

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

І. І. Килимник
А. М. Бровдій
Д. Є. Кутоманов

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Для студентів вищих навчальних закладів
економічних спеціальностей

ХАРКІВ – ХНУМГ – 2014

УДК [347(477)](075)
ББК 67.404(4Укр.)я7-6
К39

Автори:

Килимник Інна Ігорівна – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова;

Бровдій Алла Михайлівна – старший викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова;

Кутоманов Дмитро Євгенович – к.ю.н. доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова.

Рецензенти:

Мілаш Вікторія Сергіївна – доктор юридичних наук, професор кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»;

Науменко Алла Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.

*Рекомендовано Вченою радою
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова,
протокол №4 від 2 грудня 2013 року*

Килимник І. І.

К39 Цивільне право України : навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій, Д. Є. Кутоманов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; Х. : ХНУМГ. – 2014. – 225 с.

У навчальному посібнику викладаються основні теми цивільного права, необхідні для практичної діяльності студентів економічних спеціальностей. У посібнику окреслені дванадцять тем, які в повній мірі забезпечують вивчення загальних засад цивільного права, а також особливостей правового регулювання та застосування норм права у різних сферах приватноправових відносин. Курс цивільного права спрямований на формування у студентів цілісного уявлення про особливості правильного тлумачення та застосування цивільно-правових норм, визначення належності різних правовідносин до цивільно-правових.

УДК [347(477)](075)
ББК 67.404(4Укр.)я7-6

© І. І. Килимник, А. М. Бровдій,
Д. Є. Кутоманов, 2014
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2014

Зміст

Список умовних скорочень	5
Вступ	6
1. Загальна характеристика цивільного права як галузі права.....	8
1.1 Загальна характеристика і поділ права на приватне і публічне	8
1.2 Поняття цивільного права як галузі права	13
1.3 Предмет та метод цивільного права.....	14
1.4 Принципи, функції, система Цивільного права	19
2. Джерела цивільного права України.....	25
2.1 Поняття і види джерел цивільного права	25
2.2. Акти цивільного законодавства, їх дія.....	25
2.3 Договори, як джерела цивільного законодавства	30
2.4 Звичай, як джерела цивільного права	32
2.5 Дія цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб.....	34
2.6 Аналогія закону та аналогія права	37
3. Поняття, зміст та види цивільних правовідносин	41
3.1 Поняття цивільних правовідносин, їх елементи.....	41
3.2 Види цивільних правовідносин	44
3.3 Підстави виникнення цивільних правовідносин	45
4. Суб'єкти цивільних правовідносин.....	49
4.1 Фізичні особи, як суб'єкти цивільних правовідносин	49
4.2 Юридичні особи приватного права.....	57
4.3 Участь держави, АРК, територіальних громад у цивільних правовідносинах	64
5. Об'єкти цивільних прав.....	68
5.1 Поняття та види об'єктів цивільних прав.....	68
5.2 Речі та їх класифікація.....	70
5.3 Гроші та валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин	75
5.4 Цінні папери та їх ознаки	78
5.5 Дії та послуги як об'єкти цивільних правовідносин	82
6. Правочини	85
6.1. Поняття правочину, його ознаки та види	85
6.2. Умови дійсності правочинів. Форми та місце їх вчинення	87
6.3. Нікчемні та оспорювані правочини. Момент, з якого правочин вважається недійсним	92
7. Право власності	96
7.1. Загальна характеристика речового права. Види речових прав	96
7.2. Поняття права власності, його суб'єкти, об'єкти, зміст	97
7.3. Здійснення права власності.....	101
7.4. Підстави та момент набуття права власності.....	102
7.5. Підстави та момент припинення права власності	106
8. Спільна власність.....	109
8.1 Загальна характеристика і види права спільної власності.....	109
8.2. Право спільної часткової власності	111

8.3 Виділ та поділ майна, що є у спільній частковій власності.....	115
8.4 Право спільної сумісної власності	116
8.5 Поділ майна, що є у спільній сумісній власності	119
9. Речові права на чуже майно.....	122
9.1 Загальна характеристика речових прав на чуже майно	122
9.2 Право володіння чужим майном	124
9.3 Право обмеженого користування чужим майном (сервітут)	126
9.3 Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)	129
9.5 Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).....	131
10. Цивільно-правова відповідальність.....	134
10.1 Поняття, ознаки та функції цивільно-правової відповідальності...	134
10.2 Види цивільно-правової відповідальності.....	139
10.3 Умови цивільно-правової відповідальності	144
10.4. Цивільно-правова відповідальність незалежно від наявності вини	155
10.5 Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.....	157
11. Спадкове право.....	162
11.1 Загальні положення про спадкування.....	162
11.2 Спадкування за заповітом	167
11.3 Спадкування за законом	170
12. Загальні положення про зобов'язання.....	172
12.1 Поняття зобов'язання, його зміст та підстави виникнення	172
12.2 Види зобов'язань.....	174
12.3 Поняття і основні засади (принципи) виконання зобов'язань	178
12.4 Забезпечення виконання зобов'язання: поняття; загальні умови та види	181
13. Загальні положення про договір	189
13.1 Поняття, загальна характеристика і значення цивільно-правового договору	189
13.2 Класифікація цивільно-правових договорів: критерії, підстави та значення класифікації у цивільному праві	192
13.3 Форма цивільного договору. Порядок та стадії його укладення ...	194
13.4 Зміна або розірвання договору, їх правові наслідки	196
14. Окремі види зобов'язань	199
14.1 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у власність	199
14.2 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у користування.....	205
14.3 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з виконанням робіт	208
14.4 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з наданням послуг	211
14.5. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з надання фінансових послуг.....	215
Список використаних джерел.....	225

Список умовних скорочень

АЦЗ – акти цивільного законодавства

ЗУ – закон України

КУ – Конституція України

ФО – фізична особа

ЦК – Цивільний кодекс України

СК – Сімейний кодекс України

ЦП – цивільне право

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ЮО – юридична особа

Вступ

Розвиток України як незалежної, демократичної правової держави зумовив розквіт приватноправових відносин, зокрема цивільних, що охоплюють майже усі сфери життя людини. Сьогодні все частіше виникає необхідність формування у громадян розуміння сутності таких відносин і значущості їх у повсякденному житті. Комплексні знання в галузі цивільного права та вміння застосовувати їх на практиці є важливим для усіх громадян нашої держави.

Цивільні правовідносини, як відносини, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників сьогодні є найпоширенішими серед інших видів відносин. Їх активний розвиток зумовлений, в першу чергу, зміною спрямування державно-правового режиму, проголошення рівності осіб між собою, забезпеченням їх прав, виникненням приватної власності, активізацією діяльності суб'єктів у договірних відносинах тощо.

Такі структурно-організаційні зміни вимагають необхідність усвідомлення громадянами їх значущості та корисності, тому вивчення правових основ цивільного права є необхідним і важливим не тільки для студентів-юристів, але і для студентів інших спеціальностей, що зумовлено постійною участю усіх осіб, не залежно від професійної підготовки у цивільно-правових відносинах.

Вивчення правових дисциплін, зокрема цивільного права є надзвичайно важливим для студентів-економістів, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов'язана з впливом права на економічні відносини, оскільки право є надбудовою базисних економічних відносин.

Для студентів економічних спеціальностей важливим є вивчення особливостей правового регулювання укладення змін і припинення зобов'язань, які виникають з фінансових правовідносин, ефективне вивчення яких неможливе без засвоєння матеріалу загальної частини цивільного права.

Курс цивільного права спрямований на формування у студентів цілісного уявлення про особливості правильного тлумачення та застосування цивільно-правових норм, визначення належності різних правовідносин до цивільно-правових. Крім цього, увага приділяється питанням договірного забезпечення приватноправових відносин,

розглядаються загальні положення про зобов'язання і про договір, а також докладніше розглядаються деякі окремі види договорів, передбачені чинним ЦК України.

Навчальний посібник побудований з урахуванням методичних вимог, відповідно до яких вивчення предмета повинно починатися з загальних понять та категорій, з подальшим переходом до спеціальних питань окремих цивільно-правових інститутів.

У посібнику окреслені дванадцять тем, які в повній мірі забезпечують вивчення студентами економічних спеціальностей загальних засад цивільного права, а також особливостей правового регулювання та застосування норм права у різних сферах приватноправових відносин.

1. Загальна характеристика цивільного права як галузі права

План

1. Загальна характеристика приватного і публічного права, місце цивільного права в цій системі.
2. Поняття ЦП як галузі права
3. Предмет і метод ЦП
4. Принципи і функції ЦП
5. Система ЦП

1.1 Загальна характеристика і поділ права на приватне і публічне

Проблема розмежування приватного і публічного права існує у правовій науці з давніх часів. Ще у працях відомого мислителя і філософа Арістотеля (384-322 рр. до н.е.) згадувалось про право, порушення якого шкодить всій громаді, та право, порушення якого заподіює шкоду окремим членам громади. У судовій практиці і юриспруденції в цій стародавній державі розрізняли дві галузі права: 1) публічне право «*jus publicum*» і 2) приватне право «*jus priwatum*». Римські юристи виокремили з публічного права право приватне, як протилежність праву публічному. Класичне розмежування публічного і приватного права було запроваджено римським юристом Доміцій Ульпіаном (170-228 рр. н.е.), який визначив, що «публічне право є те, що відноситься до стану римської держави; спрямовується на регулювання сфери державних та суспільних інтересів, за допомогою цілої низки імперативних (загальнообов'язкових) правил поведінки. Приватне право відноситься до користі окремих осіб; призначається для врегулювання та охорони сфери приватних інтересів особи, які ґрунтуються на началах юридичної рівності сторін, що обумовлено недоторканністю їх приватної власності, свободою договору, судовим захистом їх прав та інтересів тощо.¹ Ідея поділу права на дві складові стала основою розвитку права та правових відносин. Сьогодні, у зв'язку з ускладненням суспільних відносин, взаємопроникненням відносин між особами, що регулюються суміжними галузями права, провести чітку межу між ними досі складно.

¹ Дигести Юстиніана. – Т.1: Пер.с лат. /Отв.ред.Л.Л.Кофанов. – М.: Статут, 2002

Враховуючи інтерес до проблеми розмежування права на приватне і публічне, дослідниками сформовано ряд теорій розподілу права, найпоширенішими з яких є:

1. Теорія інтересу Р. фон Ієринга, який ще у другій половині 19 століття ввів у обіг поняття «інтерес». Метою права він проголосив захист інтересів, а різницю між публічним і приватним правом розумів як різницю в інтересах, які захищаються ними. Відповідно, приватне право захищає інтереси окремих осіб, а публічне – інтереси держави, загальні, суспільні інтереси.

2. Теорія санкції Леона Дюгі, який розрізняв публічне і приватне право наявністю санкції в приватному праві, і відсутністю її в публічному, оскільки право за свою природою не може містити правових санкцій проти такого особливого суб'єкта як держава.

3. Формальна теорія А. Тона. Відповідно до неї приватноправовими відносинами є відносини, що є предметом розгляду цивільних судів, а публічно-правовими – відносини, що є предметом розгляду адміністративних судів.

4. Теорія складу правовідносин Г. Ф. Шершеневича, відповідно до якої публічне та приватне право різняться складом правовідносин. Зміст приватноправових відносин складають суб'єкти, об'єкт, обов'язки і право вимоги, а публічно-правові – складаються лише з суб'єктів, об'єктів, обов'язків, тобто не містять права вимоги.

5. Теорія суб'єкта А. Бірлінга, який вважав, що приватноправовими відносинами є лише ті, в яких беруть участь тільки приватні суб'єкти, а публічно-правовими – де хоча б одним із учасників є публічним суб'єктом.

6. Теорія предмету правового регулювання Д. В. Кавеліна, який визначав, що предметом цивільного права є виключно майнові відносини, а предметом публічного – інші.

Поділ права на публічне і приватне у сучасній юриспруденції має важливе значення для класифікації правових явищ, особливо під час формування системи права. Слід звернути увагу на те, що публічне та приватне право – це не галузі, а сфери, зони права, які більшість вчених називає над галузями. Вони охоплюють групу окремих галузей.

З розвитком суспільних відносин ускладнюється їх правова природа, тому використання зазначених теорій, кожна з яких ґрунтується на характеристиці однієї ознаки поділу не розкриває усієї сутності поділу

права на вказані частини. З огляду на це, вчені цивілісти для поділу права на приватне і публічне використовують комплекс ознак, характерних для кожного виду права:

1. *За суб'єктами:* а) **публічними** є правовідносини, одним з учасників яких є особа, наділена публічними владними повноваженнями, яка їх реалізує у відповідних правовідносинах. Такими органами є органи держави, місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, уповноважені ними суб'єкти в процесі здійснення своїх повноважень. Владні повноваження публічних суб'єктів поєднують у собі елементи як суб'єктивного права так і обов'язку. Це пов'язано з тим, що з одного боку, владне повноваження є правом суб'єкта такого повноваження, оскільки він може на свій розсуд реалізувати або не реалізувати його, з іншого – законодавство визначає чіткі умови реалізації владного повноваження, а також умови відповідальності за його невиконання у випадку не вчинення зазначених законодавством дій; б) **приватними** є відносини, учасниками яких є приватні особи, які реалізують своє право на власний розсуд і у спосіб, обраний нею з врахуванням загальних правових засад.

2. *За правовим становищем учасників відносин:* а) **публічному** праву притаманне підпорядкування одних суб'єктів іншим (субординації), зокрема суб'єктам владних повноважень. Таке підпорядкування проявляється у можливості органам влади встановлювати права і обов'язки підпорядкованим суб'єктам. Але, таке підпорядкування не може впливати на рівність учасників перед законом, а також не повинно бути підставою сваволі органів, наділених владними повноваженнями. У сфері публічного права відносини регулюються виключно з центра, яким є державна влада; б) **приватному** праву притаманна як правова так і фактична рівність учасників таких відносин. Відносини в межах галузей приватного права побудовані на засадах координації суб'єктів. Характерними рисами таких відносин є рівність учасників, їх ініціативність, вільне волевиявлення при вступі у правовідносини, децентралізоване регулювання.

3. *За замістом правовідносин:* а) учасники **публічних** правовідносин можуть вчиняти тільки ті дії, які прямо передбачені законом (принцип імперативності); б) для учасників **приватного** права характерним є принцип диспозитивності, що означає можливість виникнення приватних прав і обов'язків їхніми учасниками з дій, які передбачені актами законодавства та домовленістю осіб. Основним

обов'язком є дотримання суб'єктами таких правовідносин суті і змісту права, а також не порушення ними заборон, прямо визначених в законі.

4. *За предметом правового регулювання:* а) до предмета правового регулювання публічного права відносяться: устрій і функціонування держави та її інститутів; інститути громадянського суспільства; механізм і рівні самоврядування; основа правової системи правотворчості та правозастосування; принципи норми і інститути міждержавних відносин та міжнародних організацій. Публічно-правові відносини виникають у тих сферах суспільного життя, де зосереджено інтереси значної частини населення. Їх характерними особливостями є підпорядкованість та субординація, імперативність та централізація, використання владних повноважень, застосування засобів примусу. б) приватне право регулює відносини у сфері статусу особи, приватної власності, договірних відносин, спадкування, шлюбно-сімейних тощо, заснованих на рівності, вільному волевиявленні та координації відносин їх учасників.

5. *За сферою відносин:* а) **публічне** право регулює суспільні відносини на які здійснює безпосередній вплив держава; б) **приватне** право регулює майнові та особисті немайнові відносини економічно незалежних, самостійних суб'єктів.

6. *За волевиявленням:* а) **публічне** право забезпечує одностороннє волевиявлення суб'єктів правовідносин; б) **приватне** право забезпечує вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації своїх прав. Суб'єкт самостійно вирішує, чи використовувати йому свої права або утриматися від дозволених дій.

7. *За характером інтересу:* а) інтерес, що є основою публічно-правових відносин, може бути визначений, як прагнення забезпечити блага, які мають загальносуспільну вагу, тобто блага, що є важливими не для однієї окремої особи, а для значної кількості людей. Інтереси держави, що є різновидом публічного інтересу, проявляються, зокрема, в потребі гарантувати національну безпеку, суверенітет, територіальну цілісність тощо;² б) приватний інтерес є інтересом окремих осіб, які не знаходяться у взаєминах влади-підпорядкування одне щодо одного, рівноправно і вільно встановлюють собі права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи.³ Він акцентує увагу на економічній свободі, вільному

² Банчук О. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні// Публічне право. – 2011. - №2. – С. 143-152 С. 147

³ Харитонов Е.О. История частного (гражданского) права Европе. – Одесса, 1998. – Ч.1. – С. 3-4

волевиявленні, рівності учасників, та захисті власників від свавілля держави.⁴

Таким чином, приватне право об'єднує галузі права, що регулюють приватноправові відносини з приводу майнових та особистих немайнових відносин, засновані на рівності і самостійності їх учасників, які не наділені владними повноваженнями, побудовані на засадах координації та вільному волевиявленні їх учасників, спрямовані на задоволення їх приватного інтересу.

Публічне право об'єднує галузі права, що регулюють публічно-правові відносини між суб'єктами, одним з яких є орган державної влади, які засновані на субординації їх учасників, носять імперативних характер, забезпечені одностороннім волевиявленням з боку держави, спрямовані на задоволення загальносуспільних та державних інтересів.

Враховуючи вказані критерії, цивільне право є галуззю приватного права, яке регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників. Суб'єктами цивільних правовідносин є в основному приватні особи, які не перебувають у відносинах субординації, їх метою є задоволення власних інтересів.

Публічне	Приватне
За методом правового регулювання	
Імперативний метод	Диспозитивний метод
Взаємне положення учасників відносин	
Субординація	Координація
Порядок регулювання відносин	
Централізований	Децентралізований (саморегулювання)
За суб'єктним складом:	
Орган держави (один із суб'єктів)	Приватні особи
За правовим становищем учасників	
Відносини підпорядкування	Рівність сторін
За характером інтересу:	
Публічний	Приватний

⁴ Борисевич С.О. Критерії розмежування публічного і приватного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_2/1.pdf

1.2 Поняття цивільного права як галузі права

Як зазначав С.С. Алексєєв, галузь права – це таке усталене, внутрішнє поєднання правових норм у єдине ціле, яке має юридично однорідний характер. Звідси – будь-якому виду суспільних відносин відповідає галузь права. Про галузь права можна говорити лише там і остільки, де і оскільки особливий вид суспільних відносин характеризується такими особливостями, які передбачають існування своєрідної, суцільної форми правового регулювання, що відрізняється від інших форм як за загальним юридичним становищем сторін правовідносин, так і за конкретними правовідносинами (юридичним фактом, змістом прав і обов'язків, санкціями). Система права є об'єктивно існуючим розподілом правових інститутів за окремими групами, а не класифікацією суспільних відносин, яка береться безвідносно до їх правового регулювання.

Як будь-яка галузь права, цивільне право розглядається у двох значеннях: об'єктивному і суб'єктивному. У суб'єктивному значенні цивільне право – це заснована на нормах природного і позитивного права можливість певної поведінки особи, захист якої гарантований державою. У цьому значенні йому притаманні декілька ознак: 1) воно належить особі, яка є учасником цивільних відносин; 2) може бути засноване на будь-яких джерелах цивільного права (як на положеннях законодавства, так і на договорі сторін, на правових звичаях); 3) є незалежним від підстав виникнення; 4) забезпечується юридичним захистом за допомогою публічно-правових засобів (судом, нотаріусом, органами державної влади).⁵

У об'єктивному значенні, цивільне право – це системна сукупність норм права, спрямованих на регулювання шляхом диспозитивного методу особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, які становлять основний зміст цивільного права.

Цивільне право є однією з основних галузей приватного права, яке має розгалужену систему підгалузей і інститутів, які регулюють приватноправові відносини у відповідних сферах.

⁵ Майданик Р.А. Цивільне право України [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046508/pravo/tsivilne_pravo_-_maydanik_pa

1.3 Предмет та метод цивільного права

Під предметом правового регулювання розуміють суспільні відносини певного виду, на які спрямована дія норм відповідної галузі права. Під методом розуміють сукупність засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, врегульовані правом. Предмет і метод правового регулювання є критеріями розмежування права на відповідні галузі. Завдяки цьому здійснюється ефективне правове регулювання суспільних відносин, які виникають у різних сферах життя.

Предметом ЦП є особисті немайнові та майнові відносини (цивільні) засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні і майновій самостійності їх учасників. Майнові відносини засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкованні одного учасника іншому, а також податкові, бюджетні відносини не входять до предмету ЦП.

Зі вказаної норми можна зробити висновок, що цивільними є особисті немайнові та майнові відносини, які повинні мати таку конститутивну ознаку як майнова самостійність, вільне волевиявлення та юридична рівність їх учасників.

Особистим немайновим відносинам притаманні такі ознаки: 1) вони є особистісними, тобто мають тісний зв'язок з їх учасниками; 2) вони є немайновими, (не мають економічного змісту – авт.), тобто їх зміст не можна визначити в грошовому чи іншому майновому еквіваленті; 3) вони виникають та існують між юридично рівними учасниками; 4) вони забезпечують задоволення переважно внутрішніх (духовних) потреб та інтересів;⁶ 5) вони є складовою змісту цивільної правоздатності фізичних та юридичних осіб.⁷

Зміст особистого немайнового права, відповідно до ст. 271 ЦК України, становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Особисті немайнові права поділяються на: 1) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; 2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

До перших належать: 1) право на життя, яке полягає у тому, що фізична особа має невід'ємне право на життя, вона не може бути

⁶ Стефанчук Р.О. Цивільне право України. Навчальний посібник К., 2005

⁷ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

позбавлена життя; 2) право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; 3) право на охорону здоров'я, яка забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбачених Конституцією України та законами; 4) право на медичну допомогу, яке передбачає право на звернення до медичного закладу за допомогою, право обрання лікаря та методу лікування за його рекомендацією, а також відмову від лікування, окрім невідкладних випадків, за наявності реальної загрози життю людини; 5) право на достовірну інформацію про стан свого здоров'я, можливість ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я; 6) право на таємницю про стан свого здоров'я, що полягає у таємниці щодо факту звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні, забороні вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи тощо; 7) право фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника нотаріуса, адвоката; 8) право на свободу, що полягає у забороні фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу; 9) право на особисту недоторканність, відповідно до якого, особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню; 10) право на донорство, як право дієздатної повнолітньої особи бути донором крові, її компонентів а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин; 11) право на сім'ю, яке має особа не залежно від віку і стану здоров'я; 12) право на опіку та піклування; 13) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Крім цього, Цивільний кодекс визначає, що незаконною є діяльність, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля.

До другої групи належать: 1) право на ім'я, що полягає не тільки у праві особи мати власне ім'я, але і забезпечує право особи, у випадку перекручування її імені, на виправлення його; 2) право на заміну імені, а також прізвища, яке має фізична особа, яка досягла шістнадцяти років. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків або одного з них у

випадках, визначених Цивільним кодексом або іншими законами; 3) право на використання свого імені у всіх сферах діяльності, в тому числі Цивільним кодексом України встановлені особливості використання імені фізичної особи у літературних та інших творах, з метою висвітлення її трудової діяльності у відповідній організації, під час її затримання або обвинувачення у вчиненні кримінального чи адміністративного правопорушення тощо; 4) право на повагу до гідності і честі, які визначені законодавством як недоторканні; 5) повага до людини, яка померла, що полягає у шанобливому ставленні до її тіла, та місця поховання; 6) право на недоторканність ділової репутації; 6) право на індивідуальність, тобто на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства; 7) право на особисте життя та його таємницю; 8) право на інформацію, що полягає у вільному збиранні, зберіганні, використанні і поширенні достовірної інформації, не забороненої законами; 9) право на особисті папери (документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо), на їх розпорядження та ознайомлення з тими паперами, які передані до фонду бібліотек та архівів; 10) право на таємницю кореспонденції – листування, телеграм, телефонограм телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції, які є власністю особи; 11) право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео зйомок, а також охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах; 12) на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; 13) право на вільний вибір місця проживання та недоторканність житла, що полягає у можливості проникнення до нього, проведення в ньому огляду чи обшуку лише за вмотивованим рішенням суду; 14) право на вибір роду занять; 15) право на свободу пересування (залежно від обсягу дієздатності, а також законних дозволів і обмежень); 16) право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; 17) право на мирні зібрання, обмеження яких може встановлюватись судом відповідно до закону.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед

людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

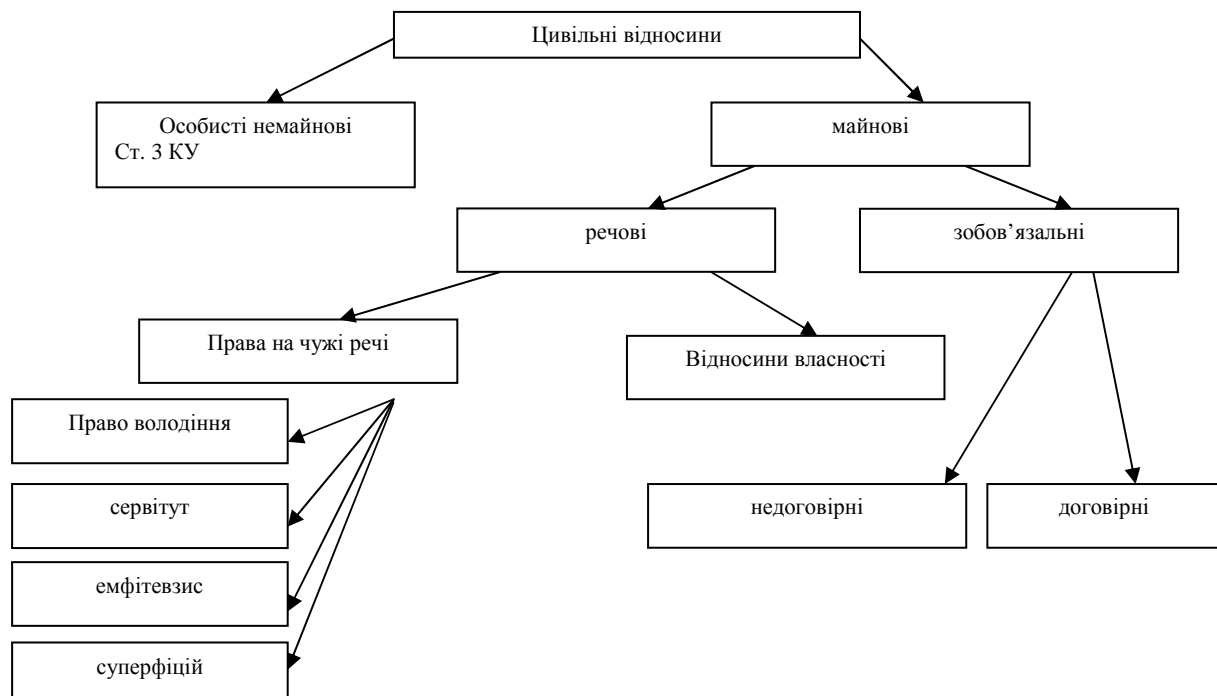
Майновим відносинам притаманні такі ознаки: 1) вони є економічними, тобто носять грошово-товарний характер; 2) вони виникають та існують між учасниками, які наділені майновою самостійністю та юридичною рівністю; 3) вони забезпечують задоволення переважно матеріальних потреб та інтересів.⁸

В теорії цивільного права майнові правовідносини поділяють на: речові та зобов'язальні. **Речовими** відносинами є відносини у яких уповноважена особа має права безпосередньо щодо речі. Такими правами є: 1) право власності (включає право володіння, право користування та право розпорядження майном) або 2) права на чужі речі – а) *право володіння* – фактичне утримання речі у себе, яке виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом; б) *сервітут* – право користування чужим майном, зокрема земельною ділянкою, іншими природними ресурсами або нерухомим майном для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом, який полягає у праві проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. Сервітуту можуть встановлюватись також щодо будівлі, споруди та іншого нерухомого майна; *емфітевзис* – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, яке встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, строк якого не може перевищувати 50 років; *суперфіцій* – право користування чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель, яке виникає на підставі договору або заповіту, на невизначений або конкретно визначений строк.

Зобов'язальними є правовідносини, у яких об'єктом є дії конкретної особи, яка є боржником у зобов'язанні. Такі правовідносини можуть виникати на підставі договору (договірні) або закону (не договірні). Підставою виникнення договірної зобов'язання є належним чином укладений цивільний договір – угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків між

⁸ Стефанчук Р.О. Цивільне право України. Навчальний посібник К., 2005

конкретними суб'єктами, встановлена на основі вільного волевиявлення учасників таких відносин. Підставами виникнення не договірних зобов'язань є: публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу (ст. 1144-1149 ЦК України); 2) публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу (ст. 1150-1157 ЦК України); 3) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України); 4) рятування життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України); 5) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України); 6) відшкодування шкоди (деліктні зобов'язання) (глава 82 ЦК України): а) відшкодування шкоди завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; б) відшкодування шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); 7) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (глава 83 ЦК України).

Таким чином, предмет правового регулювання визначає що саме регулює відповідна галузь права, а метод – яким чином. Метод цивільного права визначається належністю права до системи публічного або приватного права. З огляду на що, цивільне право є галуззю, що входить до системи приватного права, для нього є характерним диспозитивний, децентралізований метод правового регулювання. Це означає, що суб'єкти цивільних правовідносин можуть діяти на власний розсуд, зокрема мають право урегулювати у договорах ті суспільні відносини, які не

врегульовані правом, а також врегульовувати їх за власною ініціативою враховуючи загальні принципи права. У цій сфері пріоритет надається інтересам приватної особи.

1.4 Принципи, функції, система Цивільного права

Принципи ЦП – це основні ідеї відправні начала регулювання особистих немайнових і майнових відносин.

Основними принципами цивільного права, які визначені чинним ЦК України є:

1. Юридичної рівності вільного волевиявлення і майнової самостійності учасників відносин (ст. 1 ЦК).

2. Свободи особистості і неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

3. Свободи власності і неприпустимості позбавлення права власності крім випадків передбачених законом. Відповідно до ст. 41 КУ, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Відповідно до ст. 319 ЦК України, власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або

власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. В ст. 321 зазначено, що право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. В ст. 393 ЦК України встановлено особливості охорони права власності, а саме: правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає законові і порушує права власника, за позовом власника майна визнається судом незаконним та скасовується.

4. Свободи договору. В ст. 6 ЦК зазначено, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Водночас, вони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. В ст. 627 ЦК зазначено, що відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

5. Свободи підприємництва. Відповідно до ст. 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

6. Судового захисту своїх цивільних прав. В ст. 55 Конституції України зазначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Статтею 15 ЦК України передбачено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права та законного інтересу у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Держава, відповідно до ст. 386 ЦК України, забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

7. Справедливості, добросовісності, розумності (ст. 3 КУ).

Вказаний перелік принципів цивільного права має невичерпний характер. Значення їх полягає у:

1. З'ясуванні сутності правового регулювання таких відносин;
2. Усуненні прогалин в правовому регулюванні (аналогія права, аналогія закону);
3. Удосконаленні законодавства, що регулює цивільно-правові відносини.

Функції ЦП – це специфічні напрямки правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин. Основними функціями цивільного права є:

- **Регулятивна**, відповідно до якої напрямом правового регулювання є впорядкування відносин, які виникають з актів правомірної, дозволеної і, як правило, соціально-корисної діяльності суб'єктів цивільного права. Реалізація зазначеної функції здійснюється за рахунок позитивного регулювання відповідних правових відносин, шляхом встановлення загальних правил, що створюють правові підстави для можливості здійснення відповідних дій, спрямованих на правомірне досягнення певних юридичних результатів.⁹

- **Охоронна** – цивільне право забезпечує можливість захисту порушених суб'єктивних майнових чи особистих немайнових прав і сприяє їх нормалізації. Має, так зване, відновлювальне значення. Така функція може існувати тільки разом з регулятивною, оскільки остання

⁹ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

закріплює права і обов'язки суб'єктів, а охоронна починає діяти тільки після їх порушення, створює передумову захисту порушених прав.

- **Превентивна** – полягає у тому, що суб'єкт, який вступає у цивільні правовідносини з інформативною метою ознайомлюється зі змістом положень цивільного законодавства, пізнає дії, які вважають правомірними або неправомірними, тобто положення законодавства стають джерелом пізнання для особи, що спонукає її до вчинення правомірних дій і утримання від правопорушень, за які настає цивільно-правова відповідальність.

- **Компенсаційна** – пов'язана з охоронною, але її змістом є не створення передумов для захисту порушених прав, а відшкодування (компенсація) понесених особою кредитором втрат. Таким чином, на підставі договорів, законів, рішень судів боржник повинен замінити втрату, понесену кредитором внаслідок порушення першим прав останнього.

Система ЦП – це структура ЦП як галузі права, яка характеризує внутрішнє узгодження єдності і одночасно диференціацію її елементів, які лише є:

- норми права, що регулюють приватноправові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні і майнові самостійності їх учасників;
- цивільно-правовий інститут (право власності, право на чужі речі);
- підгалузі – сукупність ЦП інститутів які регулюють відносно єдину сферу відносин (речові права, зобов'язальні права, особисті немайнові права, спадкові);
- галузь Цивільного права – сукупність усіх підгалузей і інститутів, які складають приватноправові (майнові та особисті немайнові) відносини рівноправних учасників.

ЦК України побудований за пандектною системою – що є одним із способів систематизації приватноправових норм, що склався у світовій практиці (поряд з інституційним). Він полягає в тому, що норми Цивільного кодексу підрозділяються на загальну і особливу (або спеціальну) частини. До загальної частини належать норми що регулюють загальні питання.¹⁰ До особливої, відповідно – норми, що регулюють специфічні (особливі) відносини в сфері приватного права.

¹⁰ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16904>

Загальну частину цивільного права складають норми про: основні положення (цивільне законодавство, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, здійснення цивільних прав та виконання обов'язків, захист цивільних прав та інтересів); суб'єкти та об'єкти цивільних прав; правочини; представництво; строки та терміни і позовну давність. **Особливу** – норми про: особисті немайнові права; речові права; інтелектуальну власність; зобов'язальне право; спадкове право.

Питання для самоконтролю

1. Визначте критерії поділу права на приватне і публічне?
2. Які існують теорії поділу права на сфери публічне і приватне право?
3. В чому полягає практичне призначення такого поділу?
4. Яке місце цивільного права у системі права України?
5. Визначте поняття цивільного права?
6. На які відносини спрямована дія норм цивільного права?
7. Який метод характерний для правового регулювання цивільних відносин?
8. Які основні функції цивільного права ви знаєте?
9. На яких принципах засноване регулювання цивільних правовідносин?
10. Які елементи системи цивільного права?

Список рекомендованої додаткової літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
5. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503 // Офіційний вісник України. – 1997. - № 24. – С. 11.
6. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”. 2003.
7. Кодифікація приватного (цивільного) права України. / За ред. проф. А. Довгерт. – К.: Український центр правничих студій. – 2000.

2. Джерела цивільного права України

План

1. Поняття і види джерел цивільного права
2. Акти цивільного законодавства, їх дія. Система ЦЗ
3. Договори як джерела ЦП їх співвідношення з АЦЗ
4. Регулювання цивільних відносин. Звичай.
5. Значення судової практики
6. Застосування актів цивільного законодавства

2.1 Поняття і види джерел цивільного права

Відповідно до загальної теорії права джерелами (формами) права є офіційно-документальні форми виразу і закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення. Найбільш поширеними джерелами права є правовий звичай, правовий прецедент, нормативний правовий акт, нормативний правовий договір.¹¹

Джерела ЦП – це форма вираження законодавцем норм, які регулюють відносини з приводу предмету правового регулювання цієї галузі права.

В узагальненому вигляді можна виділити такі джерела Цивільного права, як:

1. Акти цивільного законодавства (ст. 4 ЦК);
2. Цивільно-правові договори (ст. 6 ЦК);
3. Міжнародні договори (ст. 10 ЦК);
4. Звичай (ст. 7 ЦК).

2.2 Акти цивільного законодавства, їх дія

Акти цивільного законодавства можна визначити, як сукупність норм права спрямованих на регулювання цивільних відносин, виражених у нормативно-правових актах, система яких побудована на принципі ієрархічності, метою яких є забезпечення приватноправових відносин, які складають предмет цивільного права.

¹¹ Основи держави і права: Навч. посібник / За ред. В.В. Комарова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 135

Ієрархічна система актів цивільного законодавства складається із законів, як актів, що мають вищу юридичну силу і визначають загальні засади правового регулювання цивільних відносин та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на їх виконання.

Основним законом держави (що стосується також і галузі цивільного права) є Конституція України, в статті 8 якої зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. В ст. 4 чинного ЦК України зазначено, що основу цивільного законодавства становить Конституція України. Тобто, Конституція України є основою для прийняття інших актів цивільного законодавства, і містить фундаментальні положення щодо майнових і особистих немайнових прав суб'єктів цивільного права, визначає їх рівність і самостійність у відносинах, в які вони вступають. Крім цього, вказаний Закон держави є основою для встановлення і захисту особистих немайнових прав фізичної особи, а також майнових при вступі відповідних осіб у приватноправові відносини рівності і самостійності.

Основним спеціальним актом цивільного законодавства є, відповідно до ч. 2 ст. 4 чинного ЦК України – Цивільний кодекс України, прийнятий 16.01.2003, набрав чинності 01.01.2004 року. Проголошення незалежності України, зміна державно-правового режиму держави зумовили необхідність прийняття закону, у сфері регулювання приватноправових відносин, який би відображав сучасні потреби розвитку суспільства. Цей нормативно-правовий акт є кодифікованим законом. Кодифікація, відповідно до теоретичних положень права є одним із видів систематизації законодавства. Її сутність полягає у впорядкуванні нормативно-правових актів, результатом якої є створення нового нормативно-правового акту зміст якого становлять як нові норми, так і положення прийнятих раніше законів або кодифікованих актів, які з уведенням у дію вказаного нового закону втрачають чинність. Чинний Цивільний кодекс складається із 6 книг, що відповідно включають розділи, підрозділи, глави, параграфи, які містять статті, в яких визначено норми права, що згруповані за відповідними критеріями і визначають конкретну сферу приватноправових

(цивільних) відносин. Книга перша – «Загальні положення»; Книга друга – «Особисті немайнові права фізичної особи»; Книга третя – «Право власності та інші речові права»; Книга четверта – «Право інтелектуальної власності» стосується особливої сфери цивільних відносин, пов'язаних зі створенням і використанням результатів інтелектуальної, творчої діяльності фізичної особи; Книга п'ята – «Зобов'язальне право» регулює цивільні відносини забезпечені і не забезпечені договорами (глави 47 - 83); Книга шоста – «Спадкове право». Така структура цього нормативно-правового акту зумовлена необхідністю якісного упорядкування норм права різних сфер цивільних правовідносин, що враховує особливість цивільного права як галузі, яка містить у своєму складі значну кількість інститутів і підгалузей.

Важливою концептуальною засадою ЦК також є те, що завдяки йому відбулося законодавче втілення чи не найважливішої ідеї Конституції про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Приватні права та інтереси людини (фізичної особи), за ЦК, мають пріоритет перед іншими учасниками цивільних відносин.¹²

Основною метою прийняття ЦК України є необхідність створення і функціонування високорозвиненого громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод особи у приватних правовідносинах, участь держави, в особі органів державної влади у приватноправових відносинах, встановлення рівності і захисту суб'єктів цивільних правовідносин, які є найпоширенішими у суспільному житті людини.

Закони України повинні прийматись відповідно до Конституції України і Цивільного кодексу України. Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Вказана норма свідчить про те, що Конституція та Цивільний кодекс України мають превалююче значення при вирішенні питань, що виникають у цій сфері. Конституція України є основним законом держави, і хоча вона не є спеціальним актом цивільного

¹² Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

законодавства, проте містить принципові положення щодо засад їх регулювання. Цивільний кодекс України є основним спеціальним актом цивільного законодавства, створеним в результаті кодифікації норм права. Інші – поточні закони повинні відповідати нормам, встановленим в цих нормативно-правових актах.

Підзаконні нормативно-правові акти (постанови, положення, інструкції, накази, укази тощо) повинні відповідати як Конституції України, так і Цивільному кодексу і іншим законам, на виконання яких вони приймаються. Серед підзаконних нормативно-правових актів варто виділити укази президента України, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106 Конституції України); постанови Кабінету Міністрів України, які мають загальнонормативний характер і регулюють цивільні відносини, а також підзаконні нормативно-правові акти інших органів державної влади (міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади тощо), які можуть видаватися лише у випадках і в межах встановлених законом. До них пред'являються такі вимоги: 1) наявність у законі вказівки про те, що той чи інший орган державної влади може видавати нормативно-правові акти; 2) відповідність актів виданих такими органами, положенням ЦК та інших цивільних законів.¹³

Ознаками системи актів цивільного законодавства України є: 1) вичерпний, закритий характер; 2) ієрархічний характер, тобто системна побудова нормативно-правових актів здійснена з врахуванням юридичної сили нормативно-правових актів, відповідно до якої акти нижчої юридичної сили повинні відповідати актам, що мають вищу юридичну силу (підзаконні нормативно-правові акти відповідати законам і прийматися на їх виконання), а також актам, що містять загальні норми щодо впорядкування цивільних відносин; 3) однаковість їх застосування, що виражається в ч. 6 ст. 4 ЦК України, яка передбачає, що цивільні відносини регулюються однаково на всій території України; 4) перехідний період (з прийняттям нового ЦК паралельно діють раніше прийняті нормативно-правові акти), що зумовлено необхідністю поступового переходу до новел правового регулювання на сучасному етапі розвитку і функціонування громадянського суспільства; 5) реєстраційний характер – відповідно до ст. 117 КУ нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

¹³ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 1200 с. С. 12

Державну реєстрацію нормативно-правових актів здійснює Міністерство юстиції України.

Відповідно до ст. 10 чинного ЦК України, чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України. Таким чином, ратифіковані Україною міжнародні договори є частиною внутрішнього законодавства України, норми яких мають превалююче значення перед іншими нормами цивільного законодавства, що впливає із встановленого в ст. 10 ЦК України пріоритетну застосування норм міжнародних договорів перед іншими актами внутрішнього законодавства держави.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори» від 29.06.2004 року № 1906-IV, міжнародний договір України — укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Укладенням міжнародного договору України визнаються дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України.

Підписанням є, відповідно до зазначеного закону або стадія укладення міжнародного договору, або форма надання Україною згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору у випадках, передбачених міжнародним договором чи іншою домовленістю сторін. Ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання – залежно від конкретного випадку форма надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору.

Україна є учасницею ряду міжнародних конвенцій, договорів про правову допомогу та інших міжнародних договорів. Підписаними і ратифікованими Україною угодами є, наприклад, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 03.09.1953 року, Конвенція про

корупцію у контексті цивільного права від 1.11.2003 року, Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, ратифікована 10.11.1994 року. Підписаними, але не ратифікованими є: Конвенція про встановлення системи реєстрації заповітів; Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 01.10.1985 року, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 01.12.1999 року та інші. Крім цього Україна є учасницею таких договорів: Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 17.12.1993 року; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року; Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 14.09.2007 року; Договір між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах від 02.11.2000, та ряд інших договорів з різними країнами світу.

2.3 Договори, як джерела цивільного законодавства

Відповідно до ст. 626 Цивільного кодексу України, цивільно-правовим договором є домовленість двох або більше сторін спрямована на встановлення зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Він відіграє важливе значення у процесі саморегулювання суспільних відносин, як універсальний юридичний засіб. Він є одним із головних інститутів цивільного права, оскільки найчастіше виступає підставою створення цивільних правовідносин, характерною особливістю якого є можливість встановлення специфічних умов виконання передбачених договором прав і обов'язків сторін, що його уклали. Вказана теза відображається нормами статті 6 ЦК України, в яких зазначено, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства; сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами; сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Разом з тим, сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано

про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Вказане є відображенням однієї із засад цивільного законодавства, а саме – свободи договору, яка виражається у можливості укладання також таких договорів, які не врегульовані актами цивільного законодавства (непонайменовані), або врегульовувати в понайменованих договорах особливості правовідносин, не врегульованих цивільним законодавством, або ж по-іншому ніж в актах цивільного законодавства врегульовувати певні правовідносини, у вільному виборі контрагента, але з урахуванням встановленого правопорядку, вимог чинних правових актів, звичаїв ділового обороту тощо. Понайменованими є договори, можливість укладення яких передбачена актами цивільного законодавства, зокрема Цивільним кодексом України. Особливість укладення таких договорів у приватноправових відносинах полягає у тому, що їх учасники мають право, у випадку відсутності імперативних норм, які встановлюють для сторін обов'язковість певних положень цивільного законодавства, відступити від них, і врегулювати останні на свій розсуд, але в межах прийнятих принципів і засад правового регулювання таких відносин в цілому. Непонайменованими договорами є такі, можливість укладення яких в актах цивільного законодавства не передбачена. Не зважаючи на це, суб'єкти цивільних правовідносин мають право укладати не передбачені законодавством договори, у випадку, якщо вони відповідатимуть загальним засадам цивільного законодавства, які встановлені в ст. 3 чинного ЦК України.

За своєю природою будь-який договір є правочином. Характерними рисами договору є те, що він відбиває взаємну волю сторін, дії яких є узгодженими і спрямованими на досягнення визначених цивільно-правових наслідків. Він є універсальним способом регулювання цивільних правовідносин між дієздатними фізичними особами або організаціями. Договір є обов'язковим для виконання сторонами.

Залежно від наділення осіб правами і обов'язками, договори поділяються на:

1. Односторонні – якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони.

2. Двосторонні – якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

3. Багатосторонні – що укладаються більш як двома сторонами. До них застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів.

2.4 Звичаї, як джерела цивільного права

Звичай, відповідно до ст. 7 ЦК України – це правило поведінки що не встановлено актами цивільного законодавства, але є установленим у певній сфері цивільних відносин. В залежності від характеру правового звичаю розрізняють декілька його видів: звичаї ділового обороту; міжнародні звичаї; звичаї внутрішньодержавні; звичаї, що ґрунтуються на звичаєвому праві; судовий звичай та інші.¹⁴ Формульовані в найзагальнішому вигляді правила самі по собі не становлять правового звичаю, оскільки їх конкретизація вимагає з'ясування необхідних конкретних обставин, які в сукупності створюють юридичну звичаєву норму. Однак у більшості випадків звичаї не фіксуються в актах цивільного законодавства чи будь-яких інших документах; вони мають характер аксіом, які зазвичай приймаються до уваги учасниками цивільних відносин, судом тощо. В юриспруденції прийнято виділяти різні форми санкціонування звичаїв. Звичай, як правило, стають обов'язковими для учасників відносин, якщо застосування відповідного звичаю передбачено домовленістю учасників. Українському праву відомі випадки санкціонування певних звичаїв як обов'язкових до застосування через пряму вказівку нормативно-правового акта. Формалізація звичаїв відбувається шляхом тлумачення міжнародних торгових термінів, уніфікації правил та звичаїв, неофіційної систематизації звичок, які можуть набувати правового значення за умови посилання на них учасників договірних відносин. Звичай може бути зафіксований у певному документі (наприклад: 1. Правила ІНКОТЕРМС – Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати. Інкотермс є забезпечення єдиного набору міжнародних правил для тлумачення найбільш уживаних торговельних термінів у зовнішній торгівлі або 2. Уніфіковані правила про документальні акредитиви. Уніфіковані правила по Інкасо).

¹⁴ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 1200 с. С.

Правовому звичаю притаманний ряд характерних рис джерела цивільного права. Перш за все, звичай є загальновизнаним правилом поведінки, що склалася внаслідок неодноразового і тривалого однакового застосування. Звичай є не просто правилом поведінки, а правилом, яке носить загальнообов'язковий характер, тобто є нормою. При цьому повторюваність застосування правил поведінки є однією із сутнісних ознак звичаєвого права. Поряд з повторюваністю, існує ще одна умова виникнення норми-звичаю – визнання правила поведінки, оскільки внаслідок визнання звичаєве правило поведінки перетворюється в норму. Звичай характеризує також те, що не є обов'язковою фіксація звичаю в якихось документах, що прямо впливає зі змісту ст. 7 ЦК України.¹⁵

За формою вираження звичаї поділяють на дві групи: **а)** звичаї, що зафіксовані у відповідних документах; **б)** звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах, тобто правові аксіоми. Прикладом звичаїв першої групи можуть слугувати різноманітні кодифікації етичних норм, прийняті деякими професійними корпораціями в Україні, наприклад Кодекс честі Професійної асоціації реєстраторів і депозитаріїв або збірники звичаїв міжнародного торгового обороту (Йон-Антверпенські правила про загальну аварію, 1994 р. До другої групи звичаїв включають правові аксіоми, які ніде прямо не зафіксовані, але завжди беруться до уваги сторонами договорів, наприклад: “Усні переговори самі по собі не породжують правові наслідки” або “Спеціальний закон має перевагу над загальним законом”). При цьому помилковою є оцінка як правових аксіом таких постулатів: “Двічі за одне й те ж не відповідають”, “Незнання законів не звільняє від відповідальності”. Насправді ці норми прямо включені до Конституції України (відповідно до статей 61 і 68), отже, є нормами конституційного права, а не правовими аксіомами.

Звичай, як джерело ЦП застосовується субсидіарно для усунення прогалин у регулюванні цивільних відносин іншими джерелами права. Він є додатковим джерелом цивільного права, і застосовується у випадках наявності прогалин у позитивному (писаному) праві за умови «мовчазної згоди» органів влади; відсилання закону до звичаю, прийняття на підставі звичаю, судового чи адміністративного рішення.¹⁶ Крім цього, варто зазначити, що не можуть застосовуватися звичаї, які суперечать загальним засадам суспільства, встановленому публічному правопорядку держави, моральності.

¹⁵ Майданик Р.А. Цивільне право України [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046508/pravo/tsivilne_pravo_-_maydanik_pa

¹⁶ Майданик Р.А. Цивільне право України [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046508/pravo/tsivilne_pravo_-_maydanik_pa

2.5 Дія цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб

Кожен нормативно-правовий акт призначений для врегулювання певних суспільних відносин, тому встановлення меж його дії є необхідною умовою забезпечення правомірності використання і застосування приписів, які складають зміст цього акту. Відповідно до чинного Цивільного кодексу України, акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Вказане положення є необхідним і важливим для встановлення норм права, які регулюють певні правовідносини, що виникли у відповідний період часу. На встановлення меж та сфер дії нормативно-правових актів впливає те, що нормативно-правові акти є не тільки джерелом права, а й одним із засобів правового регулювання.

Дія актів у часі обмежена моментом набрання ним чинності та моментом втрати останньої. Момент набрання чинності актом цивільного законодавства є: 1) момент ухвалення (наприклад Конституція України); 2) момент опублікування; 3) час, визначений у законі (конкретна дата або кількість днів з моменту опублікування); 4) час, який зазначено в постанові про порядок введення закону в дію. Найбільш поширеним моментом набрання чинності нормативно-правовим актом є момент його офіційного оприлюднення. Акт вважається таким, який офіційно оприлюднений, якщо він опублікований у офіційних друкованих засобах масової інформації. В Україні такими засобами є: газета «Голос України», «Урядовий кур'єр», та журнали: Офіційний вісник України, Відомості Верховної Ради України, офіційний вісник Президента України. Моментом опублікування є день, коли нормативно-правовий акт був вперше опублікований у одному із названих офіційних друкованих засобів масової інформації. За загальним правилом належним чином опублікований нормативно-правовий акт набирає чинності з 00 год. дня, наступного за днем його опублікування. Строк, протягом якого акти цивільного законодавства повинні бути опублікованими становить 15 днів з дня їх підписання Президентом України (щодо законів) або прийняття (щодо інших актів цивільного законодавства).

Нормативно-правові акти, які містять права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом є не чинними.

Загальноприйнятим є правило, що нормативно-правовий акт не має зворотної сили у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або

скасовують відповідальність особи (ст. 58 КУ), тобто він не поширюється на відносини, що виникли до набуття ним чинності. Відступ від цього правила розглядається як виняток, котрий повинен знаходити своє відбиття як в Конституції, та і в конкретному нормативно-правовому акті у вигляді спеціального застереження. Наприклад, відповідно до Прикінцевих та перехідних положень ЦК передбачається можливість його застосування до цивільних відносин, які виникли до набрання ним чинності, але продовжують існувати після 1 січня 2004 р. Правила Книги шостої ЦК застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята жодним із спадкоємців до набрання чинності ЦК. До позовів про визнання оспорюваного правочину недійсним і про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, право на пред'явлення якого виникло до 1 січня 2004 р., застосовується позовна давність, встановлена для відповідних позовів законодавством, що діяло раніше. Дія нормативно-правових актів у часі є прямою у всіх випадках, що означає, що нормативно-правовий акт поширюється на всі факти, які виникли після набрання ним чинності, та на факти, які виникли до набрання ним чинності, але продовжують існувати, але тільки з моменту набрання ним чинності. Крім цього, дія нормативно-правових актів може бути зворотна – коли нормативно-правовий акт поширюється на факти, які виникли до набрання ним чинності, але вже з моменту їхнього виникнення, або переживаюча – яка має місце поширення нормативно-правовим актом своєї дії не тільки на нові факти а на факти, які виникли раніше і продовжують існувати, діє попередній нормативно-правовий акт.

Дія нормативно-правового акту у просторі – це поширення його на відповідну територію (усієї держави, відповідної адміністративно-територіальної одиниці або певної її частини – наприклад вільної економічної зони).

Нормативно-правовий акт, або окрема його норма можуть діяти за одним з таких правил:

- 1) на всій території держави;
- 2) у межах певної частини держави, обумовленої нормативно-правовим актом;
- 3) у межах тієї частини території, на яку поширюються повноваження органу, що видав акт. В обмеженому просторі діють акти всіх органів нижчого (місцевого) рівня, компетенція яких поширюється на відповідну територію. Такими є акти місцевих державних адміністрацій.

До них належать також акти органів місцевого самоврядування, нормативно-правовий характер яких визначається державою. Згідно зі ст. 144 Конституції України органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, районні та обласні ради);

4) можливість екстериторіальної дії нормативно-правових актів, що передбачає, по-перше, вилучення, звільнення тих чи інших цілком конкретних територій від дії конкретного закону; а по-друге, поширення на зазначені території замість цього інших законів – законів інших держав.

Йдеться про особливий характер (випадок) взаємовідносин між різними державами, коли певні закони країни перебування не діють на деяких частинах її території, що передані представникам іноземних держав для виконання спеціальних функцій, а саме дипломатичних та інших функцій згідно з нормами міжнародного права.¹⁷ Це може бути, наприклад, на території, яка належить дипломатичним представництвам інших держав, що розміщуються на території України. Такі території мають територіальний імунітет, що полягає в недоторканності приміщення дипломатичного представництва. Таким чином, екстериторіальність – це непоширення на певні території держави нормативно-правових актів, що діють в межах кордонів держави.

З дією у просторі пов'язується також і встановлення умов виконання деяких цивільно-правових договорів. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 1012 ЦК договір комісії може бути укладений з визначенням або без визначення території його виконання. У відповідності з ч. 2 ст. 1116 ЦК договором комерційної концесії може бути передбачено використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери цивільного обороту.

Дія нормативно-правових актів за колом осіб полягає у розповсюдженості їх на відповідних осіб. Дія нормативно-правових актів може поширюватися на всіх осіб (нормативно-правові акти загальної дії), або ж на певне коло (нормативно-правові акти спеціальної дії). Дія перших поширюється на усіх фізичних та юридичних осіб, державу Україна, АРК, територіальні громади. Натомість дія других поширюється на певне, визначене конкретним нормативно-правовим актом коло осіб. Таким

¹⁷ http://obljust.lviv.ua/files/metod/2011_1.pdf

нормативно-правовим актом може бути Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», дія якого поширюється тільки на молоді сім'ї та молодих громадян щодо одержання за рахунок бюджетних коштів пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання житлових будинків та квартир, на оплату вступних пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів; Закон України «Про соціальний захист дітей війни», який поширюється виключно на категорію громадян, які мають статус дітей війни; Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» розповсюджується лише на суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Крім цього, дія нормативно-правових актів України також поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на її території. Обмеження стосуються тільки тих актів, які регулюють відносини, суб'єктами яких повинні бути особи, що є її громадянами України, у зв'язку з наявністю між ними особливого політико-правового зв'язку. Наприклад, на іноземних громадян та осіб без громадянства не поширюється обов'язок військової служби у лавах Збройних Сил України; вони не можуть обирати та бути обраними до виборних державних органів, на виборні державні посади, а також до органів місцевого самоврядування; не можуть брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах, у дорадчих опитуваннях громадян (консультативних референдумах).

2.6 Аналогія закону та аналогія права

Інститут аналогії в цивільному праві є правовим способом заповнення прогалин у праві, зміст якого полягає у виникненні цивільних прав та обов'язків також з дій фізичних та юридичних осіб, які хоч і не передбачені законом, але внаслідок загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права та обов'язки. Відповідно до ст. 8 чинного ЦК України, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). Тобто, аналогія закону – це застосування до неврегульованих відносин норми яка регулює подібні, аналогічні відносини.

Застосування аналогії закону допустиме тільки у випадку наявності таких підстав:

- 1) відносини не врегульовані в актах цивільного законодавства, тобто існують прогалини, які не усунуті засобами цивільного права, зокрема звичаями ділового обороту тощо;
- 2) відносини не врегульовані цивільно-правовим договором між суб'єктами, які вступають у правовідносини;
- 3) неврегульовані відносини за своїм змістом є цивільними;
- 4) існує акт цивільного законодавства, або окремі норми, які регулюють подібні за змістом цивільні відносини (наприклад поширення норм цивільного кодексу, які стосуються особливостей регулювання деяких відносин малолітніх осіб, до аналогічних відносин неповнолітніх осіб);
- 5) застосування аналогічного закону до регульованих відносин повинно не суперечити їх суті (наприклад, не можна застосовувати загальні положення про правочини до більшості особистих немайнових відносин).

Не є аналогією закону відсилка до регламентації схожих відносин, встановлена законодавчим порядком, наприклад поширення правил про підприємницькі юридичні особи на фізичну особу – підприємця. Тут йдеться не про прогалину в законі, а про особливий юридико-технічний прийом, спосіб регулювання. За аналогією до цивільних відносин можуть застосовуватися лише положення цивільного законодавства. Застосування до цивільних відносин норм інших галузей за аналогією не допускається. У зв'язку з цим в літературі слушно звертається увага на те, що в разі укладення між юридичною особою та громадянином цивільно-правового договору про виконання роботи, застосовувати до цих відносин норми трудового права про охорону праці не можна (оскільки договір не визнано трудовим).

Правила про застосування закону і права за аналогією використовуються в цивільному праві лише при застосуванні законів. Вони не можуть поширюватися на застосування підзаконних нормативних актів, а наявні в них прогалини не можуть усуватися подібним чином.

У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права). Тобто, аналогія права – це регулювання неврегульованих відносин відповідно до загальних положень

і принципів цивільного законодавства, які визначені ст. 3 чинного ЦК України і включають: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свободу договору; 4) свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Аналогія права застосовується після розгляду можливості застосування аналогії закону до відповідних правовідносин, і є результатом відсутності можливості врегулювати відносини за допомогою аналогії права. Отже, аналогія права припустима за наявності прогалин у законі, які не усуваються за допомогою аналогії закону (тобто за відсутності норми, яка регулює схожі відносини), а також з дотриманням наведених вище критеріїв. При цьому реальне застосування аналогії права в судовій практиці є надзвичайно рідкісним, виключним випадком.

Питання для самоконтролю

1. Що таке джерело права?
2. Які види джерел цивільного права ви знаєте?
3. Визначте ієрархію джерел цивільного права?
4. Охарактеризуйте акти цивільного законодавства, як джерела цивільного права?
5. Охарактеризуйте договори, як джерела цивільного права?
6. Визначте поняття і види звичаїв в системі джерел цивільного права?
7. Охарактеризуйте особливості дії актів цивільного законодавства в часі?
8. Які особливості дії актів цивільного законодавства в просторі?
9. Як поширюється дія актів цивільного законодавства за колом осіб?
10. Що таке аналогія права?
11. Особливості застосування аналогії права і аналогії закону?

Список рекомендованої додаткової літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41. – Ст. 492.

3. Поняття, зміст та види цивільних правовідносин

План

1. Поняття цивільних правовідносин, їх елементи
2. Види цивільних правовідносин
3. Підстави виникнення цивільних правовідносин

3.1 Поняття цивільних правовідносин, їх елементи

Цивільні правовідносини – особисті немайнові або майнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, які виникають між автономними і рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами та обов'язками.

Цивільні правовідносини мають загальні ознаки, які властиві й іншим видам правовідносин, а саме: вони є конкретним суспільним зв'язком, що виникає між його учасниками: учасники мають суб'єктивні права та обов'язки; здійснення суб'єктивних прав та обов'язків забезпечується можливістю застосування державного примусу тощо.¹⁸

Специфічними ознаками цивільних правовідносин є те, що вони:

- 1) регулюються нормами цивільного права;
- 2) регулюються диспозитивним методом юридичної рівності сторін;
- 3) їх учасники мають автономію;
- 4) встановлюються по волі їх учасників;
- 5) їх учасники мають суб'єктивні цивільні права та обов'язки;
- 6) вони захищаються спеціальними цивільно-правовими способами захисту, як правило майнового характеру.

Структура цивільних правовідносин визначається такими складовими:

- 1) суб'єкти правовідносин – особи, які приймають участь у них;
- 2) об'єкти правовідносин – майнові або немайнові блага, по відношенню до яких суб'єкти вступають у правовідносини;
- 3) зміст правовідносин – цивільні права та обов'язки їх учасників.

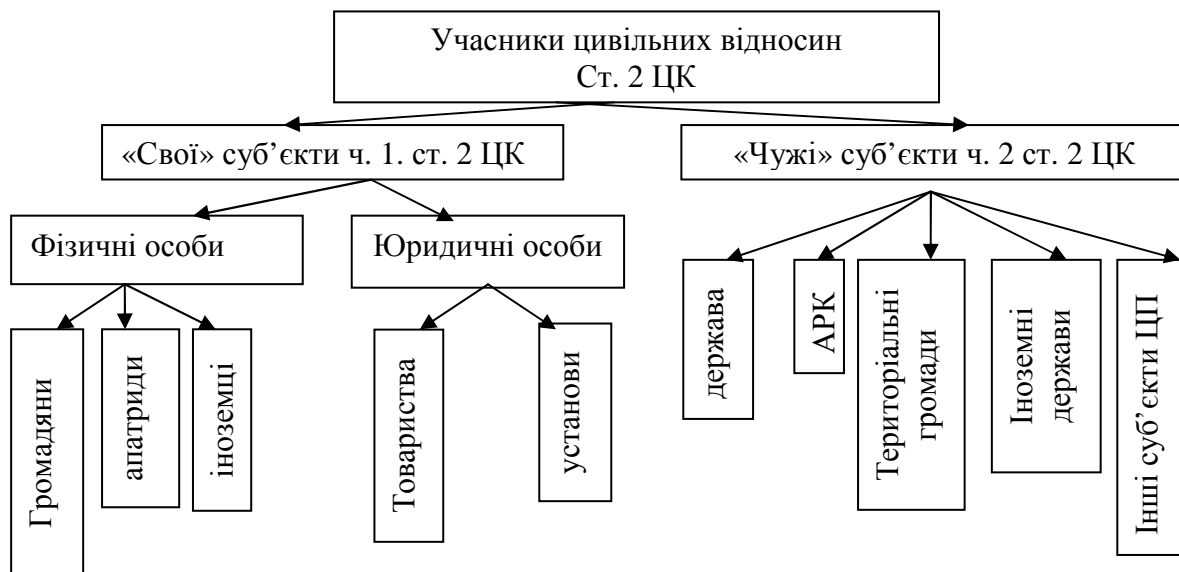
¹⁸ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

Учасниками цивільних правовідносин є фізичні особи та юридичні особи (ч. 1 ст. 2 ЦК України). Також їх суб'єктами можуть бути і суб'єкти які відносяться до учасників публічних правовідносин (чужі для приватноправових) – держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК України).

До категорії фізичні особи включають: громадян України, іноземців, осіб без громадянства, що залежить від наявності або відсутності правового зв'язку суб'єкта з відповідною державою. Усі перелічені види суб'єктів, за загальним правилом, мають однакові права і обов'язки. Але, у визначених законом випадках, іноземці та особи без громадянства не можуть вступати у правовідносини (наприклад, іноземці не можуть бути власниками земель сільськогосподарського призначення).

Юридичними особами є організації, створені і зареєстровані у встановленому законом порядку. Це так звані штучні суб'єкти цивільного права, оскільки вони створюються шляхом об'єднання осіб та/або майна. Вони є самосійними учасниками цивільних правовідносин, оскільки здатні від свого імені набувати прав і обов'язків, мають відокремлене майно, можуть бути позивачами і відповідачами у суді.

Так звані чужі суб'єкти можуть вступати у цивільні правовідносини через свої уповноважені органи, наприклад управління комунального майна, виконавчі комітети місцевих рад, державні міністерства тощо.

За загальним правилом у цивільних правовідносинах беруть участь дві сторони, які розрізняються за наявністю у них прав і обов'язків (притаманні для односторонніх правовідносин, наприклад позика, дарування тощо). Такими сторонами є:

- 1) активний суб'єкт (управомочена особа, кредитор, власник) – це учасник, якому належить право;
- 2) пасивний суб'єкт (зобов'язана особа, боржник) – це учасник, який несе обов'язок.

Для двосторонніх (взаємних) правовідносин характерним є те, що кожна із сторін водночас наділена правами та обов'язками (наприклад, відносини купівлі-продажу).

Варто звернути увагу на те, що у випадку існування на боці однієї чи іншої сторони правовідношення двох чи більше осіб (наприклад у випадку реалізації спільного майна подружжя, або ж придбання певної речі у спільну власність), цей факт не змінює загальної структури правовідносин, оскільки особи на стороні уповноваженої або зобов'язаної сторони діють як одна сторона правовідношення (має місце множинність осіб у зобов'язанні на стороні однієї з осіб: активна – на боці управомоченої сторони; пасивна – зобов'язаної).

Об'єкти – матеріальні та нематеріальні блага з приводу чого виникають і існують цивільні відносини. Невичерпний перелік цивільних прав визначений в ст. 177 ЦК України, відповідно до якої об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права – вказані є майновими об'єктами цивільних правовідносин; результати робіт – побудований будинок, відремонтована річ, пошитий піджак тощо, у випадку виникнення правовідносин з приводу виконання тих чи інших робіт; послуги – тобто результати діяльності, що пов'язані із самою діяльністю і невіддільні від неї. Результатом послуги є нематеріальний об'єкт, наприклад послуга перевезення, надання освітніх, юридичних послуг тощо. Крім цього статтею 177 ЦК України передбачено також, що об'єктами цивільних правовідносин є результати інтелектуальної, творчої діяльності (твори науки, літератури, мистецтва, винаходи тощо), інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага, наприклад особисті немайнові – честь, гідність, недоторканність, ділова репутація тощо.

Зміст правовідносин розглядається як фактичний та юридичний зміст. Фактичний замість цивільних відносин складає поведінка (взаємодія)

їх учасників. Юридичний зміст цивільних відносин – це сукупність суб'єктивних цивільних прав і цивільних обов'язків їх учасників. Розгляд юридичного змісту є найважливішим.

Суб'єктивне цивільне право – це юридично забезпечені вид і міра можливої поведінки управомоченого суб'єкта. Зміст суб'єктивного права становлять 1) право на власні дії; 2) право на чужі дії (право вимоги).

Хоча особа здійснює свої права на власний розсуд: вільно розпоряджається своїм майном, правами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, вона повинна їх реалізовувати в певних межах, встановлених актами цивільного законодавства або законом. Особи, які вступають у правовідносини повинні утримуватися від дій, які б порушували права і обов'язки інших.

Суб'єктивний цивільний обов'язок – це юридично обумовлена вид і міра належної поведінки суб'єкта. Зміст цивільного обов'язку складають: 1) в абсолютних відносинах – пасивна поведінка; 2) у відносних відносинах – активна поведінка.

Активний характер мають дії, які передбачають виконання певної роботи, надання послуги. Такий обов'язок полягає у вимозі до зобов'язаного суб'єкта здійснити ту або іншу дію, за невиконання якої суб'єкт понесе відповідальність, встановлену законом або договором. Пасивний характер обов'язку полягає в тому, що суб'єкт повинен дотримуватися заборони у здійсненні певних дій, недотримання якої тягне накладення на суб'єкта стягнень. При цьому, заборони можуть бути прямими – прямо встановленими в актах цивільного законодавства або договорі, або ж такими, які мають на увазі – що випливає із самої суті відносин, наприклад з права власності виникає обов'язок усіх інших осіб не порушувати права власника.

3.2 Види цивільних правовідносин

Класифікація цивільних правовідносин за різними критеріями має не тільки теоретичне але і велике практичне значення оскільки дозволяє правильно застосувати норми цивільного права в кожному конкретному випадку. **Основними критеріями поділу правовідносин на види є:**

1) суб'єктний склад; 2) об'єкти; 3) підстави виникнення.

За суб'єктним складом розрізняють:

1. Абсолютні – правовідносини які характеризуються наявністю права у однієї конкретно визначеної особи, яким протистоїть обов'язок

невизначеного кола зобов'язальних осіб (наприклад правовідносини власності). При абсолютних правовідносинах управомочений суб'єкт завжди конкретно визначений, інші суб'єкти – зобов'язані – не визначений, ними можуть бути будь-які суб'єкти, які так чи інакше взаємодіють із управомоченим (наприклад власником майна).

2. Відносні – ті, які встановлюються між конкретно визначеними суб'єктами. Зазвичай такими є договірні відносини. Невизначеність сторін у відносних правовідносинах унеможливорює виникнення і виконання обов'язків за зобов'язаннями.

За об'єктом:

1. Особисті немайнові відносини – пов'язані з охороною індивідуальності людини і з нематеріальними благами, які належать громадянину з народження і є невідчужуваними від нього (честь, гідність, ділова репутація тощо).

2. Майнові правовідносини – спрямовані головним чином на задоволення матеріальних інтересів сторін. Більшість цивільних правовідносин є майновими (відносини власності, договірні, із відшкодування заподіяної шкоди тощо).

Залежно від підстав виникнення:

1. Регулятивні – виникають при позитивному непорушному нормальному розвитку взаємодії учасників відносин.

2. Охоронні – виникають в наслідок здійснення одним із суб'єктів правопорушення. Їх сутність полягає охороні прав потерпілої особи.

3.3 Підстави виникнення цивільних правовідносин

Підставами виникнення цивільних правовідносин є **юридичний факт**, тобто ті життєві обставини, з якими пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Важливим є те, що відповідні життєві обставини повинні безпосередньо стати в основі виникнення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків осіб, що вступають у правовідносини, тобто стати безпосередньою їх основою.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 чинного ЦК України, підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є:

- 1) договори та інші правочини;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

4) інші юридичні факти.

Юридичні факти, відповідно до теоретичних положень класифікуються за такими підставами:

1. За наслідками, які спричиняє юридичний факт:

- правоутворюючі (є підставою виникнення правовідносин);
- правозмінюючі (змінюють існуючі правовідносини);
- правоприпиняючі (обумовлюють припинення правовідносин).

Наприклад, акт купівлі-продажу автомобіля є підставою виникнення права власності на автомобіль у покупця; перехід на іншу роботу змінює коло прав і обов'язків робітника; скасування державної реєстрації припиняє існування юридичної особи

2. За формою юридичних фактів:

- позитивні;
- негативні.

Нерідко норми права пов'язують юридичні наслідки не тільки з наявністю тієї чи іншої обставини, але й з її відсутністю. Факти, що свідчать про відсутність будь-яких обставин або дій, в юридичній науці називають негативними фактами. Наприклад, невиконання обов'язку боржником за договором є підставою для виникнення у кредитора права звернутись з позовом до суду; неперебування в іншому зареєстрованому шлюбі є тим фактом, що дозволяє зареєструвати шлюб.¹⁹

3 За характером дії юридичного факту:

- факти обмеженої, одноразової дії;
- факти-стани (існують тривалий час, безперервно або періодично породжують правові наслідки).

4 За характером зв'язку факту з індивідуальною волею особи:

- юридичні події (обставини, що не залежать від волі особи);
- юридичні дії (обставини, що є вольовими діями).

Юридичні дії в свою чергу поділяються на: 1) правомірні (юридичні акти-дії та юридичні вчинки) та 2) неправомірні.

Юридичні акти спрямовані на досягнення правового результату. Вони мають основне значення серед правомірних дій. Розрізняють такі акти-дії: правочини; акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування; рішення суду. Правочином, відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Їх учасники діють з метою досягнення

¹⁹ <http://textbooks.net.ua/content/view/2376/31/>

поставленої мети. Акти органів державної влади і місцевого самоврядування є владними розпорядженнями відповідних органів. Такими актами є, наприклад свідоцтво про реєстрацію шлюбу, ордер на квартиру, свідоцтво про народження дитини, свідоцтво про смерть тощо. Рішення суду, як правило, є підставою виникнення, зміни чи припинення цивільних правовідносин тільки в сукупності з іншими юридичними фактами. При цьому рішення суду стає одним із важливіших фактів, що породжує правові наслідки.²⁰ Наприклад, після визнання фізичної особи померлою є підставою виникнення спадкових правовідносин.

На відміну від юридичних актів юридичні вчинки – це правомірні дії, що спричиняють виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин незалежно від волі осіб, які їх вчинили. Так, автор відкриття або винаходу не обов'язково усвідомлює юридичні наслідки такого вчинку. Безпосередньою метою його діяльності є саме досягнення наукового результату, але у зв'язку із цим виникає низка цивільно-правових наслідків – автор отримує певні майнові та немайнові права. На цій підставі створення результату творчої праці є юридичним вчинком, а не юридичним актом.²¹

Неправомірними діями є правопорушення, які стають підставою виникнення таких правовідносин, як: відносини з відшкодування шкоди, заданої каліцтвом або смертю особи, відносини із відшкодування майнової шкоди, відносини із відновлення порушених прав, або витребування майна із чужого незаконного володіння тощо.

Подіями визнаються життєві обставини, настання яких не залежить від волі та свідомості особи. Події умовно поділяються на ті, які 1) повністю не контролюються людиною, наприклад стихійні лиха – повені, землетруси, цунамі; 2) певною мірою пов'язані з діяльністю людини, але в силу свого характеру не можуть бути підкорені її волі – епідемії, епізоотії, війни тощо. Наприклад, у результаті землетрусу було пошкоджено застрахований товар, який перебував на складі продавця. Це стало підставою виникнення правовідносин між страховою організацією та власником майна, у випадку, якщо за умовами договору вказаний випадок підпадав під ознаки страхового.

²⁰ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

²¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

Нерідко для виникнення (зміни або припинення) правовідносин потрібен не один юридичний факт, а певна їх кількість. Таке сполучення називається юридичним складом.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття цивільних правовідносин?
2. Які елементи цивільних правовідносин?
3. Визначте поняття суб'єктів, об'єктів і змісту цивільних правовідносин?
4. Які види цивільних правовідносин ви знаєте?
5. Визначте основні ознаки цивільних правовідносин?
6. Проведіть класифікацію учасників цивільних правовідносин?
7. Розкрийте поняття змісту цивільних правовідносин?
8. Розкрийте поняття юридичного факту, як підстави виникнення правовідносин?
9. Визначте види юридичних фактів?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Цивільне право України: Підручник: У 2-х томах / За ред. В. І. Борисовою, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Т.1. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”. 2004.
2. Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1.
3. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т.1. Загальна частина. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”. 2003.

4. Суб'єкти цивільних правовідносин

План

1. Фізичні особи, як суб'єкти цивільних правовідносин.
2. Юридичні особи, як суб'єкти цивільних правовідносин.
3. Участь держави, АРК, територіальних громад у цивільних правовідносинах.

4.1 Фізичні особи, як суб'єкти цивільних правовідносин

Термін особа – це родове поняття суб'єктів цивільного права, який включає фізичних і юридичних осіб.

Фізична особа – це людина як учасник цивільних відносин. Поняття фізична особа включає наступні категорії суб'єктів:

1. Громадянин України – це особа яка набула громадянства України в порядку передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ст. 1 Закону України «Про громадянство»).

2. Іноземець – це особа яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав (має правовий зв'язок з іншою державою).

3. Особа без громадянства (апатрид) – це особа яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Індивідуалізація фізичної особи, що є важливою для вступу її у правовідносини, відбувається за допомогою імені, яке особі надається після народження. Відповідно до ст. 28 чинного ЦК України, фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. Крім цього, чинне законодавство передбачає можливість використання фізичною особою псевдоніму (вигаданого імені) або діяти без зазначення імені у окремих випадках передбачених законом. Вказане положення кореспондує з поняттям особистого немайнового права – права на ім'я, передбаченого ст. 294 ЦК України.

Крім цього, засобом індивідуалізації фізичної особи є місце її проживання.

Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок квартира інше приміщення придатне для проживання (гуртожиток, готель) в населеному пункті в якому фізична особа проживає постійно переважно тимчасово. Вільний вибір місця проживання, передбаченого в ч. 2 ст. 310 ЦК України, особа має право здійснювати з досягненням нею віку чотирнадцяти років.

Цивільний кодекс передбачає особливості визначення місця проживання дітей: у віці від 10 до 14 та до 10 років – є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, а у випадку їх відсутності – у місці проживання опікуна або місцезнаходження навчального закладу або закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

В ч. 6 ст. 29 ЦК України зазначено, що фізична особа може мати кілька місць проживання. В цьому випадку виникає потреба встановлення того місця, де вона проживає переважно. Термін переважно у цьому контексті означає, що фізична особа перебуває у цьому місці таку кількість часу, яка дозволяє вказаній особі вчинити значну кількість юридично значимих дій.²²

Соціально-правова можливість особи бути учасником цивільних відносин визначається категорією правосуб'єктність фізичної особи. Вказана категорія включає такі складові: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність.

Цивільна правоздатність фізичної особи (ст. 25 ЦК України) – здатність особи мати цивільні права та обов'язки. Вона визнається за кожною особою без виключення, виникає з народженням і припиняється зі смертю особи. У випадках встановлених законом можуть охоронятися інтереси зачатої але не народженої дитини, зокрема, відповідно до ст. 122 ЦК України, спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути особи, які були зачаті за життя спадкодавця та народжені живими після відкриття спадщини.

У випадках встановлених законом здатність мати окремі цивільні права та обов'язки пов'язуються з досягненням фізичної особи певного віку. Варто звернути увагу, що правоздатність не залежить від фізичного чи психічного стану людини, від того, чи здатна вона її здійснювати. І новонароджений, і душевнохворий мають цивільну правоздатність в такій самій мірі, як і доросла здорова людина, оскільки вони можуть стати суб'єктами права власності, спадкування, користування житловим

²² Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – С. 43

приміщеням тощо. Будь-яка фізична особа має особисті немайнові права, здатна мати майнові та інші цивільні права не визначені Цивільним кодексом України, Конституцією України, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

Характерними рисами цивільної правоздатності фізичної особи є:

- 1) має природній характер, тобто є природною властивістю кожної особи;
- 2) є невіддільною від особи і не може відчужуватись, на відміну від суб'єктивного права;
- 3) виникнення цивільної правоздатності не пов'язано з волею окремої особи;
- 4) всі фізичні особи рівні у цивільній правоздатності;
- 5) цивільна правоздатність – це здатність мати не тільки права а й нести обов'язки;
- 6) цивільна правоздатність характеризується часовими межами (початок з моменту народження і припинення з моменту смерті або оголошення людини померлою);
- 7) цивільна правоздатність має правовий захист.

Зміст правоздатності фізичних осіб складає в сукупності систему їхніх соціальних, економічних, культурних та інших прав, визначених і гарантованих Конституцією України, Цивільним кодексом України, іншими законодавчими актами. З ратифікацією міжнародних договорів: Європейської конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 4 листопада 1950 року, Міжнародного пакту про цивільні і політичні права від 16 грудня 1966 року, Загальної декларації прав людини держави учасниці прийняли на себе зобов'язання забезпечувати рівність правоздатності всім особам, що знаходяться на їх території, визнавати правосуб'єктність громадян, не зазіхати на недоторканність житла тощо.

Ніхто не може бути обмежений у цивільній правоздатності. Правочин що обмежує цивільну правоздатність фізичної особи, відповідно до ч. 1 ст. 27 ЦК України є нікчемним. Правові акти Президента України, органів влади, органів місцевого самоврядування, і посадових та службових осіб не можуть обмежувати цивільну правоздатність фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 2 ст. 27 ЦК України). Відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Обмеження правоздатності

можливе у вигляді санкції за скоєння адміністративного правопорушення чи злочину і передбачено відповідно адміністративним чи кримінальним законом. Зокрема, при застосуванні такої міри кримінального покарання, як позбавлення волі, особа на певний час позбавляється права вільно, на свій розсуд обирати місце проживання.

Цивільну правоздатність фізичної особи слід відрізняти від суб'єктивного цивільного права, як міри поведінки у правовідносинах. Як слушно зазначав С. Братусь, правоздатність як самостійна категорія має значення і цінність лише як вираження абстрактної, тобто загальної можливості бути носієм прав і обов'язків.²³ Співвідношення цивільної правоздатності та суб'єктивного цивільного права визначається за допомогою таких критеріїв:

- 1) цивільна правоздатність – це абстрактна можливість правоволодіння, а суб'єктивне цивільне право – це реальне особисте майнове чи немайнове право, що належить конкретній особі;
- 2) цивільна правоздатність передує суб'єктивному цивільному праву;
- 3) набуття особою суб'єктивного цивільного права є реалізацією її цивільної правоздатності.

Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільна дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати і нести відповідальність у разі їх невиконання.

В залежності від обсягу розрізняють п'ять видів цивільної дієздатності:

1. Часткова дієздатність, яку мають особи віком до 14 років. Такі особи, відповідно до ст. 31 ЦК України визначаються як малолітні особи, і вони мають право:

а) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, які визначаються такими критеріями:

- задовольняє побутові потреби особи;
- відповідає фізичному, духовному чи соціальному розвитку особи;
- стосується предмету який має невисоку вартість;
- характеризується одночасним укладенням і виконанням;

²³ Братусь С. Н. // Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права. – М.: Гос. юриздат. –1950. – С. 6

б) здійснювати особисті немайнові права автора на результати інтелектуальної і творчої діяльності, що охороняються законом.

Всі інші правочини та юридичні дії від імені малолітньої особи та в їх інтересах здійснюють їх батьки, усиновлювачі або опікуни. Малолітні особи є не деліктоздатними (тобто не несуть відповідальності за завдану ними шкоду). Шкода, заподіяна цими особами відшкодовуються їхніми батьками, усиновлювачами, опікунами або установою під наглядом якої вони перебували, якщо останні не доведуть, що шкоду було завдано не з їх вини. Відповідно до ст. 1178 ЦК України, шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Крім цього, обов'язок осіб, відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життя або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а вказані особи, є неплатоспроможними або померли.

2. Неповна цивільна дієздатність, яку відповідно до ст. 32 ЦК України мають особи від 14-ти до 18-ти років – неповнолітні особи.

Неповнолітні особи мають право:

- вчиняти дрібні побутові правочини;
- самотійно розпоряджатись своїм заробітком, стипендіями, або іншими доходами. За наявності достатніх підстав відповідно ч. 2 ст. 238 Цивільного процесуального кодексу України, суд за заявою батьків, усиновлювачів або органів опіки та піклування може обмежити право неповнолітнього або позбавити цього права самотійно розпоряджатися своїми доходами у випадку наявності обставин що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права. Порядок обмеження (позбавлення) права самотійно розпоряджатися доходами встановлені статтями 236 – 246 ЦПК;

- самотійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності що охороняються законом. Такими правами є: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;

виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом;

- бути учасником (засновником) юридичних осіб якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок) (ст. ст. 1058, 1066 ЦК України);
- розпоряджатися коштами внесеними іншими особами в банківську установу на її ім'я тільки за згодою законних представників (ст. 1063 ЦК України).

Інші правочини та юридичні дії неповнолітніх осіб здійснюються тільки за згодою законних представників, при цьому наявність згоди на момент вчинення правочинну припускається. На вчинення неповнолітнім правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна згода законних представників має бути дана письмово і нотаріально посвідчена. На вчинення таких правочинів також необхідний дозвіл органу опіки та піклування.

Неповнолітня особа є деліктоздатною. Вона особисто несе відповідальність за порушення договорів ст. 33 ЦК та завданої шкоди ст. 1179 ЦК, однак у разі відсутності у неповнолітнього майна потрібного для відшкодування шкоди ця шкода відшкодовується її законними представниками додатково (субсидіарно) або в повному обсязі, якщо вони не доведуть що шкоди було завдано не з їх вини.

3. Повна цивільна дієздатність, яку відповідно до ст. 34 ЦК України, за загальним правилом цивільна дієздатність у повному обсязі фізичної особи настає з 18 років. Крім цього, передбачена можливість отримання повної цивільної дієздатності у разі настання таких випадків:

1. Ч. 2 ст. 34 ЦК України реєстрації шлюбу до досягнення повноліття (виникнення повної цивільної дієздатності);

2. Ст. 35 ЦК України емансипації – надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, підставами якої є:

- а) особа досягла 16 років і працює за трудовим договором;
- б) неповнолітня особа записана матір'ю (батьком) дитини;
- в) особа досягла 16 років і бажає займатись підприємницькою діяльністю.

За наявності першої або другої підстави повна цивільна дієздатність може надаватись:

а) за рішенням органу опіки і піклування у разі наявності письмової згоди про надання повної цивільної дієздатності батьків усиновлювачів піклувальників;

б) за рішенням суду у разі відсутності такої згоди (ст. 242-245 ЦПК).

За наявності третьої підстави емансипації повна цивільна дієздатність надається:

а) за наявності письмової згоди батьків усиновлювачів піклувальників або органу опіки та піклування на реєстрацію неповнолітньої особи як суб'єкта підприємницької діяльності;

б) автоматичне набуття повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації неповнолітнього як суб'єкта підприємницької діяльності.

4. Обмежена цивільна дієздатність, що надається за таких підстав:

1) фізична особа страждає на психічний розлад здоров'я, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) фізична особа зловживає алкогольними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, і цим ставить себе і свою сім'ю а також інших осіб яких вона за законом зобов'язана утримувати у скрутне матеріальне становище.

Цивільна дієздатність може бути обмежена тільки у судовому порядку, що врегульоване ст. ст. 236 – 241 ЦПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 257 ЦПК України, заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подана членами її сім'ї, органом опіки та піклування, наркологічним або психіатричним закладом. У ч. 1 ст. 257 ЦПК України визначено, що у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи повинні бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Цивільна дієздатність вважається обмеженою з моменту набрання законної сили рішення суду про це. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності визначені ст. 37 ЦК, де визначено, що над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчинюються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі

Фізична особа дієздатність якої обмежена може бути поновлена у здійсненні цивільної дієздатності, підставами якої, відповідно до ст. 38 ЦК України є видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. Також, у разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо суд поновлює її цивільну дієздатність. Порядок поновлення цивільної дієздатності визначеної в ст. 241 ЦПК України.

5. Недієздатність особи визначається ст. 39 ЦК України, підставами якої є: нездатність особи в наслідок хронічного стійкого психічного розладу усвідомлювати значення своїх дій та або керувати ними. Фізична особа визнається недієздатною в судовому порядку, порядок якої встановлюється ст. 236-241 ЦПК. У заяві про визнання фізичної особи недієздатною повинні бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Особа визнається недієздатною як правило з моменту набрання законної сили рішення суду про це. Але якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу договору або іншого

правочину суд може визначити в рішенні день з якого особа визнається недієздатною.

Правові наслідки визнання особи недієздатною:

- 1) над особою визнається опіка і призначення опікуна;
- 2) особа немає право вчиняти будь-якого правочину;
- 3) правочин від імені цієї особи і в її інтересах вчиняє опікун;
- 4) ця особа є не деліктоздатною, відповідальність за завдану нею шкоду несе опікун ст. 1184 ЦК.

Цивільний кодекс передбачає, що недієздатна особа може бути поновлена в дієздатності у судовому порядку, відповідно ст. 241 ЦПК України.

4.2 Юридичні особи приватного права

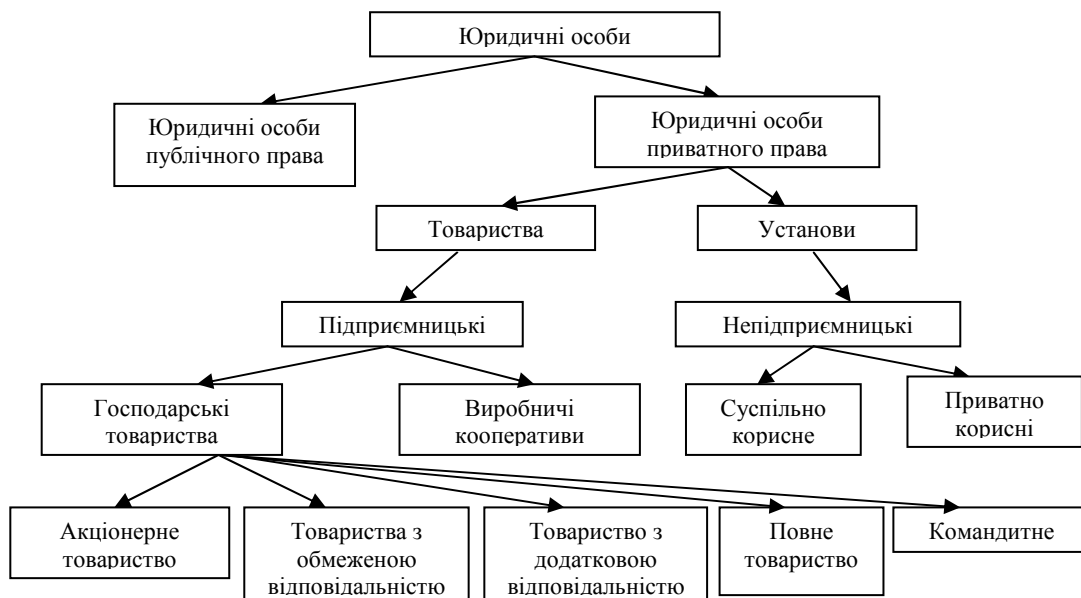
Юридична особа, відповідно до ст. 80 ЦК України – це організація створена і зареєстрована в установленому законом порядку. Для того, щоб та чи інша організація могла бути учасником цивільного обігу, тобто могла набувати цивільних прав та обов'язків, захищати свої права, вона повинна бути визнана суб'єктом цивільного права – юридичною особою. Для визнання певної організації юридичною особою – суб'єктом цивільних правовідносин, необхідно щоб вона відповідала певним ознакам.

Ознаками юридичної особи є:

- 1) **організаційна єдність** – це певний колектив і має в своїй структурі органи які зазначені в статуті. Вона виступає як єдине ціле, тобто воля окремих її членів перетворюється на єдину волю юридичної особи;
- 2) **публічність створення і припинення**;
- 3) **майнова відокремленість** – наявність відокремленого майна, яке є необхідною умовою вступу її у правовідносини і провадження своєї діяльності (ст. ст. 81, 325ЦК);
- 4) **самостійна майнова відповідальність**, передбачена ст. 96 ЦК України, виключенням є такі юридичні особи: повне товариство (ст. ст. 119, 124 ЦК); командитне товариство (ст. ст. 133, 135 ЦК); товариство з додатковою відповідальністю (ст. 151 ЦК); виробничий кооператив (ст. 163 ЦК);
- 5) виступ в цивільному обороті від власного імені, що полягає у необхідності кожної юридичної особи мати найменування, що містить інформацію про її організаційно-правову форму, характер діяльності (ст. 90 ЦК).

Класифікація юридичних осіб:

- 1) ч. 2 ст. 81 ЦК. Залежно від порядку створення поділяються на:
 - а) юридичні особи публічного права – ті що створюються розпорядницьким способом, і засновником яких є суб'єкт публічного права;
 - б) юридичні особи приватного права ті що створено нормативно-явочним способом як правило суб'єктами приватного права;
- 2) ст. 80 ЦК України. Залежно від організаційно-правової форми поділяються на: А) установи (ч. 3 ст. 83 ЦК); Б) товариства ч. 2 ст. 83 та інші форми встановлені законом – це відповідний тип організацій який обумовлюється видовими ознаками що притаманні ЮО;
- 3) абз. 2 ч. 2 ст. 83 ЦК, товариства залежно від цілей їх діяльності поділяються на: А) підприємницькі (ст. 84 ЦКУ); Б) не підприємницькі (ст. 85 ЦКУ);
- 4) ст. 84 ЦК, підприємницькі товариства можуть створюватись як:
 - А) господарські товариства (ст. 113 ЦК України);
 - Б) виробничі кооперативи (ст. 163 ЦК України);
- 5) непідприємницькі товариства залежно від характеру мети створення: А) суспільно корисні (політичні партії, громадські організації, біржі); Б) приватно-корисні (лікувальні заклади для дітей);
- 6) ст. 84 ЦК господарські товариства поділяються на: А) повне товариство (ст. 119 ЦК України); Б) командитне (ст. 133 ЦК); В) товариство з обмеженою відповідальністю (ст. 140 ЦК); Г) товариство з додатковою відповідальністю (ст. 151 ЦК); Д) акціонерне товариство (ст. 152 ЦК; ЗУ «Про акціонерні товариства»).

Індивідуалізація юридичної особи:

А. Найменування юридичної особи (ст. 90 ЦК) – інформація про: 1. Організаційно правову форму; 2. Назву; 3. Характер діяльності для установ; 4. Вид товариства для (товариства), прізвище найменування учасників товариства (для повних та командитних товариств) інші відомості передбачені законом.

Юридична особа може мати: повне найменування, скорочене, фірмове найменування може бути зареєстровано у порядку встановленому законом (глава 43 книги 4 ЦК). Найменування юридичної особи вказується в її установчому документі, внесених до єдиного державного реєстру. Право на найменування – абсолютне особисте немайнове право юридичних осіб.

В. Місце знаходження юридичної особи, визначається ст. 93 ЦК, відповідно до якої місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку.

Місце знаходження юридичної особи зазначається в єдиному державному реєстрі юридичних осіб, та вказується в установчих документах юридичної особи (статутах).

Ознаками індивідуалізації підприємницьких товариств також є:

1. **Торгівельна марка** – знак для товарів і послуг (глава 44 книга 4 ЦК) – це будь яке позначення або комбінація позначень які придатні для вирізнення товарів (послуг) однієї особи від товарів (послуг) інших осіб. Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом строк дії якого десять років (ст. 496 ЦК). Свідоцтво надає його власнику виключне право користування і розпорядження торговельної маркою на власний розсуд. Він може передати право власності на торговельну марку іншій особі на підставі договору або дати іншій особі дозвіл (ліцензію) на використання торговельної марки.

2. Географічне зазначення (зазначення походження товарів Глава 45 книга 4 ЦК) включає в себе два поняття. Перше просте зазначення походження товару (не підлягає реєстрації). Кваліфіковане (обов'язкова реєстрація). Право власності на географічне зазначення засвідчується свідоцтвом (ст. 501 ЦК) строк дії якого необмежений. Власник свідоцтва не має виключного права на використання географічного зазначення. Він

не може надавати ліцензію на використання географічного зазначення і передавати право інтелектуальної власності іншій особі.

Створення юридичної особи, установчі документи

Загальний порядок створення юридичної особи приватного права регулюється ст. 87 ЦК України. Це система юридичних дій засновників юридичної особи та державних органів, спрямованих на створення юридичної особи. Спосіб створення юридичної особи приватного права – нормативно-явочний. Для створення юридичної особи необхідно:

1. Наявність НПА в якому закріплений загальний дозвіл на створення певного виду юридичних осіб.
2. Ініціатива конкретних осіб у створенні юридичної особи певного виду.

Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи:

1. Для товариств: А. Статут затверджений у часі (статті 143, 151, 154, 164, абзац 2 ч. 2 ст. 187 ЦК); Б. Засновницький договір між учасниками (ст. 120, 134 ЦК);
2. Для установ: А. Індивідуальний або спільний установчий акт складений засновником (ч. 3 ст. 187 ЦК); Б. Установчий акт може міститися в заповіті.

Загальні вимоги до змісту установчих документів закріплені в ст. 87 ЦК, а спеціальні додаткові – ст. ст. 120, 134, 143, 154, 164 ЦК. Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Державна реєстрація юридичних осіб – засвідчення факту створення або припинення юридичної особи шляхом внесення відповідних записів до єдиного державного реєстру. Документи які подаються для державної реєстрації юридичної особи визначені у ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців», в якій зазначено, що для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) такі документи:

- 1) заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;

3) два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів – один примірник);

4) документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом;

5) інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб.

Строк державної реєстрації юридичної особи не може перевищувати 3-х робочих днів з дати надходження документів. На підставі державної реєстрації видається свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи.

Відомості внесені до єдиного державного реєстру юридичних осіб вважаються достовірними відкритими і загально доступними. Зміни до установчих документів юридичної особи підлягають державній реєстрації і набирають чинності для третіх осіб з дня їх державної реєстрації.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи

Юридична особа як суб'єкт цивільного права має цивільну правоздатність (ст. ст. 25, 91 ЦК) і цивільну дієздатність (ст. ст. 30 92 ЦК).

Юридична особа має універсальну (загальну) цивільну правоздатність якщо інше не передбачене законом. Цивільна правоздатність юридичної особи, на відміну від правоздатності фізичної особи може бути обмежена, але тільки за рішенням суду.

Підставами обмеження правоздатності юридичної особи є:

- 1) порушення правил щодо ліцензування діяльності (ст. 31 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»);
- 2) порушення вимог закону щодо охорони довкілля (ст. 1164 ЦК);
- 3) інші підстави передбачені законом.

Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення (державної реєстрації) і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про припинення діяльності юридичної особи.

Юридична особа набуває цивільної дієздатності одночасно з виникненням цивільної правоздатності. Цивільна дієздатність юридичної особи не має диференціації за обсягом.

За загальним правилом (ч 1. ст. 92 ЦК) юридична особа набуває цивільних прав і обов'язків та здійснює їх через свої органи у випадках встановлених законом через своїх учасників (ст. ст. 122, 135 ЦК).

Загальні вимоги до дій органу (учасника) юридичної особи які виступають в цивільному обороті від імені юридичної особи (ч. 3 ст. 92 ЦК):

- 1) діяти в інтересах юридичної особи;
- 2) діяти добросовісно і розумно;
- 3) не перевищувати свої повноваження у відносинах з третіми особами обмежувати повноваження щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили крім випадків коли юридична особа доведе що третя особа знала або за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження (абзац 2 ч. 3 ст. 92).

У разі порушення визначених вимог члени органу юридичної особи (інші учасники) несуть солідарну (в рівних частинах) відповідальність за збитки завдані ними юридичній особі (ч. 4 ст. 92 ЦК).

Органи управління юридичної особи:

1) органи управління товариства ст. 97 ЦК: А) загальні збори учасників товариства ст. 98 ЦК – вищий орган товариства; Б) виконавчий орган товариства ст. 99 ЦК; В) наглядова рада (ст. ст. 160, 46 ЦК України, ЗУ «Про господарські товариства», ЗУ «Про акціонерні товариства») і спостережна рада виробничого кооперативу (ст. 17 ЗУ «Про кооперацію» від 10.07.2003р); Г) ревізійна комісія;

2) органи управління установою ст. 101 ЦК: А) правління ст. 99 ЦК; Б) наглядова рада ст. 101 ЦК; В) інші органи визначені в установчому акті.

Філії та представництва

Філії та представництва не є окремими юридичними особами, а відокремленими підрозділами юридичної особи що розташовані поза межами її місця знаходження та здійснює всі або частину їх функцій. Вони наділяються майном юридичної особи що їх створила діють на підставі затвердженого нею положення, в майновому обороті виступають від імені юридичної особи яка їх створила.

Припинення юридичних осіб

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Результатом правонаступництва є створення нової юридичної особи, а підсумком ліквідації – її повне припинення.

При *злитті* дві або більше юридичні особи припиняють своє існування, а майно, права та обов'язки кожної з них переходять до новоствореної юридичної особи.

При *приєднанні* одна юридична особа припиняє своє існування, а її активи та пасиви переходять до іншої юридичної особи.

При *поділі* юридичної особи вона припиняє своє існування, а її майно переходить до нових юридичних осіб, які виникли на її базі.

При *перетворенні* відбувається зміна організаційно-правової форми юридичної особи (наприклад, колгосп перетворено на акціонерне товариство).

Крім цього, ЦК передбачена також можливість *виділу* юридичної особи – перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб. При *виділі* юридична особа продовжує здійснювати свою діяльність, але з її складу виокремлюється і починає функціонувати нова юридична особа (наприклад, із складу університету виокремлюється факультет і набуває статусу самостійного навчального закладу – інституту).

Ліквідацією є припинення юридичної особи без правонаступництва. Підставами ліквідації юридичної особи є:

1) рішення її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами (добровільна);

2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які неможливо усунути, чи в інших випадках, встановлених законом (примусова).

Порядок ліквідації юридичної особи встановлено в ст. 111 ЦК України.

У разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

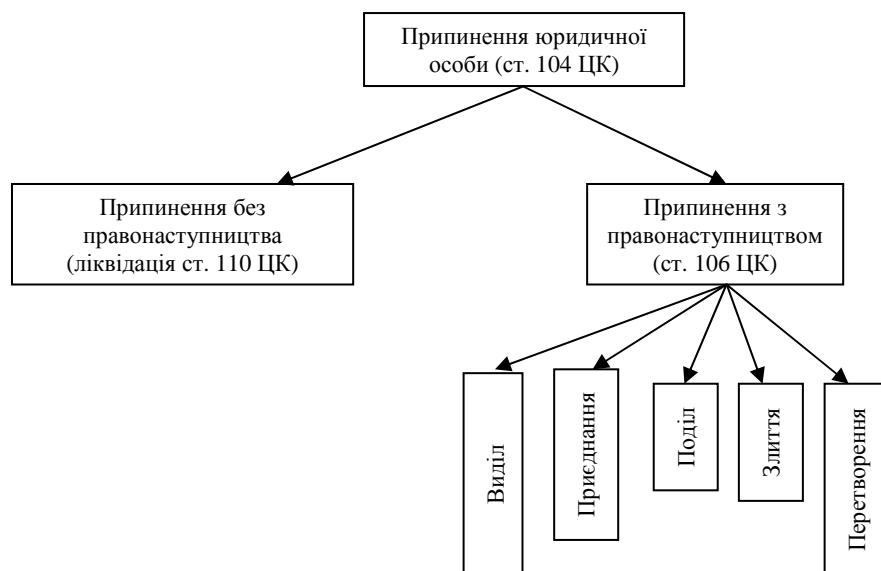
1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

4.3 Участь держави, АРК, територіальних громад у цивільних правовідносинах

Держава — це особливий суб'єкт цивільного права, це не юридична особа, тому на цього учасника цивільних правовідносин не поширюються загальні положення, що є характерними для юридичних осіб. Держава є так званим «чужим» суб'єктом цивільних правовідносин, з огляду на те, що вона є публічним утворенням.

Серед форм участі держави в цивільному обігу можна назвати такі:

- участь держави шляхом створення юридичних осіб (державні унітарні підприємства та організації);

- безпосередня участь держави у внутрішньому обігу. Так, від імені держави виступають як представницькі, так і виконавчі органи влади (Президент України, Уряд України, а в передбачених законом випадках – органи місцевого самоврядування та інші особи).

Держава виступає суб'єктом в наступних зобов'язальних правовідносинах:

- у відносинах позики (при випуску облігацій та інших цінних паперів);
- у відносинах із поставки продукції для державних потреб;
- у відносинах підряду для державних потреб;
- у відносинах дарування.

Крім держави, у цивільних правовідносинах можуть брати участь Автономна Республіка Крим і територіальні громади, які реалізують свої цивільні права і обов'язки через створені ними органи.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття фізичної особи?
2. Визначте умови вступу фізичних осіб у цивільні правовідносини?
3. Що таке правосуб'єктність?
4. Охарактеризуйте правоздатність фізичної особи?
5. Визначте види дієздатності фізичної особи?
6. З якого моменту настає деліктоздатність фізичної особи?
7. Які критерії індивідуалізації фізичних і юридичних осіб?
8. Визначте поняття «юридична особа»?
9. Які ознаки притаманні юридичним особам?
10. Виникнення і припинення праводієздатності юридичних осіб?
11. Які види юридичних осіб ви знаєте?
12. Розкрийте порядок створення юридичних осіб, їх установчі документи?
13. Розкрийте органи управління юридичних осіб?
14. Надайте характеристику способам припинення юридичних осіб?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. // ВВР України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
3. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
4. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
5. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 42-43. – Ст. 378.
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. // ВВР України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
9. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. в ред. від 04.10.2001 р. // ВВР України. – 2002. – № 7. – Ст. 50.
10. Правила опіки та піклування: Затв. наказом Держкомітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88 // Офіційний вісник. – 1999. – № 26. – Ст. 1252.
11. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 р. № 3 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 5. – С. 5.
12. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 5. – С. 172.
13. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. // ВВР України – 1991. – № 49 - Ст. 682.

14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. // ВВР України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
15. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16.09.1997 р. // ВВР України. – 1997. - № 46. – Ст. 292.
16. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. в ред. 30.06.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 42-43. – Ст. 378.
17. Про захист від недобросовісної конкуренції від 07.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
18. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
19. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 р. // Право и практика. – 2003. – № 27. – С. 42.

5. Об'єкти цивільних прав

План

1. Поняття та види об'єктів цивільних прав.
2. Речі та їх класифікація.
3. Гроші та валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин.
4. Цінні папери та їх ознаки.
5. Дії та послуги як об'єкти цивільних правовідносин.

5.1 Поняття та види об'єктів цивільних прав

Провідні юристи науковці прийшли до висновку, що об'єктами цивільних прав визнаються матеріальні та нематеріальні блага, стосовно яких між суб'єктами цивільного права виникають відносини, які становлять предмет цивільно-правового регулювання.²⁴

Під об'єктом цивільних прав розуміють матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини¹. Об'єкти цивільних прав та об'єкти цивільних правовідносин — поняття тотожні. Цивільні правовідносини складаються між особами щодо матеріального чи нематеріального блага для задоволення своїх потреб. Тому об'єктом цивільних прав (правовідносин) може бути те, заради чого суб'єкти вступають у правовідносини і на що спрямовані їхні суб'єктивні права та обов'язки з метою здійснення своїх законних права та інтересів.²⁵

Відповідно до статті 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Статтею 178 ЦК України визначено оборотоздатність об'єктів цивільних прав. Згідно з ч. 1 названої статті оборотоздатністю визнається властивість об'єктів цивільних прав вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав є вільною і обмеженою. Вільно оборотоздатні об'єкти можуть без обмежень (звісно, з урахуванням меж здійснення суб'єктивних цивільних прав стосовно них, визначених положеннями ст. 13 ЦК) переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва (переходу майна, майнових прав та

²⁴ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

²⁵ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера Ц58(керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. — К.: Юрінком Інтер, 2002.-706 с.

обов'язків), спадкування (спадкового правонаступництва) або з інших підстав. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав може бути обмежена актами цивільного законодавства, положеннями яких встановлюються відповідні межі їх участі в цивільному обороті.

За критерієм їх оборотоздатності об'єкти цивільних прав можна поділити на три види:

- 1) об'єкти, які обертаються вільно;
- 2) об'єкти, які обмежені в обігу;
- 3) об'єкти, вилучені з обігу.

На території України діє презумпція згідно з якою: об'єкти цивільних прав можуть вільно обертатися, якщо вони не вилучені з обігу або не обмежені в обігу. При цьому види об'єктів цивільних прав, які вилучені з обігу, та об'єктів цивільних прав, обмежених в обігу, мають бути прямо вказані в законі або визначені в порядку, встановленому законом.

Об'єкти, обмежені в обігу — це об'єкти, які можуть належати тільки окремим учасникам цивільного обороту, або обіг таких об'єктів, їх придбання або відчуження може здійснюватися лише на підставі відповідного дозволу тобто у випадках передбачених законом. Наприклад продаж деяких видів товарів за наявності спеціальних дозволів.

Вилученими з цивільного обороту вважаються об'єкти, які не можуть бути предметом угод та іншим чином переходити від одного суб'єкта до іншого в межах цивільного обороту.

Деякі вчені цивілісти визначають необороздатні об'єкти тобто такі які за своєю правовою природою не підлягають відчуженню. Це, наприклад, нематеріальні блага, які є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Основним функціональним призначенням об'єктів цивільних прав є задоволення відповідних (побутових, комерційних, державних, суспільних тощо) інтересів та визначених ними суб'єктивних прав учасників цивільних відносин. Різноманітність цих інтересів обумовлює існування значної кількості об'єктів цивільних прав. Будь-який об'єкт повинен задовольняти потреби й інтереси учасників цивільних правовідносин, в іншому разі він не розглядатиметься як об'єкт цивільного права.

Отже підсумовуючи слід сказати що вимогами до матеріальних і нематеріальних благ, як об'єктів цивільних прав є:

- 1) здатність задовольняти певні потреби учасників цивільних відносин;
- 2) оборотоздатність (ст. 178 ЦК).

5.2 Речі та їх класифікація

Речами у цивільному праві визнаються предмети матеріального світу, які задовольняють відповідні потреби учасників цивільних правовідносин завдяки їх фізичним, хімічним, біологічним та іншим властивостям, що визначають їх товарний характер, а також сферу та напрями використання в людській діяльності.

Речі є одним із найбільш поширених у цивільному обороті видів об'єктів цивільних прав. Закріплення чинним законодавством України вичерпного переліку речей є неможливим і недоцільним.²⁶

Теорією цивільного права речі залежно від їх природних властивостей і особливостей їх правового режиму поділяють на такі види: тварини; нерухомі та рухомі; подільні та неподільні; визначені індивідуальними та родовими ознаками; споживні та неспоживні; головні речі та їх приналежності; речі, які складаються із складових частин; складні речі; продукція, плоди та доходи; майно; підприємство як єдиний майновий комплекс, тощо.

Тварини. Відповідно до статті 180 ЦК України, тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Правила поведіння з тваринами встановлюються законом.

Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом.

Тварини можуть бути дикими та домашніми. Дикими є тварини, які живуть у природі у вільному стані. Дикі тварини можуть бути вилучені із вільного природного стану і використовуватись з метою задоволення суспільних потреб.

Нерухомі та рухомі речі. Згідно з ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

²⁶ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

Об'єкти нерухомості мають особливий правовий режим, який полягає у тому, що законодавство встановлює особливий порядок набуття права власності на них, їх відчуження тощо. Особливістю правового режиму є також те, що дані об'єкти, правочини з ними, а також права на них підлягають спеціальній державній реєстрації відповідними органами. Державна реєстрація прав на нерухомість і правочинів з нею є відкритою. Це означає, що орган, який здійснює реєстрацію, зобов'язаний надати інформацію про здійснену реєстрацію та реєстровані права будь-якій особі. Відмова у державній реєстрації права на нерухомість або правочинів з нею, ухилення від реєстрації, відмова від надання інформації про реєстрацію можуть бути оскаржені до суду.

Виходячи з ч. 2 статті 181 ЦК України рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

Встановлення щодо речей, основним призначенням яких є переміщення у просторі, правового режиму нерухомості є одним із прикладів юридичних фікцій (умовних припущень) у цивільному праві. Правовий режим нерухомості поширюється на ці об'єкти у зв'язку з тим, що права на них також підлягають обов'язковій державній реєстрації.²⁷

Подільні та неподільні речі. Відповідно до ч. 2 ст. 183 ЦК України неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення. Ч.1 тієї ж статті визначає, що подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення.

Іноді, як підкреслила О. В. Дзера, мається на увазі неподільність майна не у фізичному, а в юридичному значенні. Так, неподільними з юридичної точки зору є тематичні колекції картин, столовий сервіз, певна колекція книг, марок, листівок, меблевий гарнітур. Хоч за домовленістю сторін у деяких випадках такі комплексні речі можуть стати подільними.

Речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками. Згідно з ч. 1 ст. 184 ЦК України річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй притаманними властивостями, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей та індивідуалізують цю річ у цивільному обороті. До визначених індивідуальними ознаками належать речі, що мають декілька характерних ознак, які індивідуалізують ці речі у цивільному обороті (наприклад, ноутбук, автомобіль та ін.); які мають багато ознак, що дозволяють відрізнити їх від інших речей (наприклад,

²⁷ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

корабель, супутник та ін.); а також речі, єдині у своєму роді (наприклад, картина або скульптура відомого автора, антикварна річ та ін.). У зв'язку з цими особливостями та відповідно до положень Цивільного кодексу речі, визначені індивідуальними ознаками, є юридично незамінними.

Визначеними родовими ознаками є речі, які мають ознаки, властиві усім речам того ж роду і вимірюються числом, вагою, мірою (наприклад, 1 т цукру, 1 м³ дерева, 1 л води, тощо). Вчені підкреслюють, що у деяких випадках речі, які за своєю фізичною сутністю належать до родових, можуть вважатися індивідуально визначеними. Наприклад, 4 мішки борошна, що мають етикетки про їх належність відповідному суб'єкту і складовані окремо, можуть визнаватися речами, визначеними індивідуальними ознаками.

Призначення поділу речей полягає у тому, при фізичному знищенні речей, визначених індивідуальними ознаками, боржник звільняється від обов'язку передати їх кредитору в натурі, якщо це було передбачено відповідним зобов'язанням, але зобов'язаний виплатити останньому грошову компенсацію їх вартості. При загибелі речей, визначених родовими ознаками боржник, як правило, не звільняється від виконання зобов'язання в натурі, оскільки є можливість замінити річ, яка була предметом зобов'язання, іншою річчю такого ж роду та якості.

Споживні та неспоживні речі. Відповідно до статті 185 ЦК України споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді. Неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Головні речі та їх приналежності. Статтею 186 ЦК України встановлено що річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю. Річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю (фотоапарат і футляр, скрипка і футляр, шафа і шухляди до неї тощо). Приналежність завжди слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом. Приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Складові частини речі. Багато речей складаються з відповідної кількості складових частин. Складовими частинами речі є окремі деталі її конструкції, які не можуть бути відокремлені від неї без її пошкодження

або істотного знецінення. Наприклад, будь-який побутовий прилад (пральна машина, холодильник, телевізор тощо) складається з відповідної кількості визначених його функціональним призначенням та технічними характеристиками складових частин. Відокремлення деяких частин (деталей), з яких він складається, може призвести до неможливості його застосування за призначенням і, як наслідок, істотного знецінення. Складовою частиною речі є все те, що не може бути відділене від неї без пошкодження та істотного знецінення самої речі. При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню.

Складні речі. Статтею 188 ЦК України встановлено, якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю (складна річ). Правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором. Тобто такі речі у цивільному обороті утворюють одне ціле. Кожна із речей, з яких вони складаються, може використовуватися за призначенням і окремо одна від одної, але в цьому випадку втрачає своє призначення як складова частина складної речі. Дія правочину, вчиненого щодо складної речі, поширюється на всі окремі речі, які її складають, якщо договором не визначено інше.

Продукція, плоди і доходи. Згідно зі ст. 189 ЦК України продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю. Продукція, плоди та доходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Продукція є результатом виробництва або переробки сировини та напівфабрикатів у речі з готовими споживчими якостями, обумовленими їх господарським призначенням. Право власності на продукцію, якщо інше не передбачене законом або договором, належить власнику (власникам) підприємства як цілісного майнового комплексу, з використанням якого її виготовлено.

До плодів відносять все те, що є результатом органічного розвитку самої речі (плоди фруктових дерев, інших рослин). Результатом життєдіяльності тварин є їх приплід. Доходи — це, як правило, грошові кошти (інколи інші матеріальні цінності), які здатна приносити річ, перебуваючи у господарському обороті (орендна плата, дивіденди по акціях тощо). Плоди, приплід тварин, доходи, що приносять речі, належать власникові речі, якщо інше не встановлено законом або договором власника з іншою особою (ч. 2 ст. 189 ЦК).

Майно. Ст. 190 ЦК визначає, що майном як особливим об'єктом законодавство визначає окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Термін «майно» вживається у цивільному праві для термінологічного визначення як окремих речей, так і їх сукупності. Майном найчастіше визначається сукупність всіх матеріальних цінностей відповідного суб'єкта, враховуючи речі, гроші, цінні папери, а також майнові права та обов'язки. Про майно йдеться у нормах, що визначають об'єкти права власності, спадкову масу, предмет договорів дарування, майнового найму тощо. У такому ж значенні термін «майно» вживається також у нормах, спрямованих на захист майнових прав особи, наприклад, у нормах про охорону майна громадянина, визнаного безвісно відсутнім або оголошеного померлим. Поняття «майно» використовують також для визначення окремих майнових прав і обов'язків особи або їх сукупності. У такому значенні цей термін застосовують у нормах, що визначають частку не тільки майнових прав, а й обов'язків юридичних і фізичних осіб (наприклад, у нормах щодо наслідків реорганізації юридичних осіб і спадкоємства, коли до правонаступників переходять не тільки права, а й обов'язки)²⁸.

Підприємство як єдиний майновий комплекс. Підприємством вважається єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 191 ЦК). Відповідно до ч. 2 ст. 191 ЦК до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також права на позначення, що індивідуалізують підприємство, його продукцію, роботи та послуги (фірмові найменування, знаки для товарів і послуг) та інші виключні права, якщо інше не передбачене законом або договором. Незалежно від того, чи є у складі підприємства традиційне нерухоме майно (земельні ділянки, будівлі, споруди, тощо), як єдиний майновий комплекс воно визнається нерухомістю (ч. 3 ст. 191 ЦК). Поширення режиму нерухомості на підприємство як єдиний майновий комплекс обумовлене його значущістю в цивільному обороті, значною вартістю та необхідністю державної реєстрації правочинів щодо нього. Визнання підприємства як єдиного

²⁸ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

майнового комплексу нерухомим майном не означає, що режим нерухомості поширюється і на рухоме за своїми властивостями майно, а також на зобов'язальні, особисті немайнові та виключні права, які можуть входити до його складу. Режим нерухомості поширюється тільки на підприємство в цілому як цілісний майновий комплекс, а не на окремі види майна, яке входить до його складу. З моменту відчуження рухомих речей у результаті здійснення підприємством господарської діяльності чи з інших визначених законодавством підстав, на них не поширюється режим підприємства як єдиного майнового комплексу. На нерухоме майно, яке входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу, поширюється загальний правовий режим, встановлений законодавством для нерухомості.

Підприємство як єдиний майновий комплекс (тобто сукупність майна, майнових та немайнових прав) є особливим об'єктом цивільних прав. Його особливості полягають у такому. Як єдиний майновий комплекс підприємство містить у своєму складі певну сукупність об'єктів цивільного права. Кількість та склад цих об'єктів визначаються статутними цілями діяльності комерційної юридичної особи, відокремлене майно якої він складає. Майно, яке входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу, пов'язане єдиним господарським призначенням, яке визначається напрямом його підприємницької діяльності, визначеним засновницькими документами. Підприємство як єдиний майновий комплекс в цілому визнається матеріальним об'єктом цивільних прав, до складу якого відповідно до закону (ч. 2 ст. 191 ЦК України) можуть входити нематеріальні за своєю правовою природою блага – особисті немайнові та виключні права. Підприємство в цілому або його частина можуть бути об'єктом купівлі–продажу, застави, оренди та інших правочинів, пов'язаних із встановленням, зміною та припиненням речових прав.

5.3 Гроші та валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин

Грошами (грошовими коштами) визнаються нормативно визначені та виражені в емітованих в обіг паперових і металевих знаках або у безготівковій формі умовні вартісні одиниці (гривні, копійки або відповідні одиниці іноземної валюти, наприклад, долари і центи), які мають забезпечений на законодавчому рівні примусовий курс, що полягає

в обов'язковості їх приймання за визначеною номінальною вартістю, визначають міру вартості речей, робіт, послуг, інших матеріальних і нематеріальних благ, а також втрат (майнової та немайнової шкоди, збитків тощо), визнаються у цивільному обороті законним платіжним та кредитним засобом і забезпечують здійснення всіх видів платежів та розрахунків, виконуючи функції загального еквівалента, обігу і нагромадження.²⁹

За своєю суттю гроші є багатофункціональною економічною категорією. Юридичний аспект грошей містить у собі поняття грошей як особливого об'єкта правовідносин. Формування юридичного поняття грошей не можливе без розуміння економічної природи цього явища, так само не можливе функціонування грошей у товарному обігу без належного правового регулювання цього інструмента. Дослідженню цивільно-правового аспекту грошей у ХІХ ст. присвячені роботи професора Київського університету Св. Володимира П. Цитовича та вченого правознавця О. Литовченка³⁰

Відповідно до ст. 3 Закону України, від 05.04.2001, № 2346-III «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» гроші існують в: А) готівковій формі (формі грошових знаків) або у Б) безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість. Гривня як грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків). Особливість безготівкових грошей полягає в тому що вони оцінюються кількістю виражених в них грошових одиницях а не кількістю банкнот або монет.

Окремо слід зазначити, що гроші у деяких випадках можуть виступати у цивільно-правових правочинах як товар. Йдеться про гроші, які у даний проміжок часу не є законним платіжним засобом на території України, а, маючи нумізматичну цінність (наприклад, старовинні монети або банкноти), становлять предмет колекціонування. Як товар виступає у цивільному обороті й іноземна валюта. Стосовно іноземної валюти відповідно до чинного законодавства у банківських установах та обмінних пунктах здійснюються правочини її купівлі-продажу.

²⁹ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –

³⁰

Характеристика грошей:

- 1) рухомі речі;
- 2) визначені родовими ознаками;
- 3) юридично замінні (ст. 625 ЦК);
- 4) подільні.

Функції грошей:

- 1) функція загального еквіваленту;
- 2) платіжна функція;
- 3) засіб обороту та накопичення;
- 4) самостійний предмет цивільно-правових правочинів ст. ст. 718, 1046 ЦК.

Відповідно до ст. 192 ЦК: законним платіжним засобом обов'язковим для приймання за номінальною вартістю на всій території України є грошова одиниця – гривня. Іноземна валюта може використовуватись в Україні у випадках і порядку встановленому законом (Закон України, від 23.09.1994, № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті») – відповідно до закону використання іноземної валюти на території України як засобу платежу як правило не допускається (ст. ст. 524, 533 ЦК).

Валютними цінностями є гроші (грошові кошти), цінні папери та інші окремі види майна, правовий режим яких визначається положеннями спеціального законодавства України, що встановлюють їх вичерпний перелік та порядок вчинення правочинів стосовно них. Валютні цінності (ст. 193 ЦК, ст. 1 Закону України, від 20.05.1999, № 679-XIV «Про Національний банк України») – це матеріальні об'єкти визнані законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин.

Види: (Декрет КМ України, від 19.02.1993, № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»):

- 1) валюта України;
- 2) платіжні документи та інші цінні папери виражені у валюті України;
- 3) іноземна валюта;
- 4) платіжні документи та інші цінні папери виражені в іноземній валюті або банківських металах;
- 5) банківські метали.

Відповідно до ст. 2 Декрету резиденти і нерезиденти можуть бути власниками валютних цінностей що знаходяться на території України а також валютні цінності що знаходяться за межами України крім випадків встановлених законодавством України. Вони мають право здійснювати валютні операції з урахуванням обмежень встановлених актами валютного законодавства України (ст. 5 Декрету).

5.4 Цінні папери та їх ознаки

Цінний папір (глава 14 книга 1 ЦК, Закон України, від 23.02.2006, № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок»), (ст. 194 ЦК) – це документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. Особливостями цінних паперів є тісний зв'язок права на цінний папір (право як правило є речовим) та права із цінного паперу (зобов'язальні).

Цінний папір має свої характерні ознаки, основними з яких є:

1) формальний документ. Відповідно до ст. 196 ЦК України, обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо форми цінного паперу та інші необхідні вимоги встановлюються законом. Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером;

2) легітимація суб'єкта права, виражена в цінному папері. Відповідно до ч. 1 ст. 197 ЦК, до особи, яка набула право на цінний папір, одночасно переходять в сукупності всі права які ним посвідчуються (права за цінним папером). Цією статтею також визначено, що цінні папери за формою випуску можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні. Права на цінний папір та права за цінним папером, що існують у документарній формі, належать: 1) пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника); 2) особі, зазначеній у цінному папері (іменний цінний папір); 3) особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір);

3) презентація, тобто необхідність їх пред'явлення для здійснення вираженого в них права;

4) абстрактність закріпленого в цінному папері зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 198 ЦК України, відмова від виконання зобов'язання, посвідченого цінним папером, з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається. Володілець незаконно виготовленого або підробленого цінного паперу має право пред'явити особі, яка передала йому папір, вимоги про належне виконання зобов'язання, посвідченого цим папером, та про відшкодування збитків. Таким чином, вимога, виражена у цінному папері не залежить від підстави, відповідно до якої вона виникла;

5) публічна достовірність. Ця ознака полягає в тому, що проти держателя цінного паперу не можуть бути висунені заперечення, які ґрунтуються на відносинах з його попередниками. Учасники правовідносин з цінними паперами повністю зберігають свої права, незалежно від того, чи брали вони участь у всіх відносинах з цінним папером які мали місце.

Види цінних паперів:

А. Залежно від форм існування цінних паперів розрізняють (ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок»):

1) документарні (паперовий або електронний документ, оформлений у визначеній законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити);

2) бездокументарні (обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів).

Б) Залежно від порядку розміщення (видачі) ст. 3 ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок»:

1) емісійні – ті що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно емітента;

2) не емісійні – одиночні цінні папери, можуть існувати виключно в документарній формі і за формою випуску можуть бути лише ордерними або на пред'явника.

В) залежно від форми випуску (способу легітимації) (ч. 2 ст. 197 ЦК, ч. 4 ст. 3 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок»):

1) цінний папір на пред'явника – права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в документарній формі належать пред'явникові цінного паперу;

2) іменний цінний папір – права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в документарній формі належать особі, зазначеній в цінному папері;

3) ордерний цінний папір – права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в документарній формі належать особі, зазначеній в цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу.

Способи передачі прав посвідчених цінним папером ст. 197 ЦК:

1) просте вручення – для цінного паперу на пред'явника (ч. 3 ст. 197 ЦК);

2) уступка права вимоги – для іменного цінного паперу;

3) вчинення на цінному папері передавального напису – індосаменту – для ордерного паперу.

Групи цінних паперів (ст. 197 ЦК, ст. 3 Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»:

1) пайові цінні папери:

А) акції (ст. 6 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок») – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств (ЗУ «Про акціонерне товариство»);

Б) інвестиційні сертифікати (п. 8 ст. 1 ЗУ «Про інститути спільного інвестування») – цінний папір, емітентом якого є компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду (далі - пайовий фонд) та який засвідчує право власності учасника пайового фонду на частку в пайовому фонді та право на отримання дивідендів (для закритого пайового фонду).

2) боргові цінні папери:

А) облігації (ст. 7 Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок») – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії (для – державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити доходу за

облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії (для державних облігацій України – умовами їх розміщення);

Б) казначейські зобов'язання України (ст. 11 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок») – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України;

В) ощадні (депозитні) сертифікати (ст. 13 ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок, ст. 1065 ЦК України) – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав;

Г) векселі (ст. 14 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок», ЗУ «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 р.) – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

3) похідні цінні папери (деривативи) – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором (контрактом), цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. Розрізняють такі види похідних цінних паперів:

А) опціон;

Б) ф'ючерс;

В) варант.

4) товаророзпорядчі цінні папери:

А) коносамент ст. ст. 134 – 140 Кодексу торговельного мореплавства – документ, що підтверджує наявність і зміст договору морського перевезення вантажу;

Б) складське свідоцтво ст. 961 ЦК і ЗУ «Про сертифіковані торгові склади та прості і подвійні складські свідоцтва» – товаророзпорядчі складські документи на пред'явника або іменні, що посвідчують право власності на товар, який зберігається на сертифікованому складі.

5) іпотечні цінні папери – це цінні папери випуск яких забезпечується іпотечним покриттям та яке посвідчує права їх власника на отримання від емітента належних їм коштів:

- А) іпотечні облігації;
- Б) іпотечні сертифікати;
- В) заставні;
- Г) сертифікати ФОН (фондових операцій з нерухомості).

Правове регулювання обігу іпотечних цінних паперів здійснюється відповідно до ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок», ЗУ «Про іпотеку», ЗУ «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», ЗУ «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» тощо.

б) приватизаційні (які посвідчують право власності на безоплатне одержання в процесі приватизації частини майна державного підприємця, державного земельного фонду, житлового фонду:

- А) приватизаційні майнові сертифікати (ваучери);
- Б) житлові чеки і земельні бони (ст. 53 ЗУ Про приватизаційні папери»).

Таким чином, майно – це особливий об’єкт цивільних прав який розглядається як:

- 1) окрема річ;
- 2) сукупність речей;
- 3) сукупність майнових прав та обов’язків майнові права визначаються речовими правами – є не споживною річчю.

5.5 Дії та послуги як об’єкти цивільних правовідносин

Об’єктами цивільних прав можуть бути правомірні дії певної особи за виключенням тих які мають суто юридичний характер (правочин).

Види дій як об’єктів цивільних прав:

1) робота та її результат (ст. 837 ЦК) – дія в результаті якої створюється нова річ або оновлюється, або поліпшується властивості існуючої речі. Ознаки результату роботи:

- А) матеріальна форма (новий будинок);
- Б) віддільність від роботи;
- В) здатність до передачі іншій особі.

2. Послуги (ст. 901 ЦК) – це дії які не пов’язані зі створенням матеріального об’єкту, корисні властивості яких містяться в самій послугі і споживаються в процесі її надання. Види послуг:

А) фактичні – зобов’язана особа здійснює тільки фактичні дії ст. 936 ЦК.

Б) юридичні – зобов’язана особа здійснює дії правового характеру ст. 1000, 1011 ЦК.

В) змішані – як фактичний так і юридичний характер ст. 929 ЦК.

3. Нематеріальні блага як об’єкти цивільних прав (Глава 19 книга 1 ЦК).

Нематеріальні блага – це блага і свободи які не мають економічного змісту, визнані та охороняються законодавством.

Види:

1) результати творчої інтелектуальної діяльності (ст. 199 книга 4 ЦК);

2) інформація (ст. 200 ЦК і ЗУ «Про інформацію»);

3) особисті немайнові блага фізичної особи (ст. 201 ЦК книга 2).

Питання для самоконтролю

1. Що таке об’єкти цивільних прав.

2. У чому полягає оборотоздатність об’єктів цивільних прав?
Визначте межі оборотоздатності об’єктів цивільних прав.

3. Що таке речі, дайте класифікацію речей.

4. Що таке гроші. Окресліть особливості готівкових та безготівкових коштів. У чому полягає подібність та відмінності грошей і речей?

5. Що таке валютні цінності, наведіть їх перелік і охарактеризуйте їх правовий режим.

6. Що таке цінні папери. У чому полягає відмінність цінних паперів від інших об’єктів цивільних прав?

7. Наведіть класифікацію цінних паперів.

8. У чому полягають особливості дій (результатів робіт та послуг) як об’єктів цивільних прав?

9. Які ви знаєте види послуг?

10. Охарактеризуйте нематеріальні блага як об’єкти цивільних прав.

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 18.06.2006 р. // ВВР України. – 2006. – № 7. – Ст. 508.
2. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
3. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
4. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.
5. Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів: Закон України від 10.12.1997 р. // ВВР України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.
6. Основи законодавства України про культуру: Закон України від 14.02.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 21. – Ст. 294.
7. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
8. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

6. Правочини

План

1. Поняття правочину, його ознаки та види.
2. Умови дійсності правочинів. Форми та місце їх вчинення.
3. Нікчемні та оспорюванні правочини. Момент, з якого правочин вважається недійсним.

6.1 Поняття правочину, його ознаки та види

Відповідно до ст. 202 чинного ЦК України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Тобто, правочин у правовідносинах виступає юридичним фактом, а саме є одним із видів юридичних актів, що визначаються правомірними діями учасників правовідносин.

Характеристика правочину:

- 1) це дія тобто вольовий акт суб'єкта цивільних відносин;
- 2) це правомірна дія (внаслідок делікту виникає обов'язок відшкодування шкоди);
- 3) це цілеспрямована дія – ціль правочину це намір особи яка вчиняє правочин досягти певного правового результату – встановлення, зміну чи припинення цивільних прав чи обов'язків.

Правочини класифікуються за такими ознаками:

I: залежно від кількості сторін волевиявлення яких є необхідним і достатнім (ч. 2 ст. 202 ЦК):

- 1) односторонні ч. 3 ст. 202 – це дія однієї сторони яка може бути представлення однією або кількома особами ст. 1233, 1243 ЦК – складання заповіту тобто воля однієї особи заповідача. Як виняток заповіт подружжя, дві особи.
- 2) двосторонні ч. 4 ст. 202 – це погоджена дія двох сторін волевиявлення яких має бути зустрічним (протилежним за напрямком) та співпадаюче (узгоджене) ст. 655 ЦК.
- 3) багатосторонні ч. 4 ст. 202 – це погоджена дія трьох або більше сторін волевиявлення яких має єдину спрямованість ч. 2 ст. 287, ст. 1130. Важлива на кількість сторін, а спрямованість їх діяльність має бути зустрічна. В них спільна мета.

Дво- і багато сторонні правочини іменуються договорами. В цьому випадку діє правило: **«будь який договір є правочином але не будь який правочин є договором».**

II: залежно від моменту з якого правочин вважається укладений:

1) **консенсуальні правочини** – це ті що вважають укладеними з моменту досягнення згоди між сторонами з усіх істотних умов у встановленій законом формі ст. 837 ЦК (в ЦК визначено істотною умовою тільки предмет договору);

2) **реальні правочини** – це ті для укладення яких недостатньо досягти згоди а необхідно ще вчинити певну дію (передати річ), наприклад відповідно до ст. 1046 ЦК, за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

III: залежно від наявності зустрічного обов'язку однієї сторони надати певне благо іншій:

1) **відплатні** – це ті за якими обов'язки однієї сторони вчинити певні дії відповідають зустрічному обов'язку іншої сторони щодо надання матеріального блага. Наприклад, договір купівлі-продажу (ст. 655 ЦК), відповідно до якого, одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

2) **безвідплатні** це ті в яких зустрічний обов'язок відсутній. Прикладом такого договору може біти договір дарування, відповідно до якого, одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність (ст. 717 ЦК), або договір позички, відповідно до якого одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку (ст. 827 ЦК).

IV: залежно від юридичного значення підстави правочину для його дійсності:

1) **казуальні** – це ті, в яких є наявною правова ціль яку переслідує особа що здійснила правочин.

2) **абстрактні** – це ті правову ціль яких не можна встановити і вона немає юридичного значення для їх дійсності. Наприклад, ст. 560 ЦК, в якій визначено поняття гарантії, відповідно до якої, банк, інша фінансова

установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Особливими видами правочинів є:

1) **умовні** (ст. 212 ЦК) – це ті щодо яких правові наслідки пов'язуються з настанням певної умови. Умова – це обставина щодо якої невідомо чи настала вона чи не настала. Розрізняють умови таких видів:

А) відкладальні;

Б) скасувальні.

2) **фідучіарні правочини** – це ті які засновані на особистих довірчих відносинах між його сторонами (ст.ст. 1000, 1029 ЦК) втрата довіри дає право кожній із сторін розірвати договір в односторонньому порядку відмова від цього права є нікчемною (ч 2 ст. 108 ЦК)

3) **біржові правочини** (ст. 15 ЗУ «Про товарну біржу») – це правочин який відповідає наступним вимогам:

А) це купівля продаж та обмін товарів допущених до обігу на товарних баржах речі визначені родовими ознаками;

Б) сторони правочину члени біржі або брокери;

В) місце вчинення правочину біржа;

Г) необхідність реєстрації правочину на біржі не пізніше наступного за його здійснення дня. Біржовий правочин не потребує нотаріального посвідчення.

6.2 Умови дійсності правочинів. Форми та місце їх вчинення

Умови дійсності правочину – це сукупність вимог визначених законом додержання яких є необхідним для дійсності правочину.

Види умов дійсності правочину:

1) **загальні** – це ті яким повинен відповідати будь-який правочин;

2) **спеціальні** – це ті які встановлені для певних правочинів.

Загальні умови дійсності правочинів визначені ст. 203 ЦК

Перша умова – зміст правочину не може суперечити ЦК іншим актам цивільного законодавства а також моральним засадам суспільства.

Друга (загальна) – особа яка вчиняє правочин повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Третя умова – волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Воля – це внутрішнє бажання досягти

певної правової мети. Волевиявлення – це зовнішнє вираження волі завдяки якому вона стає доступна для сприйняття іншими особами.

Четверта умова – правочин має вчинятися у формі встановленій законом. Форма правочину – це спосіб фіксації волевиявлення його сторін. Види форм правочинів визначені в ст. 203 ЦК:

- 1) усна;
- 2) письмова:
 - А) проста
 - Б) нотаріально посвідчена.

Усна – за загальним правилом якщо для правочину не встановлена законом обов'язкова письмова форма а також він не потребує нотаріального посвідчення та або державною реєстрації він може вчинятися в усній формі. Правочини які вчиняються усно визначені в ст. 206 ЦК:

1) ті які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, наприклад, ст. 698 ЦК – договір роздрібної купівлі-продажу товару – відповідно до якого продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

2) правочин на виконання договору укладеного у письмовій формі (ст. 712 ЦК).

Проста письмова форма правочину ст. 207 ЦК – правочин вважається вчинений у письмовій формі якщо його зміст зафіксований в одному бо кількох документах, листах, телеграмах, а також якщо воля виражена за допомогою телетайпного електронного або іншого електронного зв'язку. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг в Україні» від 22.05.2002 р. Обов'язковими реквізитами письмової форми правочину є:

- 1) підписи сторін (ч. 2 ст. 207 ЦК);
- 2) правочин, який вчиняє юридична особа підписується особами уповноваженими на це її установчими документами або актами цивільного законодавства та скріплюється печаткою (абзац 2 ч. 2 ст. 207 ЦК).

Обов'язкова письмова форма встановлюється у випадках, передбачених в ст. 208 ЦК:

- 1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма. «інші правочини спеціальні норми» ст. 243, 547, 635 ЦК.

Правочин має вчинятися у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню тільки у випадках встановлених в ст. 209 ЦК:

1) встановлене законом (спеціальні норми ч 2 ст. 245 ст. 1247 та інші);

2) за домовленістю сторін;

3) договір про закупівлю укладений відповідно до Закону «Про закупівлю товарів робіт та послуг за державні кошти» на вимогу замовника.

Нотаріальне посвідчення правочину здійснюється:

1) нотаріусом;

2) іншою посадовою особою яка відповідно до закону має право вчиняти такі нотаріальні дії;

3) посадовими особами виконкомів місцевих рад в населених пунктах де немає нотаріуса, відповідно до ст. 37 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої, у населених пунктах, де немає нотаріусів, уповноважені на це посадові особи:

1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;

2) посвідчують заповіти (крім секретних);

3) видають дублікати посвідчених ними документів;

4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;

5) засвідчують справжність підпису на документах.

Зазначені посадові особи органів місцевого самоврядування не мають права на оформлення документів, призначених для використання за межами державного кордону.

Б) консульські установи України (ст. 38 Закону України «Про нотаріат»).

Консульські установи України вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчують угоди (договори, заповіти, довіреності тощо), крім іпотечних договорів, угод про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;
- 2) вживають заходів до охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;
- 5) засвідчують вірність копій документів і виписок з них;
- 6) засвідчують справжність підпису на документах;
- 7) засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 8) посвідчують факт, що громадянин є живим;
- 9) посвідчують факт знаходження громадянина в певному місці;
- 10) посвідчують тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;
- 11) посвідчують час пред'явлення документів;
- 12) приймають в депозит грошові суми і цінні папери;
- 13) вчиняють виконавчі написи;
- 14) приймають на зберігання документи;
- 15) вчиняють морські протести;
- 16) видають дублікати посвідчених ними документів.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші дії, що вчиняються консульськими установами України.

В) посадові особи зазначені в статтях 245, 1252 ЦК – командири (начальники) військових частин, начальник лікувального закладу, його заступник з медичної частини, старший або черговий лікар, посадова особа органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (після початку діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги), посадова особа організації, в якій довіритель працює (для отримання стипендії, заробітної плати, аліментів, пенсії і інших платежів), органом або посадовою особою юридичної особи, начальник установи виконання покарань, капітан морського судна, начальник експедиції тощо.

Нотаріальні дії здійснюються відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року та Інструкції Про порядок вчинення дії нотаріусом, посвідченої Міністерством юстиції №20/5 0303 2004 р.

Окрім вказаних форм правочину, волевиявлення сторін може здійснюватися наступними способами:

1) шляхом вчинення конклюдентних дій. Відповідно до ч. 2 ст. 205 ЦК, конклюдентними є дії які можна тлумачити однозначно. Відповідно до ч. 3 ст. 205 ЦК, у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням, ЦК передбачено можливість продовження сторонами правочину у випадку «мовчання» щодо припинення строку його дії.

Державна реєстрація правочину це не форма правочину а публічно-правовий спосіб офіційного засвідчення правочину.

Правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках встановлених законом при цьому такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації (ч. 1 ст. 210 ч 3 ст. 640 ЦК). Державна реєстрація здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004, Порядком ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. № 830 та Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703.

V. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків що обумовлене ним.

VI правочин що укладеться батьками (усиновлювачами) не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх чи неповнолітніх непрацездатних дітей.

Місце вчинення правочину визначається у ньому, якщо ж воно не вказано то відповідно до ст. 211 ЦК України, місцем його вчинення є:

1) одностороннього правочину – місце вираження волі сторони;
2) дво- або багатостороннього – місце проживання або знаходження offerenta – особи, яка надала пропозицію до вчинення правочину, що закріплено ст. 647 ЦК України, відповідно до якої договір є укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором.

6.3 Нікчемні та оспорювані правочини. Момент, з якого правочин вважається недійсним

Недійсним є правочин, який не породжує тих правових наслідків до яких сторони прагнули при його вчиненні, внаслідок недодержання вимог закону щодо дійсності правочину. У ст. 204 ЦК закріплено презумпцію дійсності правочину, яка виражається в тому, що правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Підставою недійсності правочину (ч. 1 ст. 205 ЦК) є недодержання в момент його вчинення вимог встановлених частинами 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК.

Недійсні правочини поділяються на:

А) нікчемні ч. 2 ст. 215 ЦК тобто ті недійсність яких встановлена законом;

Б) оспорюванні ч. 3 ст. 214 ЦК тобто ті недійсність яких не встановлена законом але одна із сторін або інша заінтересована сторона заперечує їх дійсність на підставах встановлених законом.

У випадках встановлених законом нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним (ч. 2 ст. 218-ч. 2 ст. 221 ч. 2 ст. 224 ч. 2 ст. 226)

Позивачами у справах про оспорювання правочини або про застосування наслідків нікчемного правочину можуть бути: А) сторона правочину; Б) заінтересована особа (ч. 3 ст. 215 ЦК).

За загальним правилом ст. 236 ЦК правочин є недійсним з моменту його вчинення. Недійсність окремої частини правочину немає наслідком недійсності іншої його частини і правочину в цілому якщо можна припустити що він був би вчинений і без включення недійсної частини. До вимог про визнання правочину недійсним та про застосування наслідків нікчемного правочину застосовується позовна давність ч. 3 ст. 257 та ч. 4 ст. 258 ЦК (3 роки – загальна позовна давність, 5 років, щодо правочину, вчиненого під впливом обману або насильства, 10 років про застосування нікчемного правочину).

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків крім тих що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із вчиненням

недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Всі правові наслідки поділяють на:

- 1) загальні;
- 2) спеціальні.

До загальних правових наслідків недійсності правочину належать:

А) двостороння реституція (з лат. – відновлювати, відшкодовувати, впорядковувати), яка полягає в тому, що кожна сторона недійсного правочину має повернути іншій стороні все, що вона одержала на виконання такого правочину; **Б)** відшкодування збитків винною стороною, завданих іншій стороні або третій особі у зв'язку з визнанням недійсності правочину; **В)** відшкодування моральної шкоди завданої іншій стороні або третій особі у зв'язку із вчиненням недійсного правочину.

Особливі умови застосування загальних правових наслідків недійсності правочину:

А) здійснення двосторонньої реституції не стороною правочину а іншими особами ст.ст. 221, 222-226 ЦК. Вказані статті встановлюють правові наслідки вчинення правочину малолітньою, неповнолітньою, обмежено дієздатною та недієздатною особою за межами їх цивільної дієздатності, а також без дозволу органу опіки і піклування. До прикладу можна привести ст. ст. 221 та 222 ЦК України. Відповідно до положень ст. 221 ЦК, правочин, вчинений малолітньою, особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном. Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні. У разі відсутності схвалення правочину він є нікчемним. Якщо правочин з малолітньою особою вчинила фізична особа з повною цивільною дієздатністю, то вона зобов'язана повернути особам, вказаним у частині першій цієї статті, все те, що вона одержала за таким правочином від малолітньої особи. Відповідно до ст. 222 ЦК, правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, може бути згодом схвалений ними у порядку, встановленому статтею 221 ЦК. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи. Якщо обома сторонами недійсного правочину є неповнолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні усе одержане нею за цим правочином у натурі. У разі

неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі) або піклувальник зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину. У інших зазначених статтях містяться схожі положення щодо недієздатних та обмежено дієздатних осіб. Таким чином, здійснення двосторонньої реституції третіми особами (заінтересованими), полягає у законній вимозі осіб, які представляють інтереси фізичних осіб, що не мають повної цивільної дієздатності застосувати наслідки недійсності правочину, вчиненого без їх згоди або схвалення; Б) відшкодування збитків стороною яка помилилася в результаті її власного недбальства. Відповідно до ст. 229 ЦК, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом. У разі визнання правочину недійсним особа, яка помилилася в результаті її власного недбальства, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Сторона, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки;

В) солідарне відшкодування збитків та моральної шкоди. Відповідно до ст. 232 ЦК, правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними;

Г) субсидіарне (додаткове) відшкодування збитків іншими особами. Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 222 ЦК, якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі) або піклувальник зобов'язані відшкодувати завдані збитки, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину;

Д) відшкодування вартості (предмету) іншими особами. Відповідно до ч. 5 ст. 221 ЦК, якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то

кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке недійсність правочину?
2. Які ознаки нікчемного правочину?
3. Які ви знаєте ознаки недійсного правочину?
4. З якого моменту правочин вважається недійсним?
5. Правові наслідки укладення недійсних правочинів?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
2. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. // ВВР України. – № 49. – Ст. 682.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
4. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
5. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Затв. наказом Міністерства юстиції від 03.03.2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. - № 10. – Ст. 639.
6. Про судову практику в справах про визнання угод недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.04.1978 р. № 3 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1999. - № 5. – С. 29.
7. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними: Роз'яснення Президії Вищого Арбітражного Суду України від 12.03.1999 р. № 02—5/111 // Вісник Вищого Арбітражного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 92.
8. Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства у вирішенні спорів: Лист Вищого Арбітражного Суду України від 24.01.1997 р. № 01—8/23 // Право и практика. – 2003. – № 18. – С. 3.
9. Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства у вирішенні спорів: Лист Вищого Арбітражного Суду України від 15.05.1997 р. № 01—8/167 // Право и практика. – 2003. – № 18. – С. 15

7. Право власності

План

1. Загальна характеристика речового права. Види речових прав.
2. Поняття права власності, його суб'єкти, об'єкти, зміст.
3. Здійснення права власності.
4. Підстави та момент набуття права власності.
5. Підстави та момент припинення права власності.

7.1 Загальна характеристика речового права. Види речових прав

Поняття речового права розглядається у двох значеннях: об'єктивному і суб'єктивному.

Речове право в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, підгалузь цивільного права, які регулюють відносини між управомоченою особою та всіма іншими суб'єктами з приводу речей і закріплюють можливість цієї особи безпосередньо впливати на річ з усунення всіх третіх осіб.

Речове право в суб'єктивному розумінні – це юридично забезпечена можливість управомоченої особи задовольняти свої інтереси шляхом безпосереднього впливу на річ яка знаходиться в сфері його господарського панування.

Загальна характеристика речового права у порівнянні із зобов'язальними правами:

Речове право	Зобов'язальні права
За об'єктом	
Річ як предмет матеріального світу.	Діяння
За змістом	
Безпосередньо панування та вплив на річ	Вплив на річ опосередковано тобто через дії іншої особи
За характером обов'язку пасивного суб'єкта	
Обов'язок має негативний характер (утримання від дій що порушують чужі речові права)	Обов'язок, як правило має позитивний характер (вчинення певних дій)
За характером	
Абсолютний	Відносний

За строком	
Як правило безстрокові довічні (виключення ст. 403 ЦК)	Строкові
За умовами виникнення	
Встановлюються незалежно від волі пасивних суб'єктів	Встановлюється за волею всіх учасників
За способом регулювання	
Види та зміст встановлені законом вичерпним чином	Види та зміст врегульовані законом приблизно
За характером захисту	
Абсолютний захист	Відносний захист

Видами речових прав є:

1. Право власності;
2. Обмежені речові права (речові права на чуже майно :
 - A) право володіння чужим майном (Глава 37 ЦК);
 - B) сервітут (Глава 32 ЦК);
 - C) емфітевзис (Глава 33 ЦК);
 - D) суперфіцій (Глава 34 ЦК).

7.2 Поняття права власності, його суб'єкти, об'єкти, зміст

Власність як наукова категорія розглядається в двох аспектах: 1) економічному; 2) юридичному. Власність в економічному аспекті – це певні економічні (фактичні) відносини які складаються :

- A) з відношення особи до привласненого майна як до свого яке може безпосередньо використовуватися на власний розсуд і у власних інтересах.
- B) з відношення між особами з приводу привласненого майна, яке полягає в тому, що всі треті особи повинні не перешкоджати уповноваженій особі самостійно використовувати майно.

Власність в юридичному аспекті – це право власності, тобто юридичне вираження економічних відносин власності. Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм (правовий інститут, який регулює стан абсолютної приналежності майна власнику встановлюють його права та обов'язки, а також порядок захисту прав).

Інститут права власності в широкому значенні – це сукупність правових норм різних галузей права (конституційне, цивільне), які закріплюють регулюють та охороняють стан привласнення майна.

Інститут права власності у вузькому розумінні – це сукупність тільки цивільних норм, що регулюють стан абсолютної приналежності особі, встановлюють його права та обов'язки, а також порядок захисту права виключно правовими способами. Право власності в суб'єктивному розумінні – це юридично забезпечена міра можливої поведінки власника по володінню користуванню та розпорядженню власником належним йому майном на власний розсуд.

Право власності характеризується такими ознаками:

- 1) абсолютне;
- 2) речове;
- 3) безстрокове.

За своїм змістом право власності є найбільш широким речовим правом оскільки включає сукупність правомочностей власника по володінню розпорядженню та користуванню майном на власний розсуд.

Зміст права власності визначений ст. 317 ЦК України і складається з:

1. Права володіння – це юридично забезпечена можливість фактичного фізичного та господарського панування власника над річчю.
2. Права користування – це юридично забезпечена можливість власникам здобувати майно, його корисні властивості для задоволення власних потреб. (ст. 320 ЦК, ч. 2 ст. 189 ЦК).
3. Права розпорядження – це юридично забезпечена можливість визначати правову долю речі.

Специфіка права власності полягає не стільки у переліку правомочностей власника, скільки у самому характері і здійсненні – здійснення на власний розсуд. Сьогодні до права власності включають право управління – це юридично забезпечена можливість власника визначати питання щодо того хто і як буде здійснювати право власності належним йому майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місце знаходження майна.

Право власності за своєю суттю та змістом є єдиним для всіх власників, тому воно не поділяється на форми. Його можна поділити на види в залежності від суб'єктивного складу. Суб'єктами права власності, відповідно до ст. 318 ЦК є:

1. Український народ (ст. 324 ЦК);

2. Суб'єкти приватного права (ст. 325 ЦК): А) фізичні особи; Б) юридичні особи приватного права.

3. Суб'єкти публічного права: А) держава Україна ст. 322 ЦК; Б) територіальні громади ст. 327 ЦК; В) іноземні держави; Г) інші суб'єкти публічного права (АРК- не внесли).

Видами права власності є:

1. Право приватної власності ст. 325 ЦК;
2. Право комунальної власності ст. 327 ЦК;
3. Право державної власності ст. 326 ЦК.

Особливим видом ПВ є право довірчої власності (ч. 2 Ст. 316 ЦК)

Право довірчої власності виникає внаслідок закону або договору управління майном відповідно до ст. 1029 ЦК (траст – довіра), власник передає майно і частину правомочностей.

Окремі об'єкти права власності. За загальним правилом кількість та вартість майна яке може перебувати у власності фізичних та юридичних осіб не є обмеженим. Законом можуть встановлюватися види майна які не можуть належати на праві власності фізичним і юридичним особам (речі вилучені з обороту ч. ст. 2 178 ЦК), законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки яка може перебувати у приватній власності (ст. 121 ЗК).

Земля як об'єкт права власності розглядається в главі 27 ЦК та главі 14 ЗК. Специфічність цього обороту обумовлена його подвійною природою:

1. Земля у широкому розумінні – це основне національне багатство право власності на яке належить виключно Українському народу (ст. 373, 324 ЦК);

2. Земля в вузькому розумінні – це земельна ділянка право власності на яку може належати приватним особам (ст. 374 ЦК).

Суб'єкти права власності на земельну ділянку (ст. 374 ЦК, ст. 80 ЗК):

1. Фізичні та юридичні особи (ст. 80, 81 ЗК);
2. Територіальні громади (ст. 83 ЗК);
3. Держава (ст. 84 ЗК).

Власник земельної ділянки має право використовувати її на власний розсуд але тільки за цільовим призначенням.

Власник земельної ділянки має право зводити на ній будівлі та споруди а також дозволяти будівництво іншим особам у порядку встановленому законом.

Самочинним будівництвом ч 1 ст. 376 ЦК вважається житловий будинок інше нерухоме майно якщо вони збудовані або будуються:

1. На земельній ділянці що не була відведена для цієї мети (ст. 118 ЗК);
2. Або без належного дозволу чи належно затвердженого проекту ст. 24, 28, 29 ЗУ «Про планування і забудову території» від 20.04.2000 р;
3. Або з істотними порушеннями будівельних норм і правил (постанова КМУ № 56 від 18.01.2001р про делегування повноважень щодо стандартизування у галузі будівництва та промисловості буд матеріалів).

Правові наслідки самочинного будівництва:

1. Загальні правові наслідки:
 - а) особа яка здійснила або здійснює самочинне будівництво не набуває право власності на нього (ч. 2 ст. 176 ЦК);
 - б) об'єкт підлягає знесенню особою яка здійснила самочинне будівництво або за її рахунок (ч. 4 і ч. 7 ст. 176 ЦК);

2. Спеціальні правові наслідки:

- а) особа яка здійснила самочинне будівництво може набути право власності на нерухоме майно за рішенням суду у разі усунення порушень що були підставою для визнання будівництва самочинним.

Житло як об'єкт права власності (глава 28 ЦК; глава 26 ЗК). Житло фізичної особи (ст. 3 ЦК) – це житловий будинок, квартира інше приміщення призначені та придатні для постійного проживання в ній. Приміщення є придатне для постійного в ньому проживання якщо воно є благоустроєним стосовно до умов даного населеного пункту та відповідає діючим санітарним та технічним умовам за ст. 50 Житлового Кодексу та Положенням про порядок обстеження житлових будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним нормам, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР від 26.04.84 р. №189.

Житловий будинок (ст. 380 ЦК) – вважається капітальна будівля. Садиба (ст. 381 ЦК) – це земельна ділянка разом з розташованим на ній будинком господарсько-побутовими будинками наземними і підземними комунікаціями і багаторічними насадженнями. Квартира (ст. 382 ЦК). Право власності на квартиру у будинку ЖБК (ЖК) має ЖБК (ЖК) тобто кооператив член ЖБК (ЖК) має право володіти і користуватися квартирою, а розпоряджатися тільки за згодою кооперативу. Член ЖБК (ЖК) автоматично набуває право власності на квартиру з моменту її викупу (ст. 384 ЦК). Власникам квартир у багатоквартирному житловому

будинку належить на праві спільної сумісної власності опорні конструкції будинку механічне сантехнічне за межами або всередині квартири яке обслуговує більше однієї квартири а також споруди будівлі які забезпечують потреби всіх власників квартир а також власників нежитлових приміщень (ч. 2 ст. 382 ЦК; ст. 10 Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» і Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»).

7.3 Здійснення права власності

Порядок здійснення права власності врегульований статтею 319 ЦК України, відповідно до якої, власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Власність зобов'язує. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Здійснення права власності відбувається прямо або опосередковано. Перше характерне для приватних власників, друге – для публічних власників (народу України, держави, територіальних громад), які здійснюють свої права через уповноважених осіб. Можливе й поєднання цих способів здійснення права власності, наприклад, це стосується використання і, зокрема, експлуатації житла, яке може здійснюватися власниками як безпосередньо, так і шляхом створення об'єднань.

Держава здійснює право власності через державні органи, які діють від імені та в інтересах держави Україна. Можливе здійснення права власності держави і через приватних осіб (фізичних або юридичних), шляхом передачі їм об'єктів права державної власності в управління на підставі договору (наприклад договору концесії).

Стаття 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" дає поняття комунальної власності як права територіальної громади

володіти, доцільно, економічно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Ними є сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні й обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Ці органи, з одного боку, виступають органами територіальної громади, а з другого – вони є самостійними юридичними особами.

Конституцією (статті 142, 143) територіальним громадам надані широкі права по управлінню комунальним майном. Вони мають право здійснювати стосовно цього майна будь-які дії, які не суперечать закону – передавати об'єкти права комунальної власності в тимчасове або постійне користування, здавати в оренду, продавати згідно із законами про приватизацію, а також перерозподіляти на конкурсній основі між власними юридичними особами.

Здійснення власником свого права відбувається на його власний розсуд (ч. 1 ст. 319 ЦК). При цьому власник може здійснювати щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Однак право власності не безмежне – неминучим є встановлення певних меж, які слід враховувати власнику при здійсненні ним своїх правомочностей. Вони зводяться до вказівки на додержання власником закону та прав третіх осіб.

Загальними засадами меж права власності, що містяться у Конституції (ст. 41 ЦК), інших законах, є такі: а) встановлення винятково в інтересах загального блага, суспільного інтересу; б) на підставі й у випадках, передбачених законом; в) виходячи з рівності всіх власників перед ними, тобто межі повинні встановлюватися не для окремих власників, а для всіх; г) можливість судового оскарження вилучення державою майна; д) справедливої компенсації державою власнику майнових втрат.

7.4 Підстави та момент набуття права власності

Глава 24 книга 3 ЦК. Підстави виникнення (припинення права власності) – це юридичні факти з настанням яких закон приписує виникнення або припинення права власності. Підстави виникнення права власності називають способами набуття права власності.

Загальні засади набуття права власності ст. 328 ЦК :

1. Перелік підстав набуття права власності встановлений ЦК є невичерпним.

2. Презумпція правомірності набуття прав власності.

Класифікації підстав набуття права власності:

1. Залежно від наявності (відсутності) правонаступництва при виникненні права власності: А) первісні – ті при яких право власності виникає вперше або незалежно від права попереднього власника на цю річ; Б) похідні – ті при яких право власності на річ виникає на підставі права попереднього власника.

2. Первісні підстави набуття права власності: ст. 330 ЦК; ст. 332 ЦК; ст. 331 ЦК; ст. 333 ЦК; ст. 335 ЦК; ст. 336 ЦК; ст. 337-339 ЦК; ст. 343 ЦК; 340-342 ст. ЦК; ст. 344 ЦК;

3. Похідні підстави набуття права власності є правовий зв'язок, правонаступництво:

1. Цивільно-правові договори які опосередковують відплатний або безвідплатний перехід права власності на річ від однієї особи до іншої (ст. 655, 715, 717 ЦК);

2. Спадкування за законом та за заповітом ст. 1217 ЦК.

3. правонаступництво при припинення юридичної особи ст. 145 ЦК.

4. Приватизація ст. 345 ЦК.

Моментом набуття права власності при первісних підставах набуття є:

А) момент заволодіння річчю ст. 333 ст. 336 ЦК.

Б) момент спливу строку встановлених законом ст. 338, 341, 344 ЦК (для рухомого майна) ЦК.

В) момент державної реєстрації права власності на річ ст. 344 (для нерухомого майна) ЦК.

Г) момент набрання чинності рішенням суду ст. 335, ст. 344 (для транспортних засобів і цінних паперів) ЦК.

Г) момент набуття права власності на новостворене нерухоме майно ст. 331 ЦК:

- 1) момент завершення будівництва;
- 2) момент прийняття завершеного будівництва до експлуатації;
- 3) порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, постанова КМ від 22.09.2004;
- 4) момент державної реєстрації права власності ст. 182 ЦК;

5) момент набуття права власності за договором ст. 334 ЦК:

А) момент передання речі (загальне правило);

Б) момент нотаріального посвідчення договору або момент набрання законної сили рішення суду про визнання договору не посвідченого нотаріально дійсним ст. 220 ЦК;

В) момент державної реєстрації договору про відчуження майна ст. 657 ЦК.

Способи передачі речі за договором:

1. Вручення речі як фізичний акт.

2. Здача речей на пошту, організації зв'язку, перевізнику для відправлення, переселення набувачеві майна відчуженого без зобов'язання доставки

3. Вручення складського свідоцтва, коносаменту або іншого товаророзпорядчого документа на майно.

Значення визначення моменту набуття прав власності за договором:

1. Тягар утримання майна, як правило, несе його власник (ст. 322 ЦК).

2. Ризик випадкового знищення (пошкодження майна) як правило несе його власник (ст. 323 ЦК).

Друга класифікація набуття права власності:

Залежно від суб'єктів які можуть набувати право власності підстави набуття права власності поділяються на:

А) загальні – це ті за якими право власності може набуватися будь-якими суб'єктами (ст. 331, 332, 655 та інші ЦК);

Б) спеціальні – це ті за якими право власності може набуватися тільки певними суб'єктами (ч. 2 ст. 335, 345 ЦК, ст. 1258 ЦК).

Здійснення та обмеження права власності:

Здійснення права власності це реалізація правомочності власника по володінню користуванню та розпорядженню належним йому майном.

Загальні засади право власності ст. 316, 319 ЦК:

1) відповідно до закону;

2) за власною волею;

3) незалежно від волі інших осіб;

4) на власний розсуд.

Загальні гарантії здійснення права власності:

1. Забезпечення всім власникам рівних умов здійснення своїх прав ч. 3 ст. 319 ЦК;
2. Невтручання держави у здійснення особи права в ч. 6 ст. 319;
3. Непорушність права власності ст. 321 ЦК.

Способи здійснення права власності:

- 1) безпосередньо (як правило для приватних осіб);
- 2) опосередковано, тобто через інших уповноважених осіб (як правило для суб'єктів публічного права).

Незважаючи на те що право власності є абсолютним правом воно має певні межі, здійснюючі свої права власника зобов'язаний:

1. Додержуватись моральних засад суспільства;
2. Вчиняти щодо свого майна дії які не суперечать закону;
3. Не завдавати шкоди правам свободам та гідності громадян і інтересам суспільства;
4. Не погіршувати екологічну ситуацію, корисні якості землі.

У випадках передбачених законом діяльність власника може бути обмежена чи припинена, або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб.

Обмеження права власності не тягне вилучення у власника окремих його правомочностей а лише стримує його у здійсненні суб'єктивного права.

Види обмежень права власності:

1. За підставами виникнення обмеження поділяються на:
 - А) ті що встановлені законом (сервітут, цільове використання);
 - Б) ті що виникають з право чинів (договорів);
 - В) ті що виникають з судового рішення.
2. Залежно від волі власника обмеження поділяються на:
 - А) примусові (незалежно від волі власника);
 - Б) добровільні (самообмеження).
3. Залежно від характеру інтересу:
 - А) обмеження публічних інтересів;
 - Б) обмеження в приватних інтересах;
 - В) «спірний вид» санкція за правопорушення.

7.5 Підстави та момент припинення права власності

Підстави припинення права власності за вольовою ознакою поділяються на:

1. Добровільні;
2. Примусові (не враховується воля і бажання власника).

Добровільні підстави припинення права власності:

1. Відчуження власником свого майна (ст. 665, 717, 744 ЦК);
2. Відмова власника від права власності (ст. 347 ЦК; ст. 142 ЗК) – власник просто припиняє своє право власності, не буде правонаступництва між власником і наступним власником.

Способи відмови від права власності:

1. Вчинення власником фактичних дій що однозначно свідчать про відмову від права власності (конклюдентні дії).
2. Заява власника про відмову від права власності (для майна права на яке підлягають державній реєстрації; (ст. 142 ЗК).
3. Знищення майна ст. 349 ЦК, у разі знищення майна права на яке підлягають державній реєстрації право власності на нього припиняється за заявою власника до органу що здійснює державну реєстрацію прав на це майно.

Примусові підстави припинення права власності:

1. Припинення права власності на майно яке за законом не може належати особі (ст. 348 ЦК); постанова ВРУ про право власності на окремі види майна (ст. 81 ЗК).

Порядок припинення права власності:

А) відчуження майна особою протягом строку встановленого законом (ст. 145 ЗК);

Б) примусовий продаж майна за рішенням суду;

В) передання майна у власність держави за рішенням суду.

2. Викуп пам'яток історії та культури (ст. 352 ЦК ст. 21 ЗУ) «Про охорону культурної спадщини» від 8.06.2000 р.

Умови викупу:

А) наявності у особи права власності на пам'ятку історії і культури;

Б) безгосподарне ставлення (незалежно від вини власника до пам'ятки історії і культури);

В) попередження власника про припинення безгосподарного ставлення;

Г) звернення до суду з позовом про викуп;

Г) рішення суду про викуп пам'ятки історії та культури.

3. Викуп земельної ділянки з метою суспільної необхідності ст. 350 ЦК, ст. 146 ЗК:

А) наявності суспільної необхідності на земельну ділянку;

Б) письмове повідомлення власника про необхідність викупу не пізніше ніж за один рік до викупу;

В) звернення до суду з вимогою про викуп земельної ділянки;

Г) рішення суду про викуп земельної ділянки.

4. Викуп нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності на якій воно розміщено (ст. 351 ЦК, ст. 171-174 ЖК).

Права власника при викупі нерухомого майна:

А) вимагати перенесення житлового будинку на іншу земельну ділянку якщо це можливо (ст. 172 ЖК);

Б) вимагати забезпечення його та членів його сім'ї помешканням у розмірі та порядку встановленим законом (181 ЦК);

В) вимагати попереднього відшкодування збитків завданих викупом нерухомого майна.

5. Звернення стягнення на майно за зобов'язанням власника (ст. 50 ЗУ «Про виконавче впровадження»):

6. Реквізиція ст. 353 ЦК – це примусове відплатне вилучення майна у власника при наявності умов встановлених законом. Умови застосування реквізиції:

А) наявність надзвичайних обставин;

Б) наявність суспільної необхідності;

В) рішення органу про реквізицію;

Г) відшкодування власнику повну власність майна що реквізується.

7. Конфіскація ст. 354 ЦК ст. 59 КК, ст. 24 КУпАП – примусове безвідплатне вилучення у власника майна за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення.

Особливою підставою припинення права власності є припинення юридичної особи власника або смерть фізичної особи власника.

Перелік підстав припинення права власності, встановлених ст. 346 ЦК є невичерпним.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні характерні ознаки речових прав?

2. Яке місце права власності в системі речових прав?

3. Які види речових прав ви знаєте?
4. Що таке право власності?
5. Хто є суб'єктом права власності?
6. Які ви знаєте об'єкти права власності?
7. В чому полягають особливості здійснення права власності?
8. Назвіть підстави виникнення і припинення права власності?
9. З якого моменту право власності вважається таким, що виникло та припинилося?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. - № 39. – Ст. 333.
2. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. в ред. від 19.02.1997 р. // ВВР України. – 1997. – № 17. – Ст. 122.
3. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 р. в ред. від 15.05.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 34. – Ст. 160.
4. Про оренду державного і комунального майна: Закон України від 10.04.1992 р. в ред. від 14.03.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 15. – Ст. 99.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. // ВВР України. – 1997. - № 24. – Ст.170.
6. Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва: Закон України від 14.09.2000 р. // ВВР України. – 2000. - № 45. – Ст. 375.
7. Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування: Закон України від 14.10.1994 р. // ВВР України. – 1994. - № 46. – Ст. 411.
8. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
9. Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України: Закон України від 13.12.1996 р. // ВВР України. – 1997. – № 19. – Ст. 140.
10. Про державну податкову службу України: Закон УРСР від 04.12.1990 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 37.
11. Про питання управління державним майном, яке забезпечує діяльність Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 11.05.2000 р. // ВВР України. – 2000. – № 32. – Ст. 267.
12. Про управління майном, що є у загальнодержавній власності: Декрет Кабінету Міністрів України від 15.12.1992 р. // ВВР України. – 1993. – № 7. – Ст. 52.

8 Спільна власність

План

1. Загальна характеристика і види права спільної власності.
2. Право спільної часткової власності.
3. Виділ та поділ майна що є у спільній частковій власності.
4. Право спільної сумісної власності.
5. Виділ і поділ майна, що є у спільній сумісній власності.

8.1 Загальна характеристика і види права спільної власності

Згідно ч. 1 ст. 355 ЦК майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві *спільної власності* (спільне майно). Таким чином, право *спільної власності* – це право власності двох чи декількох осіб на один об'єкт.

Спільна власність має місце при множинності суб'єктів (учасників) на один об'єкт (річ). Наприклад, у разі коли неподільне маймо переходить у власність декільком особам у результаті дарування, одержання в порядку спадкування, приватизації державного або комунального майна чи іншим способом.

Право спільної власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають з приводу володіння, корі існування та розпорядження двома чи більше особами спільним майном.

Право спільної власності в суб'єктивному розумінні – це міра можливої поведінки співвласників щодо реалізації їхніх правомочностей по володінню, користуванню та розпорядженню спільним майном.

За юридичною природою спільна власність є особливим способом реалізації суб'єктами права приватної, комунальної, державної власності. Тому, спільна власність не утворює самостійного виду власності, а є правовим режимом як у рамках одного виду власності (наприклад, приватної), так і в різних видах (змішана власність).

Можна виділити такі ознаки спільної власності, як:

1) *багатосуб'єктність* – множинність суб'єктів (два чи більше суб'єкта);

2) *однооб'єктність* – єдність об'єкта (єдиний об'єкт).

Право *спільної власності* здійснюється декількома особами. Суб'єкти права спільної власності називаються співвласниками. Особливість

правового зв'язку між суб'єктами права спільної власності полягає в тому, що співвласники не створюють єдиного суб'єкта права. Немає колективу осіб, як суб'єкта права (відмінність від юридичної особи), а власники виступають як *самостійні* суб'єкти права власності.

Відповідно до ст. 318 ЦК, суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, тобто фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Отже, відносини спільної *власності* можуть виникати між будь-якими суб'єктами цивільних правовідносин.

Право спільної власності характеризується двома групами відносин:

1. *Внутрішні відносини* між самими співвласниками, які носять відносний характер (тобто обидві сторони чітко визначені, їхні права і обов'язки встановлені);

2. *Зовнішні відносини* співвласників із усіма третіми особами, які носять абсолютний характер (такі відносини складаються між співвласниками та невизначеним колом осіб, які повинні не перешкоджати здійснювати право спільної власності визначеним суб'єктам).

Об'єктом права спільної власності може бути:

- будь-яка окрема річ, крім обмежень, встановлених законом (детальніше в темі 5 цього посібника);

- сукупність речей.

Об'єктом спільної власності можуть виступати речі споживні та не споживні, рухомі та нерухомі. Найчастіше об'єктом права спільної власності є неподільна річ. Однак й подільні речі також можуть перебувати у спільній власності. Якщо у спільній власності знаходиться сукупність речей, то ці речі як об'єкт права спільної власності являють собою єдине ціле. Наприклад, спадщина що переходить до кількох спадкоємців. Це означає, що право кожного із співвласників поширюється на весь об'єкт у цілому, а не на його частину. Сутність спільної власності полягає у тому, що декілька власників спільно володіють, користуються і розпоряджаються належним їм майном.

Підставами виникнення права спільної власності є такі підстави, що не заборонені законом (ч 3 ст. 355 ЦК). Таким чином, право спільної власності може набуватися як первісними, так й похідними способами, зокрема закріпленими у главі 24 ЦК.

Видами права спільної власності, відповідно до ч. 2 ст. 355 ЦК є:

1. *Спільна часткова власність* – спільна власність осіб з визначенням часток кожного зі співвласників;

2. *Спільна сумісна власність* – спільна власність осіб без визначення часток кожного зі співвласників.

У ч. 4 ст. 355 ЦК закріплена презумпція спільної часткової власності. За загальним правилом, при наявності права власності декількох суб'єктів на один об'єкт, вважається що існує спільна часткова власність. Спільна сумісна власність виникає лише у випадках, встановлених договором чи законом.

8.2 Право спільної часткової власності

Відповідно до ст. 356 ЦК *спільна часткова власність* – це спільна власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності.

Суб'єктами права *спільної часткової власності* можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади (ч. 2 ст. 356 ЦК). Наприклад, згідно зі ст. 1134 ЦК внесене учасниками простого товариства майно (вклад), яким вони володіли на праві власності, а також вироблена у результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності доходи є *спільною частковою власністю* учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом. Внесене учасниками майно, яким вони володіли на підставах інших, ніж право власності, використовується в інтересах усіх учасників і є їхнім спільним майном.

Кожному учаснику в *спільній частковій власності* належить право на арифметично виражену частку в суб'єктивному праві на спільне майно.

Характеристиками такого права є:

1) об'єктом цього права як права власності є вся **річ** у цілому;

2) право кожного зі співвласників поширюється на **всю річ, а не певну її частину**. Кожному співвласнику не належить частка у майні. Інакше мова йшла б про право кожного співвласника на певну конкретну частину спільної речі;

3) це особливий вид спільної власності, тому що право кожного співвласника виражається у визначеній частці у праві на майно.

Важливим є питання про розмір часток в праві спільної часткової власності. Законодавець встановлює правила щодо визначення розміру частки у праві спільної часткової власності:

1) частки співвласників визначаються арифметично (у вигляді дробів або у вигляді відсотків);

2) рівність часток співвласників якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом (ч. 1 ст. 357 ЦК);

3) визначення розмірів часток з урахуванням вкладу кожного із співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна, якщо розмір часток в праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом (ч. 2 ст. 357 ЦК).

В цьому випадку мова йде про ситуацію коли співвласники не погоджуються з рівним розміром їх часток.

Співвласник має право на відповідне збільшення своєї частки в праві спільної часткової власності, якщо він здійснив поліпшення спільного майна (ч. 3 ст. 357 ЦК). При цьому, збільшення частки співвласника у праві спільної часткової власності відбувається за умов, якщо поліпшення спільного майна:

- *неможливо відокремити;*
- *зроблені коштом співвласника;*
- *зроблені за згодою всіх співвласників;*
- *зроблені з дотриманням встановленого порядку використання спільного майна.*

Поліпшення спільного майна, які можна відокремити, є власністю того із співвласників, який їх зробив, якщо інше не встановлено домовленістю співвласників.

Співвласник житлового будинку, іншої будівлі, споруди може зробити у встановленому законом порядку за свій рахунок добудову (прибудову) без згоди інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Така добудова (прибудова) є власністю співвласника, який її зробив, і не змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності (ч. 4 ст. 357 ЦК).

У науці цивільного права розрізняють *ідеальну частку* і *реальну частку*.

Ідеальна частка – це частка у праві власності на майно.

Реальна частка – це частка у майні в натурі.

Практичне значення такого визначення проявляється при визначенні порядку здійснення права спільної часткової власності, зокрема користування спільним майном, виділі частки спільного майна або його поділі.

Право *спільної часткової власності* здійснюється співвласниками за їхньою згодою (ч. 1 ст. 358 ЦК). Кожен із співвласників незалежно від розміру своєї частки у праві спільної власності має один голос, але це не має юридичного значення. Рішення щодо спільного майна приймається не більшістю голосів, а одностайно.

Порядок володіння, користування та розпорядження спільним майном встановлюється:

- *за домовленістю співвласників;*
- *рішенням суду, у разі відсутності такої згоди. При цьому суд виходить з розміру часток кожного співвласника.*

Варто зазначити, що співвласники можуть володіти та користуватися спільним майном у цілому або його окремими частинами. Зазвичай, вибір варіанту залежить від об'єкта права спільної власності. Наприклад, неподільні речі використовуються як єдине ціле (автомобіль), а подільні речі можуть використовуватися співвласниками в окремих частинах. Можливе й поєднання двох варіантів володіння та користування спільним майном. Наприклад, кімнати в квартирі, що перебуває у спільній частковій власності декількох осіб, використовується ними роздільно, а кухня, коридор та інші допоміжні приміщення – спільно.

Співвласники можуть *володіти та користуватися* майном:

- *з урахуванням часток які належать їм у праві спільної часткової власності на майно (реальна частка дорівнює ідеальній);*
- *незалежно від розміру частки (реальна частка є більшою або меншою, ніж ідеальна).*

Кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. При неможливості цього він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації (ч. 3 ст. 358 ЦК).

Нотаріально посвідчений договір між співвласниками про порядок володіння та користування спільним майном відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності є обов'язковим і для особи, яка придбає згодом частку в праві спільної часткової власності на це майно. Вказане правило встановлене (ч. 4 ст. 358 ЦК).

Дещо по-іншому урегульований порядок *розпорядження* учасником спільної часткової власності своєю часткою в праві. Кожен співвласник має право на самостійне розпорядження своєю часткою в праві спільної часткової власності (ст. 361 ЦК). При цьому не потрібно згоди інших співвласників. Суперечки, що виникають між співвласниками при *розпорядженні* одним з них своєю часткою, не можуть вирішуватися судом. Однак, персональний склад співвласників має істотне значення для організації узгодженого володіння, користування та розпорядження спільним майном. Враховуючи інтереси співвласників, ЦК закріплює спеціальні правила щодо *розпорядження* співвласником своєю часткою в праві спільної часткової власності шляхом її продажу. У разі продажу частки в праві спільної часткової власності одним з співвласників третій особі інші співвласники мають переважне право її купівлі (ст. 362 ЦК).

Порядок продажу частки у праві спільної часткової власності третій особі:

- *письмове повідомлення продавцем інших співвласників про свій намір із зазначенням ціни та інших умов, на яких він продає свою частку у праві (ч. 2 ст. 362 ЦК);*

- *відмова співвласників від здійснення переважного права купівлі чи не здійснення ними свого права щодо нерухомого майна – протягом одного місяця, а щодо рухомого майна – протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення.*

Співвласник має право придбати частку за ціною, оголошеною для продажу і на інших рівних умовах. Якщо декілька співвласників бажають придбати частку у праві спільної часткової власності, то право вибору покупця належить продавцю.

Вихід співвласника з відносин спільної часткової власності відбувається у разі:

- *виділу частки співвласника в натурі (ст. 364 ЦК);*
- *поділу спільного майна (ст. 367 ЦК);*
- *припинення права на частку у спільному майні (ст. 365 ЦК).*

Остання підстава виходу з відносин спільної часткової власності здійснюється за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо: 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі; 2) річ є неподільною; 3) спільне володіння і користування майном є неможливим; 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї. В такому випадку суд постановляє рішення про

припинення права особи на частку у спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду.

8.3 Виділ та поділ майна, що є у спільній частковій власності

Виділ частки із спільного майна – це перехід частки цього майна у власність учасника спільної власності та припинення для цієї особи права на частку у спільному майні. При цьому для інших співвласників зберігається режим спільної власності.

Виділ частки, яка належить співвласнику у праві спільної часткової власності здійснюється за вимогою:

- самого співвласника (ст. 364 ЦК);
- за вимогою інших співвласників (ст. 364 ЦК);
- кредитора співвласника (ст. 366 ЦК).

Вид майна, що є у спільній власності, обумовлює порядок його виділу:

- виділ частки в натурі – загальний порядок (ст. 364 ЦК);
- одержання від інших співвласників грошової чи іншої матеріальної компенсації вартості частки, якщо виділ її в натурі не допускається згідно із законом або є неможливим (річ є неподільною (такою, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення – ч. 2 ст. 183 ЦК).

На практиці проблематичним є вирішення питання про подільність речі. Наприклад, згідно з п. 6 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» від 04.10.1991 р. № 7, при вирішенні справ про виділ в натурі часток жилого будинку, що є спільною частковою власністю, судам належить мати на увазі що це можливо, якщо кожній із сторін може бути виділено відокремлену частину будинку з самостійним виходом (квартиру). Виділ також може мати місце при наявності технічної можливості переобладнати приміщення в ізольовані квартири.

Договір про виділ частки нерухомого спільного майна в натурі укладається в письмовій нотаріально посвідченій формі.

Виділ у натурі частки із спільного майна за вимогою кредитора має місце при зверненні стягнення за зобов'язаннями одного із співвласників (ст. 366 ЦК). Звернення стягнення на частку в спільному майні боржника

можливе за умови недостатності у нього іншого майна на яке може бути звернене стягнення. Кредитор співвласника майна пред'являє позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї. Якщо виділ частки із майна в натурі має наслідком зміну призначення спільного майна або проти цього заперечують інші співвласники, спір вирішується судом. У разі неможливості виділу частки із спільного майна в натурі або заперечення інших співвласників проти такого виділу кредитор має право вимагати продажу боржником своєї частки у праві спільної часткової власності із направленням суми виторгу на погашення боргу.

У разі відмови боржника від продажу своєї частки у праві спільної часткової власності або відмови інших співвласників від придбання частки боржника кредитор має право вимагати продажу цієї частки з публічних торгів або переведення на нього прав та обов'язків співвласника-боржника, з проведенням відповідних перерахунків.

Що стосується поділу майна, що є у спільній частковій власності – це перехід часток даного майна у власність кожного із співвласників. Отже, поділ спільного майна є специфічною підставою припинення права спільної часткової власності. Відповідно до ст. 367 ЦК спільне майно може бути поділене в натурі між співвласниками за домовленістю між ними, а за відсутності такої домовленості – за рішенням суду. Договір про поділ нерухомого майна укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. У разі поділу спільного майна між співвласниками і право спільної часткової власності на нього припиняється, і кожний стає власником лише визначеної частки майна

8.4 Право спільної сумісної власності

Згідно ст. 368 ЦК *спільна сумісна власність* – це спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожної з них у праві власності. Відмінність спільної сумісної власності від спільної часткової полягає у невизначеності часток співвласників у праві на майно при здійсненні права власності. Частка кожного із співвласників визначається тільки при припиненні спільної сумісної власності або при виділі частки майна одному із співвласників.

Режим спільної сумісної власності встановлюється:

- законом;
- договором.

Законом встановлюється спільна сумісна власність на:

- майно, набуте подружжям за час шлюбу (ч. 3 ст. 368 ЦК, ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу (далі – СК);
- майно, набуте чоловіком і жінкою, які приживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі (ст. 74 СК);
- майно набуте в результаті спільної праці та грошових коштів членів сім'ї (ч. 4 ст. 368 ЦК);
- майно осіб, що ведуть селянське господарство (ст. 6 ЗУ «Про особисте селянське господарство»);
- земельну ділянку (ст. 86, 89 Земельного Кодексу). Згідно зі ст. 89 ЗК, земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам. У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки: а) подружжя; б) членів особистого селянського господарства, якщо інше не передбачено домовленістю між ними; в) співвласників житлового будинку;
- неподільне майно співвласників багатоквартирного будинку (ст. 19 ЗУ «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»).

Спільна сумісна власність може встановлюватися також такими договорами:

- договір про спільну діяльність (ст. 1130 ЦК). Відповідно до такого договору, сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законам. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників. У випадку простого товариства, діяльність якого регулюється §2 Глави 77 ЦК, внесені учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, а також вироблена у результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності плоди і доходи є спільною частковою власністю учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом.
- договір про набуття права власності на житлове приміщення при приватизації (ст. 8 ЗУ «Про приватизацію державного житлового фонду»).

Суб'єктами права спільної сумісної власності до набрання чинності новим ЦК могли бути тільки фізичні особи. Частиною 2 ст. 368 чинного Цивільного кодексу встановлено, що суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні та (або) юридичні особи, а також держава територіальна громада якщо інше не встановлено законом.

Загальні засади здійснення спільної сумісної власності встановлені (ст. 369 ЦК). Такими засадами є:

- володіння та користування майном здійснюється співвласниками спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ч. 1 ст. 369 ЦК);

- розпорядження майном здійснюється за згодою всіх співвласників (ч. 2 ст. 369 ЦК). Закріплена презумпція – якщо один з співвласників вчинив правочин щодо розпорядження спільним майном, вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників. Згода співвласників на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена. Співвласники мають право уповноважити одного з них на вчинення правочинів щодо розпорядження спільним майном. Однак, якщо правочин щодо розпорядження спільним майном вчинив співвласник, який не мав необхідних на це повноважень, то цей правочин може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника;

- при створенні спільної сумісної власності вклад кожного із співвласників, як правило не впливає на розмір їх часток при поділі спільного майна. Наприклад, це стосується майна подружжя.

Вихід співвласника з відносин спільної сумісної власності відбувається у разі:

- *виділу частки співвласника в натурі (ст. 370 ЦК);*
- *поділу спільного майна (ст. 372 ЦК).*

Виділ частки в натурі та поділ майна що є у спільній сумісній власності здійснюються в два етапи (на відміну від права спільної часткової власності):

1 етап – визначення частки кожного із співвласників в праві на спільне майно;

2 етап – виділ (поділ) частки в натурі.

Виділ частки, яка належить співвласнику здійснюється за вимогою:

- *самого співвласника (ст. 370 ЦК).* У разі виділу частки із майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду;

- *кредитора співвласника (ст. 371 ЦК).* Кредитор співвласника майна, що є у спільній сумісній власності, у разі недостатності у нього

іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї.

Виділ в натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності за вимогою співвласника здійснюється у порядку, встановленому ст. 364 ЦК (порядок виділу частки із майна що є у спільній частковій власності). Відповідно до цієї статті, співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності. Якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим, співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки. Компенсація співвласникові може бути надана лише за його згодою. Право на частку у праві спільної часткової власності у співвласника, який отримав таку компенсацію, припиняється з дня її отримання. У разі виділу співвласником у натурі частки із спільного майна для співвласника, який здійснив такий виділ, право спільної часткової власності на це майно припиняється. Така особа набуває право власності на виділене майно, і у випадку, встановленому законом, таке право підлягає державній реєстрації. Договір про виділ у натурі частки з нерухомого спільного майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Виділ частки із майна, що є спільній сумісній власності, за вимогою кредитора здійснюється у порядку, встановленому ст. 366 ЦК, тобто в порядку, визначеному для права спільної часткової власності.

8.5 Поділ майна, що є у спільній сумісній власності

Правовим наслідком поділу майна, що є у спільній сумісній власності є припинення права спільної сумісної власності.

При поділі спільного майна визначаються частки співвласників. При цьому частки співвласників визнаються рівними, якщо інше не встановлено законом, договором, рішенням суду (ч. 2 ст. 372 ЦК). Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, здійснюється поетапно. На першому етапі визначаються частки кожного із співвласників у спільному майні, на другому – здійснюється виділ майна в натурі відповідно до розміру визначеної у праві власності частки на майно. У законодавстві встановлено загальне правило, відповідно до якого у разі виділу частки із майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного

із співвласників є рівними. Інший розмір часток може бути встановлено домовленістю між співвласниками, законом або рішенням суду (ч. 2 ст. 370 ЦК). Насамперед нерівність часток може бути встановлена самими співвласниками за взаємною згодою. Як правило, розмір часток визначається співвласниками залежно від зробленого кожним із них грошового вкладу у придбання спільного майна, трудової участі у спільній праці, кваліфікаційного рівня працівника тощо. Такі ж критерії можуть бути покладені в основу рішення суду, яким буде визначено розмір часток учасників спільної сумісної власності, наприклад, членів селянського господарства, членів сім'ї, які набули майно спільною працею, тощо.

Визначення часток у праві власності на майно є першим етапом припинення спільної сумісної власності. Після цього постає питання про виділення частки майна в натурі. Воно має проводитися таким чином, щоб частка у майні ближче збігалася з часткою власника у праві на майно. Якщо виділ у натурі частки спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим, співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки (ч. 3 ст. 370, ст. 364 ЦК). При припиненні спільної сумісної власності враховується все майно, яке належить співвласникам на праві спільної сумісної власності, а не окремі речі.

Виділ частки майна одного із співвласників не припиняє права спільної власності на майно інших співвласників. Здійснюється лише зміна режиму спільної сумісної власності належного їм майна на режим спільної часткової власності. Виділ майна можливий за ініціативою кожного із співвласників (ст. 370 ЦК) або за ініціативою кредитора співвласника у разі звернення стягнення на частку майна, що є у спільній сумісній власності (ст. 371 ЦК).

У разі поділу майна право спільної сумісної власності співвласників на нього припиняється (ч. 3 ст. 372 ЦК). Майно може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними. Договір про поділ нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню (ч. 4 ст. 372 ЦК).

При поділі майна діє загальне правило щодо рівності часток співвласників у праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом (ч. 2 ст. 372 ЦК). Співвласники за взаємною згодою мають право визнати свої частки нерівними, виходячи з конкретних обставин, які склалися у їх відносинах.

Наприклад, члени сім'ї вирішили припинити відносини спільної сумісної власності і поділити майно, що було набуто внаслідок їх спільної праці. При цьому вони враховують різний вклад окремих членів сім'ї у спільне майно і визначають розмір часток кожного з них відповідно до цього критерію.

Наприклад, згідно ст. 70 СК при вирішенні спору про поділ майна подружжя суд може відступити від засад рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один з них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї приховавав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї. За рішенням суду частка майна дружини (чоловіка) може бути збільшена, якщо з нею (ним) проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Питання для самоконтролю

1. Що таке спільна власність?
2. Назвіть характеристики спільної власності?
3. Які види спільної власності ви знаєте?
4. Що становить собою право спільної часткової і спільної сумісної власності?
5. Назвіть особливості виділу та поділу частки і спільній частковій власності?
6. Які правові наслідки виділу та поділу частки в майні?
7. Назвіть особливості виділу та поділу частки у спільній сумісній власності?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // ВВР України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
2. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 45. – Ст. 341.
3. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 29. – Ст. 363.
4. Про практику застосування законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 р. № 7 // Право и практика. – 2002. – № 29. – С. 35

9 Речові права на чуже майно

План

1. Загальна характеристика речових прав на чуже майно, їх види.
2. Право володіння чужим майном: суб'єкти, підстави виникнення та припинення.
3. Право користування чужим майном (сервітут).
4. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис).
5. Поняття та підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

9.1 Загальна характеристика речових прав на чуже майно

Поняття «речові права на чуже майно» охоплює такі види цих прав: 1) право володіння; 2) право користування (сервітут); 3) право забудови земельної ділянки (суперфіцій); 4) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). Законом можуть бути передбачені й інші речові права на чуже майно. Наприклад, Цивільний кодекс України передбачає речово-правові способи забезпечення виконання зобов'язань — заставу та притримання. За цими способами у заставодержателя та кредитора, який притримував річ боржника, також виникають певні права на чужу річ. Можуть виникати й інші речові права на чужі речі відповідно до чинного цивільного законодавства України.

Інститут речових прав на чужі речі є новим для цивільного законодавства України, за винятком застави, яка у законодавстві радянських часів існувала в урізаному вигляді.

Інститут речових прав на чужі речі (майно) має свої характерні особливості, які відрізняють його від інших речових інститутів.

1. Це речове право — абсолютне, виключне. Воно може бути припинене лише самим суб'єктом цього права або на підставі закону. Це право не може бути припинене тим суб'єктом, права якого обмежуються речовими правами. Він повинен лише терпіти певне ущемлення своїх прав, не перешкоджати здійсненню речових прав.

2. Об'єктом речового права є певна річ або майно, які належать іншому власникові. Об'єктами речових прав на чужі речі можуть бути всі речі, які є об'єктом права власності.

3. Речове право на чужу річ істотно обмежує право власності особи, яка є власником цієї речі (майна). Право власності обмежується в тій частині, на яку встановлено речове право. Власник речі (майна), обмеженої речовим правом, не може припинити речове право або перешкоджати його здійсненню.

4. Будь-яке речове право все ж за своїм змістом є обмеженим правом, воно не може замінити права власності. Власник зберігає за собою право володіння, право користування і право розпорядження, але ці правомочності власника обмежуються речовим правом. Суб'єкт речового права може користуватися чи розпоряджатися чужою річчю (майном) лише в тих межах, які визначені речовим правом.

5. Суб'єкт речового права має право володіти, користуватися і навіть розпоряджатися чужою річчю (майном) у визначених межах. Здійснення цих правомочностей не повинно шкодити праву власності, обмеженому речовим правом.

6. Речове право – це право на певний строк. Воно може бути необмежене або обмежене певним строком, наприклад, довічне користування або користування на певний строк.

7. Речове право виникає у тих випадках, коли певна особа не може задовольнити свої потреби за рахунок використання власного майна. Постає потреба скористатися чужим майном (річчю).

Речове право на чужу річ може виникати на підставі закону, заповіту, рішення суду. Воно також може бути встановлено договором між особою, яка воліє скористатися чужою річчю, та особою, яка є власником даної речі. Проте це договір не про право використання чужої речі (майна), а про встановлення речового права на ці речі.

Передусім речове право може бути встановлено законом, наприклад, законодавець може своїм законом встановити право певних осіб прокласти електролінію, трубопровід, шляхопровід через чужі земельні ділянки. Законом встановлюється право користування житлом членів сім'ї власника цього житла, право збирати в лісі ягоди, горіхи тощо.

Власник майна може встановити речове право на використання свого майна після своєї смерті заповітом. Спадкоємцем заповідач може призначити одну особу, водночас надавши іншій особі право обмеженого користування успадкованим майном спадкоємця.

У деяких випадках речове право на чужу річ може бути встановлено судовим рішенням. Чинний ЦК України не визнав виникнення речового

права на чужу річ за давністю. Але в житті такі ситуації виникають. Наприклад, сусіди власника земельної ділянки постійно ходили через неї до річки. Власник ділянки продав її, а новий власник заборонив сусідам ходити через неї до річки. Сусіди звернулися до суду і мотивували свої вимоги тим, що їх діди ходили через цю ділянку і вони мають право проходу. Суд може визнати вимогу сусідів обґрунтованою.

9.2 Право володіння чужим майном

Найпоширенішим серед речових прав на чуже майно чи речі є володіння чужою річчю чи майном. За своєю юридичною природою володіння не є правом. Це фактичний стан, за яким володілець має певну річ чи майно, вважає цю річ чи майно своїм, яке належить йому за правом, але самого права не має. Про те, що володілець не має права на річ, якою володіє, він може знати, а може й не знати. Для визначення володіння це значення не має.

Отже, для такого фактичного стану необхідні два елементи: об'єктивний – фактично мати річ у своєму володінні і суб'єктивний – вважати дану річ своєю, такою, що належить йому за правом. За наявності цих двох елементів фактична наявність речі в певної особи визнається володінням. Звідси випливає, що володіння – це не право, а факт, фактичне володіння, фактичний стан, за яким володілець має річ і вважає її своєю.

За загальним правилом, власником придбаної речі не стане той, хто придбав її від особи, яка сама не мала права власності на цю річ і не могла передати іншій особі право, якого сама не мала. Власник позичив певну річ позичальнику на певний строк, який давно сплив, а позичальник річ не повертає. Власник позиченої речі вимог про повернення речі до позичальника також не заявляє.

Проте слід визнати, що володіння як юридичний факт можливе без відповідного правового підґрунтя, тобто без правового титулу – безтитульне володіння. Володіння, яке спирається на певний правовий титул – це законне володіння і воно не потребує якогось спеціального захисту, крім того, що надається тим самим титулом, на який воно спирається. Якщо це володіння власника, воно захищається правом власності, якщо це володіння наймача, орендаря тощо, то воно захищається відповідним договором.

Таким чином, слід чітко розрізняти володіння законне і незаконне. Законним володінням, як уже було сказано, визнається володіння, яке

спирається на відповідний правовий титул. Якщо фактичне володіння такого титулу не має, воно визнається незаконним.

Незаконне володіння у свою чергу поділяється на добросовісне і недобросовісне. Добросовісним визнається володіння, коли володілець не знав і не міг знати про те, що він володіє чужою річчю чи майном. Критерієм розмежування цих видів володіння є суб'єктивний фактор — незнання про неправомірність свого володіння.

Визначати характер володіння має право тільки суд. Лише з урахуванням усіх обставин справи, з якої виникло володіння чужою річчю чи майном, суд може визначити добросовісність чи недобросовісність володіння. При цьому суд, визначаючи добросовісність, повинен виходити з того, що володілець не знав і не повинен знати, що він володіє чужим. Тобто обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву стосовно правомірності такого набуття. Разом з тим, суд повинен мати на увазі, що фактичне володіння вважається правомірним, якщо інше не впливає з закону або не встановлено рішенням суду.

Прикладом незаконного, але добросовісного володіння може бути (це найчастіше буває на практиці) випадок, коли покупець, купуючи річ у продавця, не знав, що той не мав права її продавати, а обставини купівлі-продажу не давали підстав для сумніву в правомірності такого правочину.

Якщо володілець знав або повинен був знати, що він володіє чужим майном, таке фактичне володіння визнається недобросовісним. У цьому випадку застосовується суб'єктивний критерій визначення недобросовісного володіння. Суду належить встановити, чи знав володілець або чи міг знати про неправомірність свого володіння. Якщо покупець купує якусь річ за явно заниженою ціною, то це мало б його насторожити: чи має право продавець її продавати.

Добросовісний володілець може стати власником чужої речі і внаслідок впливу строку набувальної давності — 10 років для нерухомого майна і 5 років для рухомого майна.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок: суб'єктом володіння, тобто фактичним володільцем може бути будь-яка особа, яка може бути суб'єктом права власності, тобто власником.

Проте, за новим ЦК України суб'єктом володіння може бути будь-яка особа, яка фактично тримає у себе чужу річ. Це може бути позичальник, орендар, наймач та інші. Зазначені та інші особи, які тримають чужу річ на

законних підставах, безперечно мають право на захист від посягань третіх осіб, у тому числі і від власника, адже це законне володіння.

Одна й та сама чужа річ може перебувати у володінні кількох володільців — співволодільців.

Отже, фактичний володілець, чинним цивільним законодавством наділений певними правами та обов'язками.

Добросовісний володілець може здійснювати стосовно свого об'єкта володіння ті самі права, що власник, але до того часу, поки він не знає про неправомірність свого володіння. Після того, як добросовісний володілець дізнався про неправомірність свого володіння, він перетворюється на недобросовісного володільця. Останній зобов'язаний негайно повернути чужу річ чи майно особі, яка має на нього право власності або інше право, передбачене договором чи законом, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем зазначеного обов'язку, заінтересована особа має право вчинити позов до суду про витребування майна.

Фактичне володіння, крім зазначених вище підстав припинення речових прав на чужу річ чи майно, може припинитися витребуванням майна від володільця власником або іншою особою, яка має право на дану річ чи майно.

9.3 Право обмеженого користування чужим майном (сервітут)

Термін «сервітут» походить від лат. *servitus* (*servitutis*) — підпорядкованість. У цьому й полягає правова сутність цього інституту — одна річ має обслуговувати іншу річ або особу.

Передумовою встановлення сервітуту є необхідність у задоволенні певних потреб власника земельної ділянки чи іншої особи, яка чи які не можуть бути задоволені за рахунок власного майна, але можуть бути задоволені за рахунок чужої земельної ділянки чи іншого чужого майна. Наприклад, власник земельної ділянки склав заповіт на користь двох своїх синів, поділивши земельну ділянку на дві рівні половини, але таким чином, що одному з них під'їхати чи підійти до своєї ділянки неможливо — тільки через чужу земельну ділянку.

Право обмеженого користування може встановлюватися щодо земельних ділянок (земельні сервітути) або іншого майна на користь конкретно визнаної особи (особисті сервітути). Об'єктом земельних сервітутів може також бути й інше нерухоме майно (будинки, споруди

тощо), у тому числі природні ресурси. Земельні сервітути, як правило, встановлюються між власниками сусідніх земельних ділянок, але це не обов'язкова вимога.

Конкретними видами земельних сервітутів можуть бути право проходу чи проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатація ліній електропередач, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання та меліорації, сінокоосу та випасу худоби, а також інші способи задоволення потреб, які не можуть бути забезпечені без встановлення земельного сервітуту.

Право обмеженого користування може бути встановлено й на інше нерухоме майно (будинки, споруди, будівлі тощо), наприклад, стадіони, аеродроми, пристані, дороги, мости тощо.

Земельні сервітути можуть встановлюватися як на визначений, так і на невизначений строк.

Особисті сервітути встановлюються на користь конкретно визначеної особи, і лише ця особа має право користуватися сервітутутом. Особистий сервітут не може бути відчужений. Об'єктом особистого сервітуту може бути як нерухоме, так і рухоме майно.

Новий ЦК України встановив ще один особистий сервітут — право членів сім'ї власника помешкання на користування цим помешканням. За цим сервітутутом, члени сім'ї власника помешкання, які проживають разом з ним, мають право на користування цим помешканням відповідно до закону. Житлове приміщення, яким вони мають право користуватися, визначається власником помешкання. Член сім'ї власника помешкання втрачає право на користування цим помешканням у разі його відсутності без поважних причин понад 1 рік, якщо інше не встановлено законом.

Цей сервітут має дві особливості, на які слід звернути увагу. Перша полягає в тому, що мова йде про членів сім'ї, які не мають права власності на це помешкання. Тому, наприклад, квартира (будинок), що була приватизована всіма членами сім'ї, належить на праві власності кожному члену сім'ї у відповідній частці. Коли ж власник квартири приватизував її до одруження, привів туди дружину, яка йому народила дітей, то ці члени його сім'ї не мають права власності на дану квартиру. Вони мають право лише на користування квартирою.

Друга особливість цього сервітуту полягає в тому, що члени сім'ї втрачають право на користування цим помешканням, якщо будуть відсутні понад 1 рік без поважних причин. Тому, наприклад, навчання, служба в

армії, лікування, тривале відрядження понад один рік не позбавляють таких членів сім'ї власника помешкання права на користування цим помешканням.

Зміст сервітутного права полягає у праві обмеженого користування чужим майном. Сервітут не позбавляє власника майна, стосовно якого він встановлений, права володіння, користування і розпорядження цим майном. Але при цьому слід мати на увазі, що правомочності власника обмежені рамками сервітуту. Власник майна має право володіти і користуватися цим майном суб'єкта сервітуту.

Власник має право на відчуження майна, обтяженого сервітutom, тобто має право розпоряджатися цим майном. Проте перехід права власності на це майно до інших осіб не припиняє чинності сервітуту.

Право обмеженого користування чужим майном може бути платним або безоплатним. Якщо сервітут встановлено за певну плату, то суб'єкт сервітуту зобов'язаний своєчасно вносити відповідні платежі.

Сам сервітут не підлягає відчуженню. Земельний сервітут чи сервітут на інше нерухоме майно може бути відчужений лише разом із майном, на яке встановлено сервітут. Але при цьому слід пам'ятати, як уже підкреслювалося вище, що відчуження майна, обтяженого сервітutom, не припиняє чинності самого сервітуту.

Збитки, завдані суб'єктом сервітуту власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, підлягають відшкодуванню на загальних підставах.

Сервітути характеризуються деякими специфічними особливостями:

1. Тривале і постійне користування чужим майном. Одноразове чи тимчасове користування чужим майном сервітutom не визначається. Сервітут може бути встановлений на визначений або невизначений строк, у тому числі може бути довічним.

2. Користування чужою річчю чи майном не в повному обсязі, а лише в одному або кількох відношеннях. Наприклад, право тільки на прохід пішки або на проїзд; прокладання та експлуатації ліній електропередач тощо. Отже, сервітут надає лише обмежене право користування чужою річчю чи майном.

3. Сервітутне право обмежує право власності власника на майно, на яке встановлено сервітут, в обсязі, визначеному сервітutom.

4. Сервітут надає право користування чужою річчю чи майном безоплатно або за плату.

Особливістю виникнення чи встановлення земельного сервітуту є те, що договір про його встановлення підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно. У разі недосягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його умови, спір вирішує суд за позовом особи, яка вимагає встановити сервітут. При цьому слід мати на увазі, що ЦК України надає право будь-якій особі вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а в разі потреби – від власника (володільця) іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту.

Земельні сервітути переходять у спадщину, відчужуватися вони можуть лише разом із земельною ділянкою.

Особисті сервітути, як уже підкреслювалося, встановлюються в інтересах конкретної особи. Між земельними сервітутами і особистими сервітутами є істотні відмінності за об'єктом, суб'єктом і строками.

Земельні сервітути мають своїм об'єктом земельну ділянку або інше нерухоме майно. Суб'єктом особистого сервітуту буде конкретно визначена особа. Земельні сервітути встановлюються або на визначений, або на невизначений, але досить тривалий строк.

9.4 Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)

Емфітевзис — це довгострокове, відчужуване і таке, що переходить у спадщину право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Це право характеризується такими ознаками:

- 1) це право лише користування чужою земельною ділянкою. Воно не охоплює право розпорядження цією ділянкою;
- 2) це право відчужуване, тобто право користування чужою ділянкою може бути продане, подароване, обміняне та іншим чином передане іншій особі. Проте, слід мати на увазі, що відчужуватися може лише право користування земельною ділянкою, а не право розпорядження нею;
- 3) це право користування переходить у спадщину.

Строк користування земельною ділянкою визначається угодою сторін на визначений або невизначений строк. Якщо право користування встановлене на невизначений строк, то кожна зі сторін може відмовитися

від договору, попередивши про це другу сторону не менш як за 1 рік до такої відмови.

Право користування чужою ділянкою регулюється не договором, а речовим правом. Договором лише встановлюється право користування чужою земельною ділянкою. У договорі можуть бути визначені умови такого користування.

Суб'єктами цього права є власники земельних ділянок і особи, які бажають одержати у користування земельну ділянку. Об'єктом є земельна ділянка сільськогосподарського призначення.

Власник земельної ділянки, переданої у тривале, відчужуване і таке, що переходить у спадщину, користування для сільськогосподарських потреб, має право:

- 1) вимагати від землекористувача використовувати земельну ділянку за її призначенням, встановленим у договорі;
- 2) власник земельної ділянки має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються угодою сторін.

Власник зобов'язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його права. Права та обов'язки землекористувача:

- 1) землекористувач має право користуватися земельною ділянкою у повному обсязі відповідно до визначених умов;
- 2) землекористувач має право на відчуження права користування земельною ділянкою. У разі продажу права користування земельною ділянкою власник її має переважне право на його придбання за ціною, що оголошена для продажу. Землекористувач зобов'язаний повідомити власника земельної ділянки про продаж права користування нею. Якщо протягом одного місяця власник не надішле письмової згоди на купівлю, право користування земельною ділянкою може бути продано іншій особі. У разі порушення права переважної купівлі, власник земельної ділянки може вчинити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Одночасно позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду всі суми, які за договором повинен сплатити покупець.

У разі продажу права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб землекористувачем третій особі власник земельної ділянки має право на одержання відсотка від ціни продажу (вартості права), встановленого договором.

Особливістю припинення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може стати викуп земельної ділянки для суспільних потреб.

Землекористувач зобов'язаний ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації.

9.5 Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)

Це тривале, відчужуване і таке, що переходить у спадщину, право користування чужою земельною ділянкою для забудови. За загальним правилом, це тривале користування, але може бути встановлений визначений або невизначений строк. У новому ЦК України ці відносини врегульовані статтями 415 – 419 глави 34 «Право користування чужою земельною ділянкою для забудови». Звичайно, при здійсненні цього права необхідно дотримуватися також вимог Земельного Кодексу України.

Власник земельної ділянки має право надавати її у користування для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Суб'єктами цього права, з одного боку, є власник земельної ділянки, а з другого – будь-яка особа, що виявила бажання будуватися на цій ділянці. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено договором або заповітом на визначений або невизначений строк.

Об'єктом цього права може бути земельна ділянка, придатна для забудови.

Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої для забудови. Зазначений власник має право на одержання плати за користування його земельною ділянкою. Якщо на земельній ділянці збудовано промислові об'єкти, договором може бути передбачено право власника земельної ділянки на одержання частки від доходу землекористувача. Власник земельної ділянки зберігає за собою право володіти, користуватися і розпоряджатися нею в межах, визначених договором із землекористувачем. Перехід права власності на земельну ділянку до іншої особи не впливає на обсяг прав власника будівлі (споруди) щодо користування земельною ділянкою. Власник земельної

ділянки має право вимагати від землекористувача використовувати її відповідно до умов договору.

Права та обов'язки землекористувача. Землекористувач має право користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором. На будівлі (споруди), споруджені на чужій земельній ділянці, переданій землекористувачеві для забудови, у землекористувача виникає право власності. Власник будівель (споруд) має право володіти, користуватися і розпоряджатися ними. У разі переходу права власності на будівлі (споруди) до інших осіб, останні набувають право користування земельною ділянкою на тих самих умовах і в тому самому обсязі, що й попередній власник будівлі (споруди).

Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою для забудови, а також інші платежі, встановлені законом.

Землекористувач зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до вимог, визначених договором.

У разі припинення права користування земельною ділянкою, права на будинок (споруду) можуть бути визначені за домовленістю між власником земельної ділянки та власником цієї будівлі (споруди). Якщо такої домовленості не досягнуто, власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування для забудови.

Іноді знесення будівлі (споруди), що розміщена на чужій земельній ділянці, може бути заборонено законом або ж буде недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки. У такому разі суд може врахувати підстави припинення права користування земельною ділянкою і постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена. Суд може також постановити рішення про викуп власником земельної ділянки будівель (споруд) або визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте призначення інституту прав на чужі речі?
2. Які види права на чужі речі ви знаєте?

3. Охарактеризуйте право володіння чужим майном?
4. Що таке емфітевзис?
5. Охарактеризуйте поняття суперфіцію?
6. Які види сервітутів ви знаєте?
7. Охарактеризуйте особливості встановлення земельного сервітуту?
8. Які особливості встановлення особистого сервітуту?
9. Що є об'єктами сервітутів?
10. Визначте якими способами встановлюється сервітут?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Голос України. – 2003. — № 45–46. — 12 березня 2003 р.; № 47–48. – 13 березня 2003 р.
2. Підпригора О.А., Харитонов Е.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // ВВР України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
4. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 45. – Ст. 341.
5. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. // ВВР України. – 2003. - № 29. – Ст. 363.
6. Про практику застосування законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 р. № 7 // Право и практика. – 2002. – № 29. – С. 35.

10 Цивільно-правова відповідальність

План

1. Поняття, ознаки та функції цивільно-правової відповідальності.
2. Види цивільно-правової відповідальності.
3. Умови цивільно-правової відповідальності.
4. Цивільно-правова відповідальність незалежно від наявності вини.
5. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності

10.1 Поняття, ознаки та функції цивільно-правової відповідальності

У широкому розумінні, **відповідальність** є одним із засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, який визначається межами дозволеної та необхідної їх поведінки.

Таке місце цивільно-правової відповідальності обумовлено предметом цивільного права та диспозитивним методом правового регулювання цивільних відносин, а також тим, що статтею 16 ЦК України передбачено й інші юрисдикційні форми захисту цивільних прав, серед яких: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Також законом передбачено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Крім того законом передбачено (стаття 19 ЦКУ) і не юрисдикційну форму захисту – самозахист.³¹

Законом не передбачено легального усталеного визначення поняття цивільно-правової відповідальності. Науковий спір щодо повноти та достовірності змісту цього поняття досі триває і систематично підкріплюється збільшенням у науковій літературі точок зору, щодо

³¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С.433

вживання терміну «відповідальність» в залежності від цілей цивільно-правової науки.

О. Е. Лейст писав: "У юридичному обов'язку відображено вимогу належної поведінки, а санкція — спосіб державного примусу до виконання (додержання) цієї вимоги, загроза примусом на випадок її порушення".³² С. С. Алексєєв вважає, що відповідальністю є неухильне, суворе, винятково ініціативне здійснення своїх обов'язків. Така позитивна відповідальність встановлюється з моменту виникнення між особами цивільно-правових відносин та передбачає належне виконання ними своїх обов'язків.³³ На думку М. М. Агарков, – відповідальність не може мати місця, якщо поведінка людини була бездоганною³⁴.

Отже, цивільно-правова відповідальність як галузевий вид юридичної відповідальності має ретроспективний характер, оскільки виникає як наслідок цивільного правопорушення.

Узагальнивши наукову доктрину щодо питання визначення цивільно-правової відповідальності як теоретичної наукової моделі, на нашу думку, **цивільно-правова відповідальність** – це самостійний вид юридичної відповідальності, що полягає у настанні негативних наслідків майнового характеру, які встановлені законом або договором на випадок невиконання абсолютних обов'язків, а також невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання.

Ознаки цивільно-правової відповідальності. Визначення поняття цивільно-правової відповідальності необхідно здійснювати через її характерні ознаки. Виходячи з того, що цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, їй притаманні загальні ознаки останньої, а саме: **державний примус, суспільний осуд, негативні наслідки для правопорушника.**

Виходячи з того, що цивільне право є правом приватним, вплив держави на цивільні відносини повинне бути мінімальним. Однією із таких виключних сфер державного регулювання є відповідальність учасників цивільних правовідносин. Реалізація ними права на захист своїх суб'єктивних прав, як правило, пов'язана з державно-примусовим впливом на правопорушника. Отже застосування заходів цивільно-правової

³² Лейст О.Е. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). — М., 1981. — С. 23.

³³ Алексєєв С. С. Проблемы теории права. — М., 1972. — Т. 1. — С. 371.

³⁴ Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. 1. — М.: АО «Центр ЮрИнформ», 2002. — С. 237.

відповідальності завжди забезпечене **державним примусом**³⁵, який полягає у реальному впливі на особу правопорушника, і який здійснюється уповноваженими на це державними органами, насамперед судом. Державний примус полягає також у можливості (забезпеченні) примусового застосування заходів впливу. Добровільне відшкодування збитків, сплата неустойки або компенсація моральної шкоди, завданої діями правопорушника також розглядається як цивільно-правова відповідальність, оскільки вона виникає не із судового рішення, а незалежно від нього за наявності певних умов. До того ж, добровільне усунення наслідків правопорушення не виключає застосування державного примусу.

Осудження особи пов'язується, як правило, з її психічним ставленням до правопорушення. Вчені вважають що у цивільному праві моральні якості відповідальної особи не мають юридичного значення, а тому, **суспільний осуд** протиправної поведінки учасника цивільних правовідносин виражається у констатації факту вчинення правопорушення³⁶.

Результатом застосування цивільно-правової відповідальності завжди є покладання на правопорушника **негативних наслідків** (санкцій). Саме їх несприятливість, не вигідність стимулюють учасників до належної поведінки. Специфічними ознаками цивільної відповідальності є її **майновий характер; додатковість обтяження; відповідальність юридично рівних суб'єктів один перед одним; компенсаційний (еквівалентний) характер**.

Особливий характер мети, призначення та способів реалізації цивільно-правової відповідальності визначає ряд специфічних ознак, що виділяють її у самостійний вид відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність спрямована не безпосередньо на особистість правопорушника, а опосередковано, через його майнову сферу. **Майновий характер** відповідальності обумовлений насамперед предметом цивільного права, оскільки нормами останнього регулюються відносини, більшість з яких є майновими.

³⁵ Хохлова Г. В. вважає, що у цьому полягає публічний аспект цивільно-правової відповідальності. (Див.: Хохлова Г. В. Понятие гражданско-правовой ответственности / Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 5 / Под ред. В. В. Витрянского. – М.: Статут, 2002. – С. 80.

³⁶ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С. 436.

Основною метою (функцією) відповідальності у цивільному праві є відновлення порушеного суб'єктивного права. Досягнення цієї мети можливе лише при застосуванні таких заходів відповідальності, які мають майновий (товарно-грошовий) характер. У разі порушення цивільного обов'язку до особи застосовуються засоби впливу, які спричиняють негативні наслідки в її майновій сфері. Відповідальність у цивільному праві полягає у відшкодуванні збитків, сплаті неустойки тощо. Навіть у випадках порушення особистих немайнових прав потерпілої особи компенсація моральної (немайнової) шкоди здійснюється грошима.

Покладання на особу цивільно-правової відповідальності означає виникнення у неї обов'язку майнового характеру, якого не було до вчинення правопорушення. Відповідальність проявляється у приєднанні до порушеного обов'язку **додаткового обов'язку** (у договірній відповідальності) або у встановленні **нового обов'язку** (у недоговірній відповідальності). До того ж ці обов'язки не забезпечуються зустрічним наданням блага. Таким чином, правопорушник позбавляється майнового блага, не отримуючи замість нього еквівалента. Саме тому обов'язок виконати зобов'язання в натурі, навіть у разі відшкодування збитків та сплати неустойки (реальне виконання зобов'язання), не розглядається як міра цивільно-правової відповідальності (ст. 622 ЦК). Такий обов'язок встановлений для боржника незалежно від порушення прав кредитора.

Характерним для цивільно-правової відповідальності є те, що вона становить **відповідальність одного учасника цивільних відносин перед іншим**, тобто правопорушника (боржника) перед потерпілою особою (кредитором). Такий характер відповідальності обумовлений рівноправним (юридично рівним) становищем суб'єктів цивільних правовідносин, а також взаємністю їх прав та обов'язків. Наприклад, у зобов'язальних правовідносинах невиконання обов'язку боржником тягне порушення права кредитора. У ЦК відсутні норми про конфіскаційну міру відповідальності із стягненням із порушника майна у дохід держави, зокрема, як наслідок недійсності правочину, укладеного з метою, суперечною інтересам держави та суспільства, як це передбачалося ЦК УРСР (ст. 49).

За загальним правилом, обсяг цивільно-правової відповідальності відповідає розміру завданої шкоди. Принцип **еквівалентності** розмірів відповідальності та шкоди обумовлюється компенсаційним характером цивільно-правової відповідальності (ст. 623 ЦК, *боржник, який порушив*

зобов'язання, має відшкодувати кредиторів завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання). Винятків із цього принципу небагато, зокрема, правило про сплату штрафної неустойки за порушення зобов'язання (ст. 624 ЦК 1). Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків.

2. Договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. 3. Договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

Особливістю цивільно-правової відповідальності є **ініціативний характер** її застосування. Підставою її реалізації є виключно волевиявлення учасників правовідносин, зокрема, добровільне здійснення правопорушником свого обов'язку або вимоги потерпілого щодо примусового застосування заходів відповідальності.

Функції цивільно-правової відповідальності. Оскільки цивільно-правова відповідальність є інститутом цивільного права, в ній реалізуються загальні функції цивільного права, а саме: **регулятивна, охоронна, превентивна та компенсаційна**. Враховуючи те, що цивільно-правова відповідальність є галузевим різновидом юридичної відповідальності, в інституті цивільної відповідальності реалізуються також і загальні функції юридичної відповідальності.

Однак особливості їх прояву в даному випадку обумовлюються метою застосування цивільно-правової відповідальності.

Більшість науковців-теоретиків дійшли згоди, щодо основної мети цивільно-правової відповідальності, яка полягає у **відновленні порушених**

суб'єктивних цивільних прав³⁷, а у разі неможливості такого відновлення – у компенсації (грошовій або майновій) негативних наслідків правопорушення. Специфічність цивільної відповідальності полягає саме у реалізації **компенсаторно-відновлювальної** функції. Вона, з одного боку, відображає основну мету застосування заходів цивільно-правової відповідальності, а з другого, – встановлює еквівалентність розміру заподіяної правопорушенням шкоди та розміру відповідальності. Ця функція цивільно-правової відповідальності набула ще більшого значення з прийняттям ЦК України.

Ще однією притаманною у цивільно-правовій відповідальності є **превентивна** функція, оскільки закріплення у Цивільному кодексі загальних форм відповідальності, які застосовуються до особи-порушника цивільного обов'язку, певним чином сприяє попередженню правопорушень.

У зв'язку з тим, що «покарання» за вчинення цивільного правопорушення покладається на майнову сферу правопорушника, для цивільно-правової відповідальності, на відміну від кримінальної, **штрафна (каральна)** функція не є основною.

Реалізація **виховної** або **стимулюючої** функції залежить від умов настання цивільно-правової відповідальності.

10.2 Види цивільно-правової відповідальності

Цивільно-правова відповідальність, як і будь-яка інша багатоаспектна юридична категорія, характеризується внутрішньою єдністю та диференціацією складових елементів. Різні види цієї відповідальності спрямовані на досягнення різних цілей. Зокрема, договірна відповідальність спрямована на упорядкування зобов'язань, а деліктна відповідальність має за мету позбутися цивільних правопорушень.³⁸

В залежності від підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, що порушені, розрізняють **договірну** та **недоговірну** відповідальність.

Договірна відповідальність має місце при порушенні цивільного обов'язку, що виникає з укладеного сторонами договору. Порушення

³⁷ Термін «відновлення» не завжди може застосовуватися при визначенні мети цивільно-правової відповідальності. Наприклад, у випадках заподіяння особі моральної шкоди не може бути відновлений той її душевний, психічний стан, який існував до правопорушення. Крім того, не завжди можливо відновити й майнову сферу потерпілої особи, зокрема, у разі знищення індивідуально-визначеної речі тощо.

³⁸ Антимонов Б. С. Основания договорной ответственности социалистических организаций. - М.: Юрид. лит., 1962. - С. 13.

договірному зобов'язанню може полягати у невиконанні або у неналежному виконанні стороною свого обов'язку.

Договірна відповідальність – це відповідальність за порушення існуючого між сторонами договірному зобов'язання, та становить додатковий до основного, вже існуючого, юридичний обов'язок. Цей новий обов'язок приєднується до невиконаного, при цьому, як правило, не змінюючи останнього. Відповідно до ч. 1 ст. 622 ЦК боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.³⁹ Наприклад, за поставку товарів, які виявилися недоброякісними (брак), постачальник сплачує покупцеві штраф у певному розмірі відсотків від вартості цих товарів, повертає суму — вартість товарів, якщо вона була сплачена покупцем, а також відшкодовує витрати, завдані покупцеві у зв'язку з проведенням експертизи, зберіганням, поверненням забракованих товарів постачальникові тощо

Недоговірна відповідальність – це відповідальність за порушення цивільних прав та обов'язків, що виникають не з договору, а з інших підстав (юридичних фактів).

При цьому не можна ототожнювати недоговірну і деліктну відповідальність. Остання настає лише у разі завдання шкоди безпосередньо особі чи майну фізичної особи або майну юридичної особи, тобто на підставі цивільного правопорушення (делікту). Недоговірною ж є, наприклад, і відповідальність недобросовісної сторони недійсного правочину, що не заснована на вчиненні цивільного правопорушення. Отже, недоговірна та деліктна відповідальність співвідносяться між собою як ціле та частина. Безперечно, деліктна відповідальність є найбільш поширеним різновидом недоговірної відповідальності.⁴⁰

У разі порушення встановленого законом або іншим актом цивільного законодавства юридичного обов'язку, який має абсолютний характер, настає не договірна відповідальність. У абсолютних правовідносинах обов'язок особи полягає в утриманні від вчинення таких дій, що порушують суб'єктивні цивільні права та охоронювані законом інтереси інших учасників відносин. Якщо ж порушено суб'єктивні

³⁹ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – С.612

⁴⁰ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С.440.

цивільні права конкретного носія пасивний обов'язок трансформується у новий обов'язок, який полягає вже у здійсненні активних дій (зокрема, у відшкодуванні шкоди).

Відмінність між договірною та недоговірною відповідальністю полягає у декількох моментах. Суб'єктом договірної відповідальності є конкретно визначена особа (боржник), яка перебуває з потерпілою особою у договірних відносинах. Суб'єктом недоговірної відповідальності може бути будь-яка особа, яка порушила суб'єктивне право потерпілого, перебуваючи з ним в абсолютних відносинах. На практиці можуть мати місце випадки, коли правопорушник та потерпілий перебувають у договірних відносинах, але заподіяння шкоди однією із сторін іншій не пов'язане з виконанням цього договірного зобов'язання. За таких обставин виникає недоговірна відповідальність. Остання врегульовується переважно імперативно. Для договірної відповідальності ЦК встановлює лише загальні правила – загального чи спеціального характеру для окремих договірних зобов'язань. Вони є диспозитивними і сторони при укладенні договору мають право врегулювати питання відповідальності інакше. Форми і розмір недоговірної відповідальності встановлюються тільки законом (імперативність регулювання), а форми і розмір договірної відповідальності визначаються як законом, так і укладеним договором (диспозитивність регулювання). За домовленістю сторін у договорі може встановлюватися відповідальність за дії або бездіяльність, які у чинному законодавстві правопорушеннями не вважаються, або передбачається інша форма відповідальності, ніж та, що закріплена у законі за певне правопорушення. Сторони також мають можливість збільшити або зменшити розмір відповідальності у порівнянні із зазначеним у законі, якщо у ньому це прямо не забороняється.⁴¹

Залежно від розміру цивільно-правова відповідальність може бути **повною, обмеженою та кратною (збільшеною).**

Повна відповідальність полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої правопорушенням у еквівалентному (рівному) розмірі. Зокрема, збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у іншому розмірі більшому або меншому (ч. 3 ст. 22 ЦК). Факт збитків та їх розмір, завданих правопорушенням доказується потерпілою особою. Так, при визначенні

⁴¹ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002. - С.698.

неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті особою щодо їх одержання.

Повна відповідальність проявляється і у компенсації моральної шкоди (ст. 23 ЦК).

Повна відповідальність при порушенні договірних зобов'язань включає також сплату неустойки у випадках, якщо така міра відповідальності за порушення зобов'язання встановлена договором або актом цивільного законодавства (ст. 624 ЦК).

Обмежена відповідальність є свого роду винятком з загального принципу повної відповідальності.

Обмежена відповідальність передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню. У таких випадках розмір завданої правопорушенням шкоди перевищує розмір відшкодування. Обмеження розміру відповідальності може бути обумовлено **певним видом діяльності особи** (ч. 2 ст. 924 ЦК). Перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини.), **поведінкою кредитора** (ст. 616 ЦК). Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника. Суд має право зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника, якщо кредитор умисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення) **або потерпілої особи** (ч. 2 ст. 1193 ЦК). Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом), **майновим станом фізичної особи, яка заподіяла шкоду** (ч. 4 ст. 1193 ЦК суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину) тощо.

Обмежена відповідальність може встановлюватися законом, договором або рішенням суду. При цьому не може обмежуватися (або скасовуватися) відповідальність за умисне порушення зобов'язань. Якщо ж таке обмеження встановлене правочином, то він відповідно до ч. 3 ст. 614 ЦК є нікчемним.

Цивільно-правова відповідальність може обмежуватися розміром фактичної шкоди, заподіяної майну, вартістю втраченого майна, розміром виключної неустойки.

Сутність **кратної** відповідальності полягає в обов'язку сплати збитків у більшому розмірі, ніж розмір завданої майнової шкоди. Обчислення розміру стягнення здійснюється шляхом визначення завданих збитків та їх кратним помноженням. Відповідно до статей 230, 231 ЦК у разі вчинення правочину під впливом обману або насильства винна сторона відшкодовує іншій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду. Кратний розмір відповідальності може встановлюватися і домовленістю сторін.

При множинності суб'єктного складу у разі порушення зобов'язання має місце **часткова** або **солідарна** відповідальність. При цьому вид відповідальності залежить від її розподілу між співборжниками.

За загальним правилом відповідальність співборжників перед кредитором є **частковою** (ст. 540 ЦК Якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.), тобто окрема відповідальність кожного з них у певній частині, визначеній договором або законом. При цьому припускається, що розмір відповідальності кожного є рівним, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

Солідарна відповідальність виникає лише у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання.

Солідарна відповідальність ґрунтується на принципі «один за всіх», що означає її нероздільність між солідарними боржниками (ст. 543 ЦК). Цей вид відповідальності є більш сприятливим для кредитора, оскільки він може задовольнити свої вимоги відразу від одного боржника, наприклад, найбільш платоспроможного. При цьому солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі, незважаючи навіть на те, що один із них виконав певну частину вимог кредитора. Солідарна відповідальність, зокрема, має місце в учасників повного товариства між собою за зобов'язаннями цього

товариства (ст. 124 ЦК), осіб, які спільно завдали шкоду (ст. 1190 ЦК) та в інших випадках.

Субсидіарна відповідальність має місце у разі виникнення відповідальності у третіх осіб, які не є учасниками зобов'язання. **Субсидіарна відповідальність** має додатковий стосовно відповідальності правопорушника характер. Отже, реалізація субсидіарної відповідальності здійснюється «почергово». При цьому вимоги мають бути висунуті насамперед до боржника і лише у разі неотримання від нього їх задоволення повністю або частково – до особи, яка несе додаткову (субсидіарну) відповідальність. Субсидіарною є відповідальність учасників товариства з додатковою відповідальністю за зобов'язаннями товариства (ст. 151 ЦК), відповідальність батьків (усиновлювачів) або піклувальника за шкоду, завдану неповнолітніми особами (ст. 33 ЦК) та ін. При виконанні вимоги кредитора у субсидіарного боржника, як правило, не виникає права зворотної вимоги до основного боржника.

Право зворотної вимоги (регрес) є окремим різновидом цивільно-правової відповідальності, яка має місце, наприклад, при виконанні солідарного обов'язку одним із співборжників (статті 544, 1191 ЦК). За таких умов він набуває право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом. При цьому власна сплачена частка боргу такої особи не враховується.

У цивілістичній науці снують й інші класифікації цивільно-правової відповідальності за різними критеріями⁴².

10.3 Умови цивільно-правової відповідальності

Юридичною підставою всіх видів юридичної відповідальності вважається правопорушення. Фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є правопорушення як юридичний факт⁴³.

⁴² Наприклад, Суханов Є. А. розглядає в якості окремих видів відповідальність за заподіяння майнової шкоди та відповідальність за заподіяння моральної шкоди (Див.: Гражданское право: Учеб. / Отв. ред. Суханов Е. А. – М. – 2000. – Т. 1. – С. 427). Однак критерій характеру шкоди, завданої особі, доцільніше було б використовувати при класифікації мір цивільно-правової відповідальності.

⁴³ Існує точка зору, що «єдиною підставою цивільно-правової відповідальності є порушення суб'єктивних цивільних прав, як майнових, так й особистих немайнових (Див.: Брагинский М. И. Витрянский В. В. Вказ. праця. – С. 569). Цю точку зору підтримує В. Г. Хохлова, яка вважає, що протиправність, причинний зв'язок і вина вже більше не є загальними умовами цивільної відповідальності (Див.: Хохлова В. Г. Вказ. праця. – С. 81). Однак, як зазначав В. П. Грибанов, правопорушення завжди пов'язане з невиконанням або неналежним виконанням своїх обов'язків, але не завжди пов'язане з порушенням суб'єктивних цивільних прав інших осіб. Хоча у більшості випадків порушення обов'язку пов'язане одночасно також і з порушенням суб'єктивних прав інших осіб (Див.: Грибанов В. П. Вказ. праця. – С. 319).

Умови цивільно-правової відповідальності у цивілістичній науці поділяються на *загальні* та *спеціальні*. Загальні умови є типовими для більшості цивільних правопорушень. Їх наявність, як правило, є достатньою для виникнення цивільно-правової відповідальності.

Загальні умови цивільно-правової відповідальності поділяють на *позитивні* та *негативні*. Цей поділ має умовний характер, а його критерієм є значення окремих умов для настання цивільно-правової відповідальності. **Позитивними умовами є ті, наявність яких доводиться заінтересованою особою (потерпілим-позивачем).** До них належать *школа* та *причинний зв'язок* між поведінкою правопорушника та шкодою. **Негативними вважаються умови, відсутність яких доводиться заінтересованою особою (правопорушником – відповідачем) для запобігання настання цивільно-правової відповідальності.** Такими умовами є **протиправність діяння та вина.**⁴⁴

Протиправність діяння. Протиправною визнається поведінка особи, якщо вона не відповідає вимогам права, вираженим в актах цивільного законодавства або договорі. Особа, яка не виконала договірне зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо таке невиконання не має протиправного характеру, зокрема, у разі неможливості виконання зобов'язання, якщо воно викликане обставинами, за які боржник не відповідає (ст. 607 ЦК Зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає). Недоговірна відповідальність також виникає лише у разі завдання шкоди неправомірними діями правопорушника (ч. 1 ст. 1166 ЦК Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.). У разі ж завдання шкоди правомірними діями, зокрема, при здійсненні особою права на самозахист, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, цивільна відповідальність не настає (ст. 1169 ЦК Шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним

⁴⁴ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С.448

засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію.).

Отже, **протиправний характер діяння є універсальною типовою умовою цивільно-правової відповідальності.**

Шкода, завдана **правомірними діями**, відшкодовується у виняткових випадках, встановлених ЦК та іншими законами (ч. 4 ст. 1166 ЦК Шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених цим Кодексом та іншим законом.), зокрема, підлягає відшкодуванню шкода, завдана у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК Шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала.

Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла.

Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі).

Протиправність як умова цивільно-правової відповідальності визначається як **порушення актів цивільного законодавства, договору та інших актів саморегулювання (наприклад, установчих документів юридичних осіб).**

Протиправність у цивільному праві визначається диференційовано залежно від виду правовідносин, що порушуються, та відповідного виду відповідальності. Вплив правових норм на поведінку учасників правовідносин здійснюється у формах заборони, припису і дозволу⁴⁵. Якщо порушуються цивільні відносини, які виникають на підставі будь-яких юридичних фактів, крім договору (відповідно при недоговірній відповідальності), протиправним визнається діяння особи, що порушує заборони, а також прямі приписи певної поведінки учасників правовідносин, встановлені в нормах права.

Принцип саморегуляції учасниками цивільних відносин в умовах конкретного договору своїх прав і обов'язків, обумовлює можливість

⁴⁵ Грибанов В. П. Вказ. прац. – С. 323.

відступати від положень актів цивільного законодавства⁴⁶, за окремими винятками (ч. 3 ст. 6 ЦК Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.). Таким чином, у разі порушення договірних зобов'язань (відповідно при договірній відповідальності) протиправним визнається діяння, яке порушує умови договору або відповідні норми, вказані у ч. 3 ст. 6 ЦК.

Протиправними в цивільному праві можуть бути як дії (активна поведінка суб'єкта), так і бездіяльність (утримання особи від дії). Із правової точки зору, бездіяльність учасника цивільних правовідносин визнається протиправною лише у тих випадках, коли він утримується від вчинення конкретних дій, щодо яких у нього існував обов'язок вчинення. Зокрема, утримання боржника від виконання зобов'язання, що виникає із договору, є протиправною бездіяльністю. Протиправність діяння має об'єктивний характер, у зв'язку з чим не має значення обізнаність особи стосовно характеру своєї поведінки.

Шкода. Шкодою вважають різноманітні негативні наслідки правопорушення. Правопорушення здатне одночасно впливати і на суспільні відносини, які регулюються цивільним правом (соціальний об'єкт), і на норми цивільного права, договір, суб'єктивні цивільні права та правопорядок в цілому (юридичний об'єкт), і на конкретні майнові та немайнові блага учасників правовідносин (фактичний об'єкт). При цьому вважається, що *соціальна шкода* є значущою для права лише тоді, коли вона набуває юридичної форми, а саме коли дія чи бездіяльність є протиправними, тобто при цьому одночасно є порушеними соціальний і юридичний об'єкт. *Фактична ж шкода* є лише однією з матеріальних «субстанцій» соціальної шкоди і наявною може бути не завжди. Однак коли йдеться про компенсацію завданої шкоди у конкретному випадку, мають на увазі головним чином саме фактичну шкоду, а вказане поняття шкоди набуває суто прагматичного, вузького значення.

Фактична шкода може проявлятися у знищенні чи пошкодженні речі; у позбавленні або зменшенні працездатності особи, смерті годувальника; у здійсненні витрат на медичну допомогу, санаторно-курортне лікування, сторонній догляд, поховання; у душевних стражданнях

⁴⁶ На думку Сібільова М. М. ЦК виходить зі своєрідної презумпції відносно-імперативного характеру норм у царині договірних відносин, які забезпечують можливість саморегулювання в ній (Див.: Сібільов М. М. Цивільно-правовий договір у механізмі правового регулювання у сфері приватного права // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 58. – С. 53).

чи фізичному болю; у зниженні честі, гідності, ділової репутації тощо. Прояви фактичної шкоди є нетотожними за своїм змістом, навряд чи їх можна перелічити вичерпно, але всі вони охоплюються її розумінням як несприятливих, негативних наслідків, спричинених порушенням, ущемленням майнових та немайнових благ потерпілої особи. **Тобто фактична шкода – це будь-який негативний наслідок посягання на майнові чи немайнові блага потерпілого, які охороняються цивільно-правовим законом.**

Шкода може бути **договірною** та **недоговірною**, **майновою** та **немайновою**, завданою **особі** або **майну**.

Подібно до класифікації цивільно-правової відповідальності, шкода розрізняється залежно від того, у договірних чи недоговірних відносинах вона спричинена. **Договірна шкода** виникає як наслідок порушення договірного зобов'язання (відносного правовідношення), за термінологією ЦК для її позначення найчастіше використовується термін «збитки». **Недоговірна шкода** виникає як наслідок порушення абсолютного права потерпілого, причому це не залежить від наявності чи відсутності між сторонами договірних відносин. Так, шкода, завдана життю чи здоров'ю людини, буде завжди недоговірною, оскільки є результатом порушення загальнообов'язкової для кожної особи заборони заподіювати шкоди іншій особі.

Залежно від блага, яке порушується, шкода може бути завдана як **особі** (фізичній або юридичній) – у вигляді спричинення смерті годувальника, зменшення працездатності, приниження честі, гідності, а також ділової репутації, так і власне **майну** фізичної або юридичної особи, що означає, наприклад, знищення чи пошкодження речі.

Відповідно до того, чи має шкода вартісну форму, яка піддається виміру та вираженню у грошових коштах, виділяють **майнову** та **немайнову шкоду**. **Майнова шкода** завжди має вартісну форму, виражається й досить точно обчислюється у грошах, незважаючи на те, що вона може бути наслідком завдання шкоди безпосередньо фізичній або юридичній особі. Так, у разі завдання тілесних ушкоджень фізичній особі (ущемлення особистого немайнового блага) понесена нею шкода – втрачений заробіток, витрати на медичне лікування тощо, все одно як кінцевий результат є шкодою майновою, оскільки ці негативні наслідки для потерпілого можуть бути точно обчислені в грошовому вираженні.

Моральна (немайнова) шкода⁴⁷ не має вартісної форми і не може бути виражена у точному грошовому еквіваленті. Її компенсація грошима чи іншими матеріальними благами становить лише згладжування, зменшення негативних наслідків, спричинених потерпілому, оскільки вона не оцінюється на засадах вартісної еквівалентності.

Саме тому слід змістовно розрізняти різні види шкоди залежно від порушеного блага та від характеру спричинених наслідків.

Грошове вираження майнової шкоди називають **збитками**. Таке співвідношення цих понять зустрічається в юридичній літературі найчастіше, хоча існують точки зору, що вони є самостійними і визначати збитки через категорію шкоди є помилковим⁴⁸. Збитки як негативні наслідки, що настали в майновій сфері потерпілої від правопорушення особи, в законодавстві України традиційно складаються з двох частин – *реальних збитків* та *упущеної вигоди*.

Як зазначалося раніше, **реальні збитки** включають втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Незважаючи на не в усьому вдале формулювання дефініції реальних збитків у ЦК, немає сумнівів, що останні можуть виражатися: у втратах, пов'язаних зі знищенням майна (фізична загибель речі); у втратах, пов'язаних з його пошкодженням (поломка, руйнування, інші якісні зміни речі, що викликають зниження її цінності внаслідок обмеження можливості використання за призначенням); у втраті майна як такої, що виявляється зокрема, у вигляді юридичної неможливості повернення речі до майнової сфери кредитора (зокрема, від добросовісного набувача за ст. 388 ЦК), чи внаслідок кількісного зменшення наявного майна (незаконне стягнення грошових коштів з банківського рахунка); у проведених чи необхідно вимушених витратах щодо відновлення особою свого порушеного права. Однак не будь-які витрати кредитора вважаються реальними збитками та підлягають відшкодуванню. По-перше, кредитором компенсуються лише ті витрати, які ним вже були зроблені внаслідок порушення його права, або ті, які особа мусить зробити, якщо вони можуть бути встановлені з розумним ступенем достовірності. По-друге, до цих витрат можуть бути віднесені такі, як сплата грошових сум кредитором у процесі очікування виконання зобов'язання, доцільність яких відпала у

⁴⁷ У більшості випадків ЦК іменує таку шкоду моральною, хоча слід відмітити, що цей термін за своїм обсягом є вузьким і не може охоплювати усі негативні наслідки цивільного правопорушення, які не мають вартісної форми.

⁴⁸ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 1998. – С. 515.

процесі його невиконання (плата за користування складським приміщенням для товару, що не був поставлений постачальником), а також витрати, які зробив або мусить зробити кредитор вже після порушення зобов'язання (оплата транспортних послуг при поверненні постачальникові продукції неналежної якості).

Упущена вигода (неодержані доходи) – це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (ч. 2 ст. 22 ЦК втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Упущена вигода відображає різницю між реально можливим у майбутньому потенційно отриманим за звичайних обставин майном та вже наявним майном.

Різниця між упущеною вигодою та реальними збитками тим, що на момент вчинення правопорушення вона є лише можливою (майбутньою), а не наявною майновою втратою, а також що її розмір допустимо встановити лише приблизно, із деякими припущеннями.

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі (ч. 3 ст. 22 ЦК).

За загальним правилом, збитки, завдані порушенням зобов'язання, обчислюються з урахуванням ринкових цін, які існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення (ч. 3 ст. 623 ЦК).

Разом з тим ст. 1192 ЦК, що є спеціальною для зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого, містить, дещо інше правило: розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі.

Що стосується упущеної вигоди, то у разі одержання особою, яка порушила право, у зв'язку з цим доходів, розмір упущеної вигоди, який

має відшкодовуватися потерпілому, не може бути меншим від доходів, одержаних порушником права (ч. 3 ст. 22 ЦК).

Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК **моральна шкода** полягає для фізичних осіб у фізичному болю, душевних стражданнях, у приниженні честі, гідності, ділової репутації. Для юридичної особи моральна шкода полягає лише у приниженні її ділової репутації.

Щодо фізичних осіб моральна шкода означає насамперед наявність негативного емоційного сприйняття людиною вчинених стосовно неї діянь, що досягло певного психологічного стану – фізичних (відчуття фізичного болю) чи душевних (відчуття неспокою, хвилювання, образи, дискомфорту тощо) страждань. Це поняття пов'язане з емоційно-розумовою діяльністю людини, є категорією психологічного плану й характеризується, зокрема, наявністю психотравмуючих факторів, позбавленням відчуття життєвої захищеності, зміною життєвого укладу, відчуттями приниження, пригнічення, неврівноваженості, імпульсивності, зневаги, образи тощо.

Зміст моральної шкоди щодо юридичних осіб полягає у зниженні їх ділової репутації. Ділова репутація – це погляд, який склався стосовно юридичної особи, її діяльності та продукції, що базується на оцінці її як учасника суспільного життя, контрагента, суб'єкта на ринку товарів та послуг. Це категорія економічного плану, бо високий рівень ділової репутації стає запорукою успіху, стабільності, отримання матеріальних благ. Від цього залежать конкурентоздатність продукції та існування юридичної особи, оскільки зниження ділової репутації потенційно несе в собі виникнення шкоди майнової, виступає її передвісником, а відповідно майнова шкода стає неминучим наслідком порушення ділової репутації.

Приниження ділової репутації є проявом моральної шкоди і для фізичних осіб, діяльність яких спрямована на отримання прибутку.

Моральна шкода компенсується незалежно від майнової шкоди і, як правило, одноразово. Розмір компенсації визначається судом відповідно до характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення або позбавлення можливості реалізації потерпілим своїх здібностей, а також ступеня вини правопорушника, у випадках, коли вона є умовою відшкодування. Суд повинен брати до уваги те, що моральна шкода – категорія глибоко суб'єктивна й залежить і від потерпілого, і від конкретних обставин справи. При визначенні розміру компенсації моральної шкоди враховуються вимоги розумності та справедливості.

Причинний зв'язок. Настання цивільно-правової відповідальності має місце, якщо між протиправним діянням особи і шкодою існує зв'язок, що дає змогу визначити їх як причину та наслідок. Встановлення такого взаємозв'язку є обов'язковим при відповідальності за порушення будь-яких суб'єктивних цивільних прав, крім порушень, які не спричиняють шкоди, коли на стороні потерпілого не виникає фактичної шкоди або закон не вимагає доведення її наявності, зокрема, при сплаті неустойки. В останній ситуації для виникнення відповідальності достатньо двох загальних умов відповідальності: протиправного діяння та вини особи.

Причинність не є специфічно-юридичною категорією, а являє собою загальне поняття, притаманне всім явищам природи і суспільства. Кожне явище є наслідком однієї або кількох обставин. У свою чергу, воно може бути причиною іншого явища в системі інших (подій або дій), які співвідносяться між собою як причина та наслідок.

На сьогодні все ще залишається дискусійним питання: який характер повинен мати причинний зв'язок для визнання його умовою відповідальності⁴⁹.

Вважаємо, що причинний зв'язок між явищами (діянням та шкодою) є об'єктивним, тобто існує незалежно від свідомості людини. При вирішенні питання про відповідальність суб'єкта, цей причинний зв'язок лише виявляється та усвідомлюється певними особами зокрема, судом.

Причинний зв'язок завжди є конкретним. Він не може бути встановлений шляхом абстрагування від тих обставин, за яких виникла шкода. Незважаючи на існування загальної можливості завдання шкоди різними обставинами, її конкретна причина визначається у кожному окремому випадку.

Для встановлення причинного зв'язку, який має безпосереднє значення для настання цивільно-правової відповідальності, необхідно із усього ланцюжка загального взаємозв'язку явищ виділити лише ті, які є необхідними та достатніми для настання шкоди у даному конкретному випадку.

Встановлення причинного зв'язку, по-перше, означає визначення формального моменту передування протиправного діяння у часі моменту

⁴⁹ Існують різні точки зору щодо характеру причинного зв'язку, зокрема, теорії необхідного і випадкового причинного зв'язку; теорії можливого і дійсного причинного зв'язку та ін. Прихильники теорії необхідного причинного зв'язку (Г. К. Матвєєв, Б. С. Антимонов та ін.) вважають, що серед причин негативних наслідків можуть бути як об'єктивно необхідні, так і випадкові. Відповідно до теорії можливого і дійсного причинного зв'язку існують два види фактів: перші створюють лише можливість настання негативних наслідків, в другі перетворюють цю можливість у дійсність. Лише другі обставини перебувають з наслідками у безпосередньому причинному зв'язку. Усі ці теорії мають як позитивні, так і негативні моменти.

виникнення шкоди. По-друге, причинним зв'язком, що має юридичне значення для настання відповідальності, вважається лише той, який вказує на необхідність, закономірність та неминучість шкоди як наслідку протиправних діянь особи. При цьому протиправне діяння може бути єдиною або головною причиною виникнення шкоди.

Вина. Проблема вини як умови цивільно-правової відповідальності досліджується у науці з двох позицій: теорії спричинення (відповідальність виникає за сам факт завдання шкоди протиправною поведінкою особи) і теорії відповідальності за вину.

Принцип відповідальності за вину є історично усталеним, він закріплений у нормах вітчизняного цивільного законодавства з 20-х рр. ХХ ст. Незважаючи на тенденцію розширення кола випадків настання відповідальності незалежно від вини, принцип вини й сьогодні є однією з головних засад інституту відповідальності у цивільному праві. Цей принцип закріплений також і у новому ЦК⁵⁰.

Згідно зі ст. 614 ЦК особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Ця норма регулює відповідальність за порушення суб'єктивних прав, які становлять зміст зобов'язальних правовідносин, але вина є необхідною умовою будь-якого виду цивільно-правової відповідальності, зокрема, відповідальності за порушення абсолютних речових та особистих немайнових прав. Відповідно побудовані і статті 1166 та 1167 ЦК, які встановлюють загальні умови відповідальності за завдання майнової та моральної шкоди у зобов'язаннях по відшкодуванню шкоди.

Проблема вини в цивільному праві полягає не тільки у встановленні її місця серед умов відповідальності, а й у визначенні самого поняття вини як правової категорії. Протягом довгого часу домінуючою була кримінально-правова конструкція вини. Так, вина розглядалася як психічне ставлення особи до протиправного діяння, яке вона вчинила, а також до негативних наслідків цього діяння, тобто як суб'єктивна умова відповідальності. Причиною неможливості використання даної конструкції вини у цивільному праві є наявність такого суб'єкта цивільних правовідносин, як юридична особа, вольова поведінка якої не може визначатися через

⁵⁰ При розробці проекту ЦК пропонувалося замінити категорію «відповідальність» терміном «зобов'язок». Вважалося, що відповідальність без вини не є відповідальністю у власному розумінні цього поняття. Див.: Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерт. - К: Український центр правових студій, 2000. - С. 217.

її «психічне ставлення»⁵¹. Однак це лише одна із причин недоцільності використання категорії «вина» саме у суб'єктивному розумінні. Крім цього, існує ряд інших чинників, які підтверджують цю позицію. Так, виходячи з компенсаційного характеру відповідальності у цивільному праві, форма вини особи (умисел або необережність та їх види), за загальним правилом, не впливають на розмір відповідальності. Якщо додержуватися визначення вини як психічного процесу, то стає незрозумілою така «байдужість» законодавства до того факту, що особа навмисно порушувала чи діяла необачно. Проте позиція законодавця має пояснення. По-перше, у цивільному праві, як приватному, на відміну від публічних галузей права, міри відповідальності впливають не на особу (особистість) правопорушника, тим самим визначаючи його суспільну небезпечність, а на його майнову сферу. Останнє фактично визнає лише неприпустимість його поведінки та забезпечує захист порушених суб'єктивних прав потерпілої особи. При цьому не визначається ступінь суспільної небезпеки правопорушення (залежно від форми вини), а лише констатується неприпустимість певної поведінки, якою порушене суб'єктивне право⁵².

По-друге, як вже зазначалося, у цивільному праві відповідальність виникає у правопорушника перед потерпілою особою і тому для особи, суб'єктивні права якої порушені, не має значення психологічне ставлення правопорушника до своєї поведінки та її наслідків. І останнє, а саме, що стосується відповідальності осіб, які є законними представниками малолітніх осіб за шкоду, завдану останніми. Їх вина полягає у несумлінному здійсненні або ухиленні ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою (ч. 1 ст. 1178 ЦК). Отже, у цих випадках вина не має суб'єктивного характеру.

ЦК вперше закріпив легальну цивільно-правову дефініцію вини (ст. 614 ЦК), визначаючи її через обставини, які свідчать про її відсутність. Так, особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 2 ст. 614 ЦК). **Отже, вина у цивільному праві – це невжиття особою всіх залежних**

⁵¹ Фогельсон Ю. Б. Избранные вопросы общей теории обязательств: Курс лекций. - М.: Юристъ, 2001. - С. 149.

⁵² Примак В. Визначення вини як умови цивільно-правової відповідальності // Право України. - 2002. - № 10. - С. 115.

*від неї заходів для належного виконання зобов'язання або для запобігання заподіяння шкоди.*⁵³

Такий підхід обумовлений закріпленням презумпції вини відповідальної особи, що позбавляє необхідності доведення вини правопорушника при застосуванні цивільно-правової відповідальності.

Вина у цивільному праві існує у формі *умислу* або *необережності*. **Необережність**, у свою чергу, буває *груба* та *легка*. За загальним правилом, форми вини у цивільному праві не мають істотного значення і не впливають на розмір відповідальності, і тому на практиці питання форми вини здебільшого не розглядається. Іноді юридично значущою стає форма вини правопорушника, а у певних випадках і потерпілої особи, зокрема, для обчислення розміру шкоди, звільнення від цивільної відповідальності, чи набуває іншого юридичного значення. Так, відповідальність за правопорушення, вчинене умисно, не може бути скасована або обмежена домовленістю сторін порівняно з установленою у законі (ч. 3 ст. 614 ЦК); не підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу (ч. 1 ст. 1193 ЦК); умисел потерпілого є підставою звільнення особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, від відповідальності за шкоду, завдану цим джерелом (ч. 5 ст. 1187 ЦК). Слід додати, що в зобов'язаннях по відшкодуванню шкоди враховується і груба необережність потерпілого, якщо вона сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Зокрема, при грубій необережності потерпілого, залежно від ступеня його вини (а в разі вини й особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня й її вини) розмір відшкодування зменшується (ч. 2 ст. 1193 ЦК).

10.4 Цивільно-правова відповідальність незалежно від наявності вини

У випадках, прямо встановлених у законі або договорі, цивільно-правова відповідальність може настати і за відсутності вини⁵⁴. Відповідальність, яка не залежить від вини правопорушника, називають підвищеною, маючи на увазі не збільшення розміру, а її більшу суворість

⁵³ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатесової, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С. 453.

⁵⁴ У проєкті нового ЦК передбачалося встановлення відповідальності незалежно від вини для осіб, які порушили зобов'язання під час здійснення підприємницької діяльності. У остаточній редакції нового ЦК така норма відсутня.

порівняно з відповідальністю, що настає за типових умов відповідальності. Підвищена відповідальність встановлена, зокрема, для боржника, який прострочив виконання зобов'язання, якщо після прострочення випадково настала неможливість виконання (ч. 2 ст. 612 ЦК). Підвищену договірну відповідальність несе професійний зберігач за втрату, нестачу або пошкодження речі (ч. 2 ст. 950 ЦК), виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності (ст. 906 ЦК). Відповідальність незалежно від вини встановлено у разі завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК), за шкоду, завдану органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими, службовими особами при здійсненні їх діяльності (статті 1173–1176 ЦК). Зазначені та інші випадки відповідальності без вини є лише винятком із загального принципу відповідальності за вину в цивільному праві.

На розширення меж цивільно-правової відповідальності вплинули різні чинники, зокрема, підвищена небезпека певних видів діяльності, різним професійним рівнем учасників цивільних правовідносин, характер відносин тощо. Наявність відповідальності без вини також обґрунтовується специфікою цивільно-правових санкцій, що, як правило, мають майновий характер і реалізують компенсаторно-відновлювальну функцію. Вважається, що підвищена цивільно-правова відповідальність ґрунтується на началах ризику та відповідає принципу справедливості.⁵⁵

Найчастіше до відповідальності за відсутності вини притягають власників джерел підвищеної небезпеки. Джерело підвищеної небезпеки — це транспортні засоби, промислові підприємства, будівлі, що за своєю природою становлять певну небезпеку для оточення, бо іноді можуть вийти з-під контролю людини, яка керує ними. Автомобіль може втратити керування на слизькій дорозі. На заводі внаслідок несприятливих природних обставин виходить з-під контролю хімічний процес. Власник такого об'єкта розуміє, що його власність породжує можливість небезпечних наслідків для оточення, але все-таки використовує автомобіль, підприємство здійснює будівництво. Через те закон покладає на нього підвищену відповідальність. Власник джерела підвищеної небезпеки має відшкодувати завдану цим джерелом шкоду незалежно від наявності вини. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, несе саме власник. Якщо аварію спричинив

⁵⁵ Паришкура В.В. Проблемні аспекти цивільно-правової відповідальності без вини//Вісник Вищої ради юстиції – 2010. - №2. – С. 66 – 74 С. 67.

автомобіль, що належить підприємству, унаслідок чого загинула людина й завдано матеріальної шкоди, то до кримінальної відповідальності за наявності вини притягатиметься водій, але збитки відшкодуватиме не водій, а власник, тобто підприємство.

Традиційно ЦК закріплює презумпцію вини особи, яка вчинила правопорушення. Це означає, що вона вважається винною у завданні шкоди, невиконанні зобов'язання або іншому правопорушенні, оскільки не буде доведено іншого (ст. 614 та ч. 2 ст. 1166 ЦК).

10.5 Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності

Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності розуміються обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення.⁵⁶

Стаття 617 ЦК закріпила загальні підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Так, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за його порушення, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок **випадку** або **непереборної сили**. Правовий випадок (казус) та непереборна сила, як обставини, що звільняють від відповідальності за порушення зобов'язання, були передбачені ще у римському приватному праві.⁵⁷

Вчені цивілісти вважають, що випадок – це антипод вини. Відсутність вини свідчить про випадковість порушення суб'єктивного цивільного права. Під **правовим випадком (казусом)** розуміється така **подія або її результат (наслідки), яких могло б не бути, але які не були відвернуті відповідальною особою тільки тому, що їх неможливо було передбачити і запобігти через раптовість їх настання**. Отже, випадковою може бути подія⁵⁸, яка є причиною завдання шкоди, або сама шкода, як наслідок певної події. Випадковою визнається шкода, заподіяння якої особа не змогла відвернути, незважаючи на те, що вона вжила всіх залежних від неї заходів, спрямованих на її запобігання. Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності, якщо доведе, що вона вчинила усі необхідні дії для належного його виконання.

Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для

⁵⁶ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С. 462.

⁵⁷ Ще римські юристи зазначали, що «за випадок ніхто не відповідає» (*«casus a nullo praestatur»*).

⁵⁸ Категорія «подія» застосовується у даному випадку в широкому розумінні цього слова. Такою подією можуть бути прояв сил природи, дії чи бездіяльність людини - третьої особи.

виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів. Значення випадку полягає у тому, що незважаючи на наявність протиправної поведінки особи, шкоди та причинного зв'язку між ними, він стає підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності. За загальним правилом, випадок (відсутність вини) звільняє суб'єкта від цивільно-правової відповідальності, якщо інше не встановлено договором або законом.

Непереборна сила – це надзвичайна та невідворотна зовнішня подія, що позбавляє можливості за даних обставин запобігти негативним наслідкам її прояву.

Непереборна сила є подією, яка не залежить від волі, свідомості та бажання людини, а тому має об'єктивний характер. При цьому така подія, як правило, має стосовно діяльності суб'єкта зовнішній характер втручання.

Надзвичайним визнається явище, яке перевищує все ординарне, типові і звичайне. Надзвичайність явищ може виявлятися в різних аспектах. Як правило, такі явища мають велику потужність та руйнівну силу, а їх виникнення є екстраординарною, несподіваною подією. У деяких випадках надзвичайність полягає в рідкості виникнення тієї чи іншої події, сильному первісному імпульсі або масштабності.

Невідворотність дії непереборної сили або шкоди, що заподіюється нею, тісно пов'язана з її надзвичайним характером. Як правило, саме надзвичайний характер події не дає можливості особі запобігти та відвернути настання негативних наслідків. Непереборною силою є подія, яка є об'єктивно невідвратною. Запобігти її прояву не здатна не тільки конкретна особа з урахуванням її фізичних, економічних, технічних та інших можливостей, а й за даних умов будь-яка інша особа, враховуючи існуючий стан науки та техніки. Однак невідворотність не означає абсолютну неможливість відвернути негативні наслідки ніякими людськими силами⁵⁹. Такий підхід значно звузив би сферу застосування цієї правової категорії.

Передбачуваність настання певної події, як суб'єктивний елемент, не має юридичного значення для звільнення боржника від відповідальності. Наслідки дії непереборної сили неможливо відвернути будь-якими засобами, наявними у даної особи в конкретних умовах, навіть у ситуації, коли про її виникнення відомо заздалегідь.

До обставин непереборної сили відносять, як правило, стихійні природні явища (землетрус, повінь, шторм тощо). Вважається, що й

⁵⁹ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – С. 285.

суспільні явища (воєнні дії, страйки, введення мораторію та ін.) можуть також визнаватися непереборною силою.

Категорія «непереборна сила» має відносний характер. Це означає, що одне і те ж явище в одному випадку, за певних умов визнається непереборною силою, а в іншому – ні. Саме з цієї причини неможливо навести навіть приблизний перелік явищ, які на практиці розглядаються як непереборна сила. У кожній окремій ситуації при вирішенні питання про те, чи є певна подія непереборною силою, необхідно з'ясовувати усі конкретні обставини (місце, час тощо) та керуватися такими критеріями, як надзвичайність та невідворотність за даних умов. До того ж розвиток науки і техніки та обумовлене цим підвищення можливостей опору стихійним явищам, змінюють уявлення про непереборну силу. Те, що донедавна було надзвичайним і невідворотним, може стати звичайним та переборним.

Вплив непереборної сили на діяльність особи може здійснюватися по-різному. Непереборна сила може завадити особі вчинити певні дії, що призвело до порушення зобов'язання. Або ж, навпаки, непереборна сила може спонукати до таких дій, наслідком яких стало завдання шкоди. Головним у всіх цих ситуаціях є наявність причинного зв'язку між непереборною силою та негативними наслідками.

Хоча непереборна сила й характеризується об'єктивною невідворотністю, але особа не повинна миритися з неминучістю настання шкоди внаслідок її дії. Вона не позбавляється обов'язку здійснювати опір негативному впливу непереборної сили усіма можливими засобами.

Категорія «непереборна сила» є межею «підвищеної» цивільно-правової відповідальності у випадках відповідальності особи незалежно від її вини. Зокрема, саме дія непереборної сили звільняє від відповідальності «професійного зберігача» за втрату, нестачу або пошкодження переданого на зберігання майна (ч. 2 ст. 950 ЦК) та володільця джерела підвищеної небезпеки за шкоду, заподіяну цим джерелом (ст. 1187 ЦК).

Випадок та непереборна сила не є однаковими за змістом категоріями, проте вони є загальними обставинами звільнення як від договірної, так і недоговорної відповідальності.

Форс-мажор є ще однією обставиною, яка звільняє від цивільної відповідальності⁶⁰.

⁶⁰ У нормативно-правових актах і в юридичній літературі спостерігається ототожнення таких правових категорій як «непереборна сила» і «форс-мажор». Це обумовлюється тим, що термін «*vis major*» в перекладі з латинської означає «непереборна сила». Цей же термін за транскрипцією читається як «форс-мажор».

Форс-мажором визнається *обставина (дія чи подія), що спричиняє неможливість виконання договірних зобов'язань у обумовлений сторонами строк*. Отже, на відміну від випадку та непереборної сили, форс-мажор є спеціальною підставою звільнення від відповідальності лише за невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань.

Категорія «форс-мажор» традиційно в законодавстві визнавалася підставою звільнення від відповідальності у зовнішньоекономічній діяльності. У Положенні про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)⁶¹ зазначено, що форс-мажор є обставиною, яка звільняє сторони договору від відповідальності у випадках невиконання ними взятих на себе зобов'язань або прострочення виконання договору.

За критерієм часу існування, форс-мажорні обставини поділяються на *тривалі і короткострокові*. Тривалі це, як правило, заборона експорту певної сировини (продукції), війна, валютні обмеження тощо. Короткостроковими, здебільшого, є стихійні лиха. У будь-якому випадку ці обставини розглядаються як юридичні факти, які спричиняють неможливість виконання договірних зобов'язань. При цьому неможливість виконання цивільних обов'язків може бути фізичною, економічною, юридичною або іншою. Короткострокові форс-мажорні обставини зумовлюють тимчасову неможливість виконання зобов'язань. У цих випадках вони виступають як підстави відстрочки виконання. При дії форс-мажорних обставин тривалий час, що перевищує зазначений у договорі строк, або коли виконання договору втрачає економічну доцільність, домовленістю сторін такі обставини визнаються перешкодою, яка призводить до звільнення сторін від виконання договору.

Для визнання обставин форс-мажором, необхідна наявність певних умов: 1) виникнення їх після укладення договору; 2) неможливість виконання зобов'язання у період їх існування; 3) закріплення цих обставин у договорі як таких, що звільняють від відповідальності. Сторони у договорі повинні узгоджувати форс-мажорні обставини шляхом прямого зазначення їх переліку. При цьому цей перелік вважається вичерпними і не підлягає розширювальному тлумаченню.⁶²

⁶¹ Див.: Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджено наказом Міністерства економіки та з питань економічної інтеграції України від 6 вересня 2001 р. № 201 // Офіційний вісник України. - 2001. - № 39 (12.10.2001). – Ст. 1784.

⁶² Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002. - С.698.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття цивільно-правової відповідальності?
2. Які ознаки цивільно-правової відповідальності?
3. Які види цивільно-правової відповідальності ви знаєте?
4. За яких умов настає цивільно-правова відповідальність?
5. Що таке усічений склад цивільно-правової відповідальності?
6. За порушення яких норм може наставати відповідальність без наявності вини особи?
7. Які ви знаєте підстави звільнення від відповідальності?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 р. // ВВР України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
2. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. в ред. від 15.12.1993 р. // ВВР України. – 1994. – № 1. – Ст. 1.
3. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. в ред. від 04.10.2001 р. // ВВР України. – 2002. – № 7. – Ст. 50.
4. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 р. в ред. від 14.03.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 15. – Ст. 99.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
6. Статут залізниць України: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 14. – Ст. 548.
7. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – С. 1241.
8. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 17.
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди: Роз'яснення Президії Вищого Арбітражного Суду України від 01.04.1994 р. № 02-5/215 // Збірник роз'яснень Вищого Арбітражного Суду України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 89.
10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. – № 3. – С. 369.

11. Спадкове право

План

1. Загальні положення про спадкування.
2. Спадкування за заповітом.
3. Спадкування за законом. Черговість спадкування за законом.
Зміна черговості одержання права на спадкування.

11.1 Загальні положення про спадкування

Спадкове право в об'єктивному розумінні це сукупність цивільно-правових норм – (підгалузь) цивільного права – які регулюють процес переходу прав і обов'язків особи до інших осіб.

В суб'єктивному розумінні (суб'єктивне право на розуміння) – це право особи бути закликаною до спадкування а також її правомочності після прийняття спадщини.

Принципи спадкового права:

- 1) універсальності спадкового правонаступництва (ст.ст. 1216, 1218, 1268 ЦК);
- 2) свободи заповіту (ст. ст. 1234 – 1236, 1254 ЦК);
- 3) рахування не тільки дійсної але й припустимої волі спадкодавця (ст. ст. 1258-1267 ЦК);
- 4) охорони інтересів спадкодавця спадкоємців інших осіб охорони самої спадщини від протиправних чи аморальних посягань (ст. ст. 1224, 1246, 1255, 1286 ЦК);
- 5) матеріально забезпеченого призначення спадкування (ст. ст. 1231, 1282 ЦК).

Спадкування – це перехід прав і обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). При спадкуванні перехід прав і обов'язків спадкодавця до його спадкоємців відбувається в порядку універсального правонаступництва.

Суб'єкти спадкового права:

1. Спадкодавець – це фізична особа права та обов'язки якої після її смерті переходять до інших осіб. При спадкуванні за законом спадкодавцем може бути фізична особа незалежно від обсягу її цивільної дієздатності. При спадкуванні за заповітом спадкодавцем (заповідачем) може бути фізична особа яка на момент складання заповіту має повну цивільну дієздатність (ч. 1 ст. 1234 ЦК);

2. Спадкоємець – це особа до якої переходять права та обов’язки особи яка померла. Спадкоємцями за законом можуть бути тільки фізичні особи (є 5 черг спадкоємців за законом). Спадкоємцями за заповітом можуть бути будь-які учасники цивільних відносин зазначених в ст. 2 ЦК. Спадкоємцями за законом і за заповітом можуть бути ті фізичні особи які є живими на час відкриття спадщини, а також особи які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (1222 ЦК). Особами, які не мають право на спадкування за заповітом і за законом відповідно до ч. 1 і 2 ст. 1224 ЦК – це: 1) особи які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя; 2) особи які умисно перешкоджали спадкодавцю скласти заповіт внести до нього зміни або скасувати його і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Особами які не мають право спадкувати за законом, відповідно до ч. 3 – 5 ст. 1224 ЦК є: 1) батьки після дитини щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їх права не були поновлені на час відкриття спадщини (ст. ст. 164, 166, 169 СК); 2) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи які ухилялися від виконання обов’язку щодо утримання спадкодавця якщо ця обставина встановлена судом; 3) одна після одної особи шлюб між якими є не дійсним (ст. 39 СК) або визнаний таким за рішенням суду (ст. ст. 40, 41 СК); 4) особа яка ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві який через похилий вік чи каліцтво тяжку хворобу був у безпорадному стані (при цьому усунення проводиться за рішенням суду).

Правила про усунення від права на спадкування поширюються на всіх спадкоємців у тому числі на тих, які мають право на обов’язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК), а також на осіб на користь яких зроблений заповідальний відказ (ст. 1237 ЦК України).

Об’єктами спадкового права є спадкове майно (спадкова маса). Спадщина – це сукупність прав і обов’язків, що належали спадкодавцю на момент відкриття спадщини та існування яких не припинилося його смертю.

До складу спадщини не входять права і обов’язки нерозривно пов’язані з особою спадкодавця. Такими правами, відповідно до ст. 1219 чинного ЦК України є:

- 1) особисті немайнові права (книга 2 ЦК України);

2) право на участь у товариствах та права членства в об'єднаннях громадян якщо інше не встановлене законом або їх установчими документами. Виключення із цього правила визначені ч. 5 ст. 147 ЦК України, відповідно до якої частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства. Розрахунки із спадкоємцями (правонаступниками) учасника, які не вступили до товариства, здійснюються відповідно до положень ст. 148 ЦК України. Вказана стаття визначає, що учасник, який виходить із товариства з обмеженою відповідальністю, має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства. За домовленістю між учасником та товариством виплата вартості частини майна товариства може бути замінена переданням майна в натурі. Якщо вклад до статутного капіталу був здійснений шляхом передання права користування майном, відповідне майно повертається учасникові без виплати винагороди;

3) право на відшкодування шкоди завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я (ст. 1195 ЦК);

4) права на аліменти пенсію допомогу або інші виплати встановлені законом (75 СК, 3У «Про пенсійне забезпечення»);

5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК.

Крім цього, до складу спадщини не входить:

А) права і обов'язки що виникають з договору доручення крім тих які набуті спадкоємцем внаслідок виконання доручення (ст. 1008 ЦК);

Б) право користування житловим приміщенням, що мав спадкодавець на підставі договору житлового найму (ст. 61 ЖК України, ст. 810 ЦК України);

В) право на одержання приватизаційних цінних паперів (ст. 2 ЗУ «Про приватизаційні папери»).

Об'єктами, що входять до складу спадщини, відповідно до ст. 1218 ЦК України є:

1) лише ті права і обов'язки носієм яких за життя був сам спадкодавець (на момент відкриття спадщини);

2) ті права і обов'язки які за своєю природою можуть переходити до інших осіб.

Особливості спадкування деяких об'єктів, що належать до складу спадщини:

1) ст. 1225 ЦК: право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців: А) на загальних підставах; Б) зі збереженням її цільового призначення;

2) ст. 1226 ЦК: частка в праві спільної сумісної власності: А) спадкується на загальних підставах; Б) частка в праві визначається після смерті співвласника;

3) ст. 1227 ЦК: право на одержання сум заробітної плати, стипендій, аліментів, інших соціальних виплат: А) ці суми належали спадкодавцеві тобто були нараховані йому за життя; Б) відсутні члени сім'ї які мають право на одержання цих сум.

4) ст. 1228 ЦК: право на вклад у банку або іншій фінансовій установі: А) можливість розпорядження вкладником правом на вклад у заповіті або відповідним розпорядженням банку. Не залежно від способу вкладу в банк воно входить до складу спадщини;

5) ст. 1229 ЦК: право на одержання страхових виплат (страхового відшкодування): А) на загальних підставах; Б) не входить до складу спадщини право на одержання страхової суми у разі смерті страхувальника, за договором особистого страхування (ст. 4 ЗУ «Про страхування»), якщо у договорі призначено особу вигодонабувача (ч. 2 ст. 985 ЦК);

6) ст. 1230 ЦК: право на відшкодування збитків, моральної шкоди та сплату неустойки : А) збитки завданні спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях; Б) стягнення неустойки яка була присуджена судом спадкодавцеві за його життя (ст. 549, 624 ЦК); В) відшкодування моральної шкоди було присуджено судом спадкодавцеві за його життя ст. 23 ЦК;

7) ст. 1231 ЦК: обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду яка була завдана спадкодавцем: А) майнова шкода завдана спадкодавцем незалежно від виду порушених обов'язків; Б) відшкодування моральної шкоди було присуджено судом зі спадкодавця за його життя; В) сплата неустойки була присуджена судом кредитора зі спадкодавця за його життя.

В складі спадщини виділяють спадковий актив і спадковий пасив. Спадковий актив – це сукупність усіх прав що входять до складу спадщини. Спадковий пасив – це сукупність усіх обов’язків що входять до складу спадщини. Пасив спадщини не може перевищувати її актив (ч. 4 ст. 1231 ЦК України).

Видами спадкування, відповідно до ст. 1217 ЦК України є:

- 1) спадкування за заповітом (Глава 85 ЦК України);
- 2) спадкування за законом (Глава 86 ЦК України).

Варто зазначити, що пріоритет при виборі виду спадкування належить спадкуванню за заповітом. І тільки у випадку відсутності заповіту, його недійсності або інших підстав, передбачених законом (наприклад необхідна частка у спадщині), застосовується принцип спадкування за законом.

У своєму розвитку спадкове правовідношення проходить 2 етапи:

1. З моменту відкриття спадщини і до реалізації права на прийняття спадщини. Скликається коло осіб які мають право прийняти спадщину або відмовитися від неї;

2. З моменту прийняття спадщини і продовжується до визначення долі спадкового майна і оформлення спадкових прав. Спадкоємець набуває прав і обов’язків.

Підставами відкриття спадщини, відповідно до ч. 1 ст. 1220 ЦК є:

1. Смерть фізичної особи;
2. Оголошення фізичної особи померлою.

Часом відкриття спадщини є:

1. День смерті фізичної особи;
 2. День з якого фізична особа оголошується померлою
- (ч. 3 ст. 46 ЦК України).

На час відкриття спадщини визначається:

1. Склад спадщини (ст. 1218 ЦК);
2. Коло спадкоємців (ст. 1222 ЦК);
3. Початок строку для прийняття чи відмови від спадщини (ст. 1270 ЦК).

Місцем відкриття спадщини є :

1. Останнє місце проживання спадкодавця (загальне правило);
2. Якщо не можливо встановити, то це місце знаходження нерухомого майна або основної його частини;

3. Якщо нерухомого майна не має, то це місце знаходження основного рухомого майна.

За місцем відкриття спадщини:

1. Встановлюється коло спадкоємців які закликаються до спадкування;

2. Спадкоємці подають у нотаріальну контору заяву про прийняття спадщини або відмову від неї (ст. ст. 1269, 1273 ЦК);

3. Вживаються заходи по охороні спадкового майна (ст. 1283 ЦК України);

4. Кредитори пред'являють вимоги до спадкоємців (якщо спадкодавець був боржником то обов'язки переходять до спадкоємця, відповідно до ст. 1281 ЦК;

5. Видається свідоцтво про право на спадщину (ст. 1296 ЦК).

11.2 Спадкування за заповітом

Заповіт, відповідно до ст. 1283 ЦК – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Складання заповіту є правочином, сам заповіт є документом.

Характеристика заповіту:

1) це односторонній правочин – це правочин достатньо волевиявлення однієї сторони;

2) це особисте розпорядження (ч. 2 ст. 1234 ЦК). Вчинення заповіту через представника забороняється;

3) строковий правочин, настання правових наслідків пов'язана з подією – смертю.

Спадкодавець має право у заповіті:

1) призначити спадкоємців (ч. 1 ст. 1235 ЦК);

2) позбавити право на спадкування спадкоємців за законом крім тих, які мають право на обов'язкову частку (ч. 2 і 3 ст.1235 ЦК);

3) визначити обсяг спадщини яка спадкується за заповітом (ст. 1236 ЦК);

4) зробити особливі розпорядження: А) заповідальний відказ (ст. ст. 1237; 1238 ЦК); Б) покладання на спадкоємців інших обов'язків немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання крім цього, заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ст. 1240 ЦК);

В) встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК); Г) підпризначення спадкоємця на випадок якщо основний відмовиться від спадщини (ст. 1244 ЦК); Г) призначення виконавця заповіту (ст. 1286 ЦК).

Заповідальний відказ – це особисте розпорядження заповідача яким на спадкоємця покладається обов’язок чинити певну дію на користь одного або декількох осіб (відказоодержувачі).

Предмет заповідального відказу (ст. 1238) – це передача відказоодержувача у власність чи інше речове право майнового право чи речі що входить або не входить до складу спадщини.

Суб’єкт виконання заповідального відказу спадкоємець зазначений в заповіті. У ст. 1237 ЦК не вказано чітко хто виконує заповідальний відказ. Відказоодержувачем може бути будь-яка особа яка входить і не входить до кола спадкоємців за законом. Заповідальний відказ підлягає виконанню лише в межах реальної вартості спадкового майна. На підставі заповідального відказу виникають зобов’язальні відносини між спадкоємцем (боржником) та відказоодержувачем (кредитором).

Підстави припинення заповідального відказу:

1. Смерть відказоодержувача до відкриття спадщини;
2. Визнання спадщини відумерлої (ст. 1277 ЦК).

Обов’язкова частка – це частина спадщини яку успадковує певна категорія спадкоємців не залежно від змісту заповіту.

Особи які мають право на обов’язкову частку в спадщині:

- 1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця;
- 2) непрацездатні вдова вдівець;
- 3) непрацездатні батьки.

Непрацездатними є особи, визначені в пунктах 2-4 ч. 1 ст. 1200 ЦК:

- 1) особи які досягли пенсійного віку;
- 2) інваліди будь-якої групи інвалідності (встановлена на підставі медико-санітарної експертизи МСЕК);
- 3) особи незалежно від віку та працездатності які не працюють і здійснюють догляд за малолітніми дітьми, братами, сестрами, онуками спадкодавця до досягнення ними 14 років.

Розмір обов’язкової частки – половина $\frac{1}{2}$ частки що належала б обов’язковому спадкоємцю у разі спадкування за законом.

Форми заповіту:

Загальні вимоги до форми заповіту встановлюються ст. 1247 ЦК:

- 1) складений письмово із зазначенням місця і часу його складання;
- 2) як правило підписаний особисто заповідачем (виключення становлять обставини, зазначені в ст. 207 ЦК України);
- 3) посвідчення заповіту нотаріусом або іншими службовими посадовими особами зазначеними в ст. ст. 1251; 1252 ЦК.

Заповіт може посвідчуватися при свідках за бажанням заповідача відповідно до ч. 1 ст. 1253 ЦК.

Присутність не менше 2-ох свідків є обов'язковою:

1. При посвідченні заповіту особами зазначеними в ст. 1252 ЦК;
2. Якщо заповідач через фізичні вади не може прочитати заповіт (абзац 3 ч. 2 ст. 1278 ЦК).

Свідками можуть бути будь-які фізичні особи які мають повну цивільну дієздатність крім тих які зазначені в ч. 4 ст. 1253 ЦК – 1) нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; 2) спадкоємці за заповітом; 3) члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; 4) особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Заповідач має право в будь-який час:

1. Скасувати заповіт;
2. Змінити заповіт;
3. Скласти новий заповіт.

Підстави нікчемності заповіту визначені ч. 1 ст. 1257 ЦК:

1. Заповіт складений особою яка не мала на це право;
2. Порушення вимог щодо форми та посвідчення (порядоку посвідчення) заповіту.

Підставою оспорювання заповіту, відповідно до ч. 2 ст. 1257 ЦК є вади волі та волевиявлення заповідача.

Правові наслідки недійсності заповіту виражаються у тому, що попередній заповіт не відновлюється крім випадків коли заповіт був визнаний недійсним як такий що складений особою яка не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними (ст. 225 ЦК) або складений під впливом насильства (ст. 331 ЦК).

Види заповітів:

1. *Заповіт з умовою* (ст. 1242 ЦК). Умова – це певна обставина яка пов'язана або не пов'язана з поведінкою спадкоємця із наявністю якої

на момент відкриття спадщини пов'язано виникнення право на спадкування у особи;

2. *Заповіт подружжя* (ст. 1243 ЦК). До складу спадщини входить тільки майно що належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Заповідачем є подружжя.

Порядок спадкування за заповітом подружжя:

а) після смерті одного з подружжя його частка переходить другому з подружжя;

б) після смерті другого з подружжя все майно спадкує особа, зазначена в заповіті.

3. *Секретний заповіт* (ст. 1249 ЦК). Це заповіт який посвідчується нотаріусом без ознайомлення його змісту.

11.3 Спадкування за законом

Такий вид спадкування має місце у разі якщо:

1. Спадкодавець не залишив заповіту;
2. Заповіт визнаний недійсним (ст. 1257 ЦК);
3. Спадкоємці за заповітом не прийняли (відмовились) від спадщини, визначеної в заповіті (ст. 1273 ЦК);
4. Спадкоємці за заповітом усунені від права на спадкування, відповідно до ст. 1224 ЦК;
5. Спадкодавець у заповіті розпорядився тільки частиною спадщини (ст. 1245 ЦК).

Порядок спадкування за законом визначається ст. 1258 ЦК і встановлюється по чергово.

Встановлено 5 черг спадкування за законом:

- 1) ст. 1261 ЦК – діти спадкодавця в тому числі зачаті і ненароджені за його життя, той із подружжя який пережив спадкодавця, батьки;
- 2) ст. 1262 ЦК – рідні брати та сестри його баба та дід як з боку батька і матері;
- 3) ст. 1263 ЦК – рідні дядько та тітка спадкодавця;
- 4) ст. 1264 ЦК – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини;
- 5) ст. 1265 ЦК – утриманці спадкодавця та інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі

ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. При цьому, ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке спадщина?
2. Визначте місце прийняття спадщини?
3. За яких умов настає час відкриття спадщини?
4. Що входить до складу спадкового майна?
5. Які об'єкти не входять до складу спадкового майна?
6. Що таке заповіт?
7. Які види заповітів ви знаєте?
8. Визначте поняття заповідальний відказ?
9. Які умови заповідального відказу?
10. Умови спадкування за законом?
11. Визначте черги спадкоємців?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. // ВВР України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
2. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Затв. наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – Ст. 639.
3. Правила державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.1998 р. № 1388 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 36. – Ст. 1327.
4. Про практику розгляду судами справ про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.06.1983 р. № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 5. – С. 41.

12. Загальні положення про зобов'язання

План

1. Поняття зобов'язання, його зміст та підстави виникнення. Суб'єкти у зобов'язанні. Заміна сторін у зобов'язанні. Третя особа у зобов'язанні.
2. Види зобов'язань.
3. Основні засади виникнення зобов'язань
4. Забезпечення виконання зобов'язання: поняття; загальні умови та види.

12.1 Поняття зобов'язання, його зміст та підстави виникнення

Зобов'язальне право – це найбільша за обсягом підгалузь ЦП, норми якої регулюють переважно відносини майнового обороту, тобто відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ, які мають економічну форму товару, від однієї особи до іншої. Предметом зобов'язального права є майнові відносини, і вони тісно пов'язані із речовими правовідносинами, але відрізняються від них за рядом суттєвих ознак.

Правовідносини власності мають абсолютний, а зобов'язальні – відносний характер. Вони характеризуються чіткою персоніфікацією суб'єктного складу і юридично пов'язують лише конкретних осіб.

Зобов'язальне право поділяється на *загальну* (поняття та види зобов'язання, підстави їх виникнення, способи виконання і відповідальність за порушення та підстави припинення зобов'язання) та *спеціальну* (інститути, що охоплюють норми, які стосуються окремих типів зобов'язань) частини. Значна більшість цих норм відноситься до договірного права.

Інші норми спеціальної частини зобов'язального права розраховані на регулювання зобов'язальних правовідносин, що виникають з односторонніх правомірних чи неправомірних дій (деліктів) (регулятивні та охоронні відповідно).

Статтею 509 чинного ЦК України визначено, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Структура зобов'язання:

1. Суб'єкт (сторони) – уповноважена сторона (кредитор) та зобов'язана сторона (боржник). Сторонами у зобов'язанні можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи приватного та публічного права, тобто всі учасники цивільних відносин, зазначені в ст. 2 ЦК;

2. Об'єкт. Юридичним об'єктом зобов'язальних правовідносин виступає поведінка зобов'язаної особи, а його матеріальним об'єктом виступає певне майнове благо. Тобто такі відносини нерідко виникають з приводу майнових благ, включаючи речі, однак безпосередньо на блага вони не спрямовані;

3. Зміст – права та обов'язки суб'єктів. Суб'єктивне право – право вимоги, яке виникає у кредитора по зобов'язанню, та суб'єктивний обов'язок – борг, що належить зобов'язаній стороні (боржнику) по зобов'язанню.

Виділяють такі підстави виникнення цивільних прав та обов'язків:

1. Цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Ними зокрема, є:

- 1) договори та інші правочини;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- 4) інші юридичні факти.

2. Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

3. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

4. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.

6. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

12.2 Види зобов'язань

Зобов'язання, залежно від різних класифікаційних ознак, кожна з яких має велике теоретичне і практичне значення поділяються на такі групи:

1. Залежно від підстав виникнення зобов'язання поділяються на: договірні і не договірні. Договірними є такі зобов'язання, які виникають на підставі договору, як вольового акту обох сторін, спрямованого на досягнення певного правового результату. Не договірні зобов'язання виникають на підставі односторонніх правочинів чи інших вчинків, або ж на підставі неправомірних дій особи, не породжених договором. Такими, наприклад, є зобов'язання із заподіяння шкоди, із публічної обіцянки винагороди тощо.

2. Залежно від характеру поведінки боржника: зобов'язання з позитивним змістом і з негативним змістом. Змістом перших є активні дії боржника по зобов'язанню, що полягають у вчиненні певної дії для задоволення вимоги кредитора. Змістом зобов'язань з негативним змістом є утримання боржника від вчинення дій, тобто у діянні у формі бездіяльності з метою виконання зобов'язань для боржника.

3. Залежно від прав і обов'язків суб'єктів зобов'язання: односторонні і взаємні. У односторонніх зобов'язаннях одна зі сторін має тільки права, а інша щодо першої виключно обов'язки. У двосторонніх, обидві особи мають як права так і обов'язки. У таких зобов'язаннях кожна зі сторін з одного боку є кредитором, тобто управомоченою стороною, з іншого – боржником (зобов'язаною особою). Наприклад, у договорі купівлі-продажу, продавець має право отримати кошти за продану річ (в цій частині він є кредитором) та обов'язок передати куплену покупцем річ в належному стані і належної якості (в цій частині він є боржником). Вказаним правам і обов'язкам кореспондують обов'язки покупця передати кошти за товар (в цій частині він є боржником) та відповідно право на отримання належного товару в обумовлений строк (в цій частині він є кредитором);

4. Залежно від цільового призначення зобов'язання: головні та додаткові (акцесорні). Додаткові зобов'язання призначені для забезпечення виконання основного зобов'язання. Вони є спеціальними забезпечувальними засобами, які застосовуються лише до тих зобов'язань, для яких їх спеціально встановлено законом або домовленістю сторін. До додаткових належать такі, що забезпечують належне виконання основного

зобов'язання боржником: неустойка, порука, завдаток, застава, притримання;

За предметом виконання: однооб'єктні, альтернативні, факультативні та грошові. Зазвичай предмет виконання зобов'язання є визначеним (однооб'єктні). В альтернативному зобов'язанні боржник має вчинити на користь кредитора одну з декількох дій (альтернативний предмет виконання). Конкретизація предмету виконання в альтернативному зобов'язанні здійснюється стороною, якій належить право його вибору (зазвичай, таке право належить боржнику, але бувають виключення: договір купівлі-продажу – кредитор). На відміну від альтернативних зобов'язань, у факультативних зобов'язаннях предмет виконання зобов'язання є визначеним. Але у ньому передбачено право боржника замінити предмет виконання при настанні певного юридичного факту (наприклад, загибель речі) на інший, заздалегідь визначений предмет виконання (наприклад, виплата грошей). При цьому згода кредитора на вказане не потрібна;

5. Окрему групу зобов'язань складають зобов'язання особистого характеру. Виконання таких зобов'язань покладено на конкретну особу і вона повинна особисто виконати його. Воно є тісно пов'язаним з особою-виконавцем (наприклад написання картини відповідним художником). Заміна у такому зобов'язанні не можлива і недопустима.

У зобов'язаннях, як на стороні боржника, так і на стороні кредитора можливе існування декількох осіб. Така особливість називається множинністю осіб у зобов'язанні.

Зобов'язання з множинністю суб'єктного складу поділяються на такі види:

1. З активною множинністю, коли на стороні кредитора є декілька осіб;
2. З пасивною множинністю, коли на стороні боржника є декілька осіб;
3. Зі змішаною множинністю, коли і на стороні боржника і на стороні кредитора є декілька осіб.

Зобов'язання із множинністю осіб поділяються на часткові та солідарні. За загальним правилом зобов'язання із множинністю осіб є частковими – кожний з кредиторів має право вимагати виконання, а кожний з боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Солідарний же обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. У разі солідарної вимоги кредиторів (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. До пред'явлення вимоги одним із солідарних кредиторів боржник має право виконати свій обов'язок будь-кому із них на свій розсуд.

Боржник не має права висувати проти вимоги одного із солідарних кредиторів заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах боржника з іншими солідарними кредиторами, в яких цей кредитор не бере участі. Виконання боржником свого обов'язку одному із солідарних кредиторів у повному обсязі звільняє боржника від виконання решті солідарних кредиторів. Солідарний кредитор, який одержав виконання від боржника, зобов'язаний передати належне кожному з решти солідарних кредиторів у рівній частці, якщо інше не встановлено договором між ними.

У разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі.

Солідарний боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах решти солідарних боржників з кредитором, у яких цей боржник не бере участі. Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором.

Натомість, боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього. Якщо один із солідарних боржників не сплатив частку, належну солідарному боржникові, який у повному обсязі виконав солідарний обов'язок, несплачене припадає на кожного з решти солідарних боржників у рівній частці.

Субсидіарні зобов'язання можуть мати місце при множинності на боці боржника. При цьому, на боці боржника з'являється додатковий

боржник. Оскільки виконання даного зобов'язання є обов'язком основного боржника, кредитору належить право вимоги саме до нього. І тільки у випадках відмови або неможливості з боку основного боржника задовольнити вимогу кредитора, останній може пред'явити вимогу у повному обсязі до додаткового боржника. Додатковий боржник повинен до задоволення вимоги, пред'явленої до нього кредитором, повідомити про це основного боржника. Внаслідок такого виконання у додаткового боржника виникає по відношенню до основного право регресної вимоги і він, по суті, стає кредитором, але вже у іншому зобов'язанні.

Регресним є зобов'язання, за яким одна особа (кредитор) має право вимагати від другої особи (боржника) передачі відповідної грошової суми або майна, переданих (сплачених) замість нього чи з його вини кредитору за основним зобов'язанням.

Тобто, боржник, який виконав солідарний обов'язок за основним зобов'язанням, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників. Тоді він стає кредитором, а решта третіх осіб – боржниками. Право зворотної вимоги має і особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншій особі.

Регресне зобов'язання пов'язано з основним, отже має особливий (похідний) характер. Але основне і регресне зобов'язання є самостійними. Регресне зобов'язання виникає саме при припиненні основного зобов'язання.

Важливе значення для цивільних правовідносин відіграє можливість існування у зобов'язанні третьої особи – особи, яка не є його стороною.

Згідно зі ст. 511 ЦК України, зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. Права ж третіх осіб щодо боржника та кредитора можуть породжуватися зобов'язанням у випадках, передбачених у договорі.

До таких зобов'язань відносять:

1. Зобов'язання на користь третьої особи – це зобов'язання, виконання за якими боржник повинен здійснити не кредитору, а іншій (третій) особі, котра має право вимагати його виконання та висловила намір скористатися своїм правом;

2. Зобов'язання, що виконуються третьою особою – ті, виконання обов'язку за яким покладено боржником на іншу (тертю) особу.

3. Регресні зобов'язання – це зобов'язання, за яким одна особа (кредитор) має право вимагати від другої особи (боржника) передачі

відповідної грошової суми або майна, переданих (сплачених) замість нього чи з його вини кредитору за основним зобов'язанням.

12.3 Поняття і основні засади (принципи) виконання зобов'язань

Виконання зобов'язання – це вчинення боржником на користь кредитора певної дії або утримання від дії, яка становить предмет виконання зобов'язання.

Ця дія є правочином, оскільки є правомірною та спрямованою на настання певного цивільно-правового результату – припинення зобов'язання.

Принцип реального виконання зобов'язання – передбачає виконання зобов'язання в натурі та недопущення заміни предмета зобов'язання іншим предметом без згоди кредитора, або заміни предмета грошовою сумою, у вигляді понесених кредитором збитків із сплатою неустойки.

Цей принцип обмежується у разі:

1. Відмови кредитора від прийняття виконання, яке в наслідок прострочення втратило для нього інтерес;
2. Передання боржнику відступного;
3. Відмови кредитора від договору, у зв'язку з його істотним порушенням з боку боржника;
4. Заміни речі, визначеної індивідуальними ознаками.

Принцип економичності – виконання зобов'язання з найменшими затратами.

Принцип ділового співробітництва – сприяння сторонами для виконання їх обов'язків.

Відповідно до ст. 526 ЦК України, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Відповідно до статті 527 ЦК України – виконання зобов'язання належними сторонами – боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Кожна із сторін у зобов'язанні має право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою, і несе ризик наслідків неперед'явлення такої вимоги.

Належним визнається виконання, здійснене належними сторонами, відповідно до предмета виконання, у передбачений строк (термін), у визначеному місці та у належний спосіб.

Забороняється одностороння відмова або зміна зобов'язання.

Сторони зобов'язання повинні керуватися принципами справедливості, добросовісності та розумності.

Способи виконання зобов'язань

Спосіб – це визначений договором або актами цивільного законодавства порядок здійснення сторонами дій на виконання зобов'язання. Спосіб представляє собою обумовлену сторонами послідовність, систематичність дій, що здійснюється на виконання обов'язків, передбачених в зобов'язанні.

Правила виконання зобов'язання:

1. Кредитор має право не приймати виконання обов'язку боржника в частинах;

2. При виконанні двосторонніх зобов'язань боржник зобов'язаний виконати свої обов'язки, а кредитор прийняти таке виконання одночасно (зустрічне виконання має місце у відплатних зобов'язаннях);

3. Виконання зобов'язання внесенням боргу на депозит нотаріуса здійснюється у разі відсутності кредитора на місці виконання, його ухилення від прийняття виконання, у разі відсутності представника недієздатної особи;

4. Підтвердження виконання зобов'язання. Кредитор повинен підтвердити виконання боржником його зобов'язання. Борговий документ повинен бути повернений боржником. Якщо борговий документ втрачений, то кредитор повинен видати інший документ про виконання зобов'язання. Якщо ж кредитор не повертає боргового документу, то боржник може призупинити виконання обов'язку без наслідків прострочення.

Місце виконання зобов'язання. Належне місце виконання зобов'язання визначається домовленістю сторін. Якщо не визначено – виконання провадиться:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Зобов'язання також може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

Строк. Це певний проміжок часу, чи певна конкретна дата, до якої боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок (зобов'язання з визначеним строком). Він встановлюється у договорі чи акті цивільного законодавства.

Він може бути визначений із зазначенням події, яка має неминуче настати (зобов'язання з невизначеним строком).

Якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, або звичаями ділового обороту, боржник може достроково виконати зобов'язання. В окремих випадках право дострокової вимоги виконання зобов'язання може належати кредитору.

Якщо строк не зазначений в договорі, або виконання є на першу вимогу кредитора, то боржник зобов'язаний виконати вимогу кредитора протягом семи днів, якщо негайне виконання зобов'язання не відповідає його суті.

Прострочення зобов'язання означає порушення сторонами умови про строк його виконання.

Прострочення боржника – до необхідного строку боржник не виконує або виконує не належним чином свої обов'язки.

Прострочення кредитора – кредитор у визначений строк або відмовляється від прийняття належного виконання від боржника, або не вчинить певні дії, без яких боржник не зможе виконати свої обов'язки, а також відмовляється повернути боргові документи.

12.4 Забезпечення виконання зобов'язання: поняття; загальні умови та види

Способи забезпечення виконання зобов'язання – передбачені договором або законом спеціальні заходи, що покликані додатково спонукати боржника виконати свій обов'язок, а у випадку невиконання – задоволенням інтересів кредитора.

Характеристика та особливості:

1. Виконання основного зобов'язання забезпечується, якщо це встановлено договором або законом;
2. Ці зобов'язання є акцесорними, тобто забезпечувальне зобов'язання не існує само по собі, воно виникає для обслуговування конкретного зобов'язання і наслідують його долю;
3. Забезпечувати лише дійсні вимоги (недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню). Недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність правочину, що його забезпечує. Але недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не тягне недійсність усього договору;
4. Будь-який спосіб виконання зобов'язання, крім гарантії, припиняється у випадку виконання основного зобов'язання;
5. Правочин, що продовжує акцесорні зобов'язання повинен бути укладений у письмовій формі;
6. Виконують компенсаційну та забезпечувальну функції.

В ЦК України виділено такі засоби забезпечення виконання зобов'язань: 1) неустойка, 2) порука, 3) гарантія, 4) застава, 5) притримання, 6) завдаток.

Залежно від характеру забезпечення інтересів кредитора в теорії розрізняють: речово-правові і зобов'язально-правові засоби забезпечення зобов'язань.

Речово-правові засоби характерні тим, що інтереси кредитора забезпечуються за рахунок заздалегідь виділеного майна. Предметом забезпечення є це майно. До них належать: застава, завдаток, притримання.

Зобов'язально-правові засоби стимулюють боржника до належного виконання зобов'язання шляхом створення можливості пред'явлення до нього або до третіх осіб, що виступають в договорі, зобов'язальної вимоги. До них належать: неустойка, порука, гарантія.⁶³

Застава – це вид забезпечення виконання зобов'язання, внаслідок якого кредитор-заставодержатель набуває права у разі не виконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, отримати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави). Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення.

Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Моментом реєстрації застави є дата та час внесення відповідного запису до Державного реєстру обтяжень нерухомого майна

Окремими видами застав є іпотека – застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, та заклад – застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володінні третьої особи.

Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана, якщо інше не встановлено договором:

- 1) вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;
- 2) утримувати предмет застави належним чином;
- 3) негайно повідомляти другу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

Завдаток – це грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором

⁶³ Харитонов Є.О. Цивільне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046113/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini_-_haritonov_yeo

платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Призначення завдатку полягає, передусім, в тому, що він має запобігти невиконанню зобов'язання, яке ним забезпечене.

В ст. 571 ЦК України зазначено, що якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Якщо ж порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості. Сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

Завдаток відрізняється від авансу тим, що останній здійснює тільки платіжну функцію та функцію доказування, і, незалежно від причини невиконання, підлягає поверненню. Натомість завдаток виконує такі функції як авансування, доказування, забезпечення виконання зобов'язання, компенсація інтересів сумлінної сторони зобов'язання.

Саме за допомогою покладання негативних майнових наслідків правопорушення на порушника, тобто фактично застосування заходів майнової відповідальності, і виконується функція забезпечення виконання зобов'язань.

Право притримання встановлене в ст. 594 ЦК України, в якій вказано, що кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

Слід звернути увагу на те, що право притримання виникає на підставі прямої вказівки закону (ст. 594 ЦК) і не потребує, щоб воно було передбачено договором між кредитором та боржником.

Право притримання виникає з моменту настання строку (терміну) виконання зобов'язання боржником. Воно виникає лише в разі прострочки платежу.

Право на притримання припиняється:

- 1) у разі припинення основного зобов'язання. Це впливає з акцесорності забезпечувального зобов'язання;
- 2) задоволенням вимог кредитора за рахунок речі, яку він притримує (ст. 597 ЦК);
- 3) у разі припинення зобов'язань з підстав, передбачених у главі 50 ЦК.

Варто звернути увагу, що боржник, який є власником речі, яка притримується, зберігає право розпорядження нею. Проте реалізуючи майно, він зобов'язаний повідомити набувача речі про факт її притримання і права кредитора.

Неустойка – це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. Видами неустойки є штраф та пеня.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Компенсаційна функція неустойки забезпечується такими особливостями:

- 1) можливість стягнення неустойки власне за факт порушення зобов'язання, без надання доказів про завдання збитків та їхній розмір;
- 2) можливість для сторін на свій розсуд сформулювати підстави, розмір та умови сплати неустойки (крім випадків існування так званої "нормативної" неустойки);
- 3) можливість для кредитора оперативно компенсувати збитки, завдані йому невиконанням договору, в зручній для нього грошовій формі. Хоча ст. 549 ЦК передбачає можливість стягнення з боржника неустойки у вигляді майна, однак механізм реалізації такого права поки що не визначений, що на практиці може створити значні труднощі при обчисленні та стягненні такого виду неустойки.

Згідно зі ст. 611 ЦК неустойка визнається однією з санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, а ст. 550 ЦК

встановлює, що кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання (ст. 617 ЦК).

Неустойка має характер додаткового обтяження для боржника і, за загальним правилом, підлягає сплаті незалежно від наявності збитків (ст. 624 ЦК). Вона стимулює боржника до належного виконання, а також компенсує (повністю або частково) збитки, які можуть бути заподіяні невиконанням зобов'язання. Тому сплата неустойки не звільняє від виконання зобов'язання в натурі (ст. 552 ЦК).

Умовами стягнення неустойки є невиконання зобов'язання і вина боржника, незалежно від наявності збитків у кредитора.

Видами неустойки є:

1) залікова – не виключає право вимагати відшкодування збитків, але тільки в тій частині, яка не покрита неустойкою;

2) виключна – закон або договір можуть передбачити стягнення тільки неустойки, але не збитків (використовується, як правило, у випадках прострочення зобов'язання);

3) штрафна (кумулятивна) – стягнення збитків у повній сумі крім неустойки;

4) альтернативна – за вибором кредитора стягується або неустойка, або збитки (ст. 624 ЦК).

Порука – це договірне зобов'язання, відповідно до якого поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники (тобто поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, в тому числі за сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків), якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

У разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову – подати клопотання про залучення боржника до участі в справі. Якщо поручитель не повідомить боржника про вимогу кредитора і сам виконає зобов'язання, боржник має право висунути проти вимоги поручителя всі заперечення, які він мав проти вимоги кредитора.

Згідно зі ст. 556 ЦК до поручителя, що виконав зобов'язання, переходять усі права кредитора за цим зобов'язанням.

Якщо боржник виконав забезпечене порукою зобов'язання, то згідно зі ст. 557 ЦК він має негайно повідомити про це поручителя. Інакше поручитель, що також виконав зобов'язання, має право стягнути з кредитора безпідставно отримане чи висунути регресну вимогу до боржника. В останньому випадку боржник має право стягнути з кредитора безпідставно одержане.

Статтею 558 ЦК передбачено, що поручитель має право на винагороду за послуги, які він надав боржнику. Проте така плата має бути передбачена договором. Умова про оплату послуг поручителя може бути включена у договір поруки або у момент його укладення, або у процесі виконання такого договору.

Припинення поруки здійснюється за однією з таких підстав:

1. Порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;

2. Порука припиняється, якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;

3. Порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;

4. Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Гарантія. За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

Характерними ознаками гарантії є те, що вона:

1) має самостійний характер. Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема, і тоді, коли в гарантії міститься посилення на основне зобов'язання;

2) має особливий суб'єктний склад (як гарант може виступати тільки банк, інша фінансова установа, страхова організація);

3) не обмежується строком пред'явлення кредитором позовних вимог до гаранта;

4) має оплатний характер;

5) є безвідкличною.

Надання гарантій регулюється також постановами Правління Національного банку України. Відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 гарантії, що видаються банками, мають відповідати нормам міжнародного інституційного (приватного) права щодо зобов'язань такого типу, а саме: Уніфікованим правилам та звичаям для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованим правилами стосовно договірних гарантій Міжнародної торгової палати, Уніфікованим правилами Міжнародної торгової палати стосовно гарантій на першу вимогу та іншим міжнародно-правовим актам (у тому числі держави походження гаранта) з питань переказу грошей відповідно до ст. 2 Закону України від 5 квітня 2001 р. «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

При порушенні зобов'язання, забезпеченого гарантією, настає відповідальність гаранта перед кредитором. Разом з тим зміст ст. 563 ЦК дає підстави вважати, що така відповідальність настає для гаранта не автоматично, а при пред'явленні до нього відповідної вимоги бенефіціаром. Тобто, навіть якщо гаранту стає відомо про порушення зобов'язання принципалом, він може виконати покладені на нього виданою гарантією обов'язки тільки за наявності волевиявлення кредитора.

Якщо гарант після пред'явлення до нього вимоги кредитора дізнався про недійсність основного зобов'язання або про його припинення, він повинен негайно повідомити про це кредитора і боржника. Повторна вимога кредитора, одержана гарантом після такого повідомлення, підлягає задоволенню (ст. 565 ЦК).

Припинення гарантії відбувається у разі:

- 1) сплати кредитором суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття зобов'язання?
2. Які підстави виникнення зобов'язання ви знаєте?
3. Хто є суб'єктами у зобов'язанні?
4. Які види зобов'язань ви знаєте?
5. За якими ознаками різняться зобов'язання?
6. Які дії визнаються виконанням зобов'язання?
7. Перелічіть принципи виконання зобов'язання?
8. Класифікуйте види забезпечення виконання зобов'язань?
9. Визначте поняття застави, завдатку, притримання?
10. Визначте поняття гарантії, неустойки, поруки?
11. Які особливості речово-правових засобів забезпечення виконання зобов'язання?
12. Які особливості зобов'язально-правових засобів забезпечення виконання зобов'язання?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право. – 2010. –
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Голос України. — 2003. — № 45–46. — 12 березня 2003 р.; № 47–48. — 13 березня 2003 р.
3. Про оренду державного майна: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — С.47.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2_х кн. / О. В. Дзера (керівник авт.кол.), Д.В.Боброва, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — Кн. 1. —С. 653–673.
5. Цивільне право України: Підручник // Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К.: Істина, 2003. — 776 с.

13. Загальні положення про договір

План

1. Поняття, загальна характеристика та значення цивільно-правового договору.
2. Види цивільних договорів.
3. Форма договору. Порядок та стадії його укладення.
4. Зміна або розірвання договору, їх правові наслідки

13.1 Поняття, загальна характеристика і значення цивільно-правового договору

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Юристи науковці дійшли згоди, що загальноживаних значень терміна «договір» три: договір як правочин, договір як зобов'язання й договір як документ. Звідси випливає, що термін «договір» застосовується для позначення хоча й схожих, але разом з тим різних понять.

Договір як правочин являє собою різновид юридичного факту, дії, в основі якого лежить погоджена воля двох і більше сторін, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків (частини 1 і 4 ст. 202 ЦК України). Як такий договір є підставою виникнення цивільних правовідносин (ч. 1 та п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України), тобто він є його першоосновою. Одночасно договір розуміється і як самі правовідносини, як зобов'язання.

Договір як зобов'язальні правовідносини – це юридичний зв'язок, установлюваний між двома або більше суб'єктами, що породжує їхні суб'єктивні права й обов'язки відносно один до одного. Тісний зв'язок між цими двома значеннями договору не нівелює відмінностей між ними, адже ясно, що договір як дія осіб і як сукупність прав і обов'язків, що існують у них, відрізняються.

Третім значенням договору є його втілення в документ. **Договір як документ** являє собою форму договору-правочину, як правило, письмову, але не обов'язково, тому що все частіше договори укладають в електронній формі (*без документарній або без паперовій*).

Договір є універсальним правовим засобом сфери приватного права. Він не тільки найважливіший юридичний факт, а й засіб саморегуляції у договірній сфері та одна з форм виразу права. Договір це унікальний правовий засіб, використовуваний у цивільному обороті, тобто він фігурує

в динамічних правовідносинах, відмінних від статичних відносин власності. Його призначенням є «обслуговування» сфери передачі благ, виконання робіт і надання послуг.

Однією із загальних засад цивільного законодавства відповідно до ст. 3 ЦК України є свобода договору. Статтею 627 ЦК України, передбачено, що відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі **не можуть** відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

В загальному договір являє собою наступне, по-перше, домовленість сторін, у чому проявляється його поняття як правочину; по-друге, цей правочин має певну мету, оскільки він спрямований на виникнення в його сторін прав і обов'язків; по-третє, ці права й обов'язки мають цивільно-правову природу.

Звідси: (1) не всякий правочин є цивільно-правовим договором, тому що не виключена можливість укладення й інших видів договорів; (2) можливе породження правочином таких суспільних відносин, які правами не регулюється взагалі (наприклад, «джентльменська угода»); (3) не всяка погоджена дія сторін є договором, тому що коли ці дії суперечать закону, вони є правопорушеннями як недійсні правочини; (4) цільовий характер дій сторін договору як правочину дозволяє відмежувати його від інших дій, іменованих юридичними вчинками (наприклад, внаслідок створення творчих здобутків).

З економічної точки зору договір є способом обміну матеріальних благ. Ця роль договору настільки значуща, що право покликано виробити такі універсальні механізми, завдяки яким забезпечувалися б безперервні й безпечні для суспільства ринкові процеси товарообігу. З цією метою законодавець установлює специфічне правове регулювання, що припускає,

з однієї сторони, волю сторін у виробленні умов договорів, а з другої – забезпечує достатньою мірою контроль над товарообміном з боку держави, яка виконує тим самим свою соціальну функцію, а також примус до виконання зобов'язань і залучення до відповідальності осіб, які порушують умови домовленості. Тому договір є важелем товарообміну (у широкому розумінні цього слова, тобто в тому числі й надання послуг, і виконання робіт) і саморегулювання.

В зв'язку з закріпленням формально-юридичної й економічної рівності всіх власників, розширенням сфери підприємницької діяльності, залученням у цивільний оборот усе більшої кількості об'єктів, становленням ринкової економіки з її структурами й механізмами роль договору значно зміцнилася й поглибилася. Цьому сприяє й супутня ринковим відносинам свобода конкуренції. Усі разом ці фактори обумовили численні договірні зв'язки, як досить прості, так і ті, що тривають певний період часу, взаємно перетинаються, безпосередні й опосередковані. Процеси глобалізації економіки, інвестування й розширення рамок сфери діяльності корпорацій далеко за межами однієї держави породили надзвичайне ускладнення договірних відносин. Іноземний елемент, що привноситься в ці відносини, вимагає врахування права різних держав, міжнародного приватного права для вироблення умов договору й його укладення. Нерідко виникає потреба у формуванні комплексних, змішаних договорів.

Універсальність договору як регулятора відносин іноді використовується для заміни регулювання інших відносин, наприклад, корпоративних, регульованих законом і локальними (внутрішньокорпоративними) актами. Внаслідок цього стали популярними договори між акціонерами, що підмінюють по своїй суті корпоративне регулювання⁶⁴

Значення договору як регулятора цивільних правовідносин, як їхнього джерела важко переоцінити. З набранням чинності ЦК України у 2003 році, значення регулювання в приватній сфері значною мірою перемістилося в площину саморегулювання. Це сталося завдяки допустимості встановлення в договорі численних умов, не передбачених у законодавстві, можливості відступати від законодавчого регулювання та застосовувати іншим чином таку основну засаду цивілістичного регулювання, як свобода договору. Такий законодавчий підхід дає можливість сторонам договору виважено ставитися до опрацювання його умов і, як наслідок, належним чином його виконувати. У масштабах

⁶⁴ Спасибо-Фатсєва І.В. Акціонерні угоди // Право України. - 2009. - № 12. - С.

цивільністичного обороту це є запорукою стабільності, значно ефективнішою за імперативне державне регулювання.

13.2 Класифікація цивільно-правових договорів: критерії, підстави та значення класифікації у цивільному праві

Кількість договорів у цивільному праві є надзвичайно численною, чим зумовлено необхідність їх класифікації. Перелік критеріїв класифікації не має чіткого законодавчого закріплення і тому має мінливий характер постійно підштовхує науковців до пошуку нових критеріїв та інтерпретації вже існуючих. Це питання далеко не просте, адже договір є складним правовим явищем і різнопланові його риси призводять до численних критеріїв, які покладаються в основу поділу договорів на види. Причому є такі види договорів, угруповання яких закріплено в цивільному законодавстві, а є ті, класифікація яких пропонується наукою. Тим не менш цінність та значущість останньої класифікації від цього не зменшується. Так, згідно із ЦК України, є договори на передання майна у власність, у користування, на виконання робіт, надання послуг. А є окремі види договорів, які: а) дещо не вписуються в цю схему (наприклад, договір про спільну діяльність); б) є ті, які варто згрупувати окремо, хоча можна й віднести до однієї із зазначених груп (наприклад, банківські договори – на проведення розрахунків, кредитний та депозитний договір та ін.; договори на фондовому ринку – андерайтингу, дилерські та ін.; на реалізацію результатів інтелектуальної діяльності); в) є договори, передбачені не ЦК (або не стільки ЦК), а іншими законами (і не завжди суто цивільними) та кодексами (наприклад, договори оренди земельної ділянки, викупу державного майна при приватизації); г) є ті, що передбачені в книзі V ЦК, а є ті, регулювання яких поміщено в інших його Книгах (наприклад, договір про створення господарського товариства); д) є поійменовані (купівлі-продажу, дарування, комісії та багато ін.) та не поійменовані договори (про уступку права вимоги, про набуття права власності на предмет іпотеки); е) є майнові, а є організаційні договори (наприклад, попередній договір) або ті, що мають змішану природу (наприклад, договір про створення, злиття чи приєднання юридичної особи); є) є речові та зобов'язальні договори; ж) основні та акцесорні (застави, поруки та ін.); з) основні та попередні; і) договори, що укладаються на користь сторін та на користь третіх осіб; к) алеаторні (ризикові) та комутативні.⁶⁵

⁶⁵ Цивільне право України : підручник : у 2-х т. том 2/ В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – С.173

За загальною класифікацією договори поділяються на:

1. **Реальні** – є дійсними лише після вчинення на основі досягнутої згоди певної дії з передачі предмета договору (перевезення вантажу, позика, дарування); та **консенсуальні** – вважаються укладеними з моменту, як тільки сторони досягли згоди по всіх істотних умовах договору, що має знайти відображення у формі, яка передбачена для даного виду договору.

2. **Відплатні** – передбачається наявність зустрічного майнового задоволення у вигляді грошей, майна, роботи, послуги — купівля-продаж, міна, підряд, комісія та **безвідплатні** – ніякий майновий еквівалент не передбачається — договір дарування, безоплатного користування майном.

3. **Абстрактні** (це ті правову ціль яких не можна встановити і вона немає юридичного значення для їх дійсності) та **каузальні** (в яких є наявною правова ціль яку переслідують особи що здійснили правочин);

4. **Умовні** (це ті щодо яких правові наслідки пов'язуються з настанням певної обставини, умови).

5. **Строкові** – укладені на певний, визначений в договорі строк; та **безстрокові** – без визначеного строку дії (наприклад рента).

6. **Фідуціарні** (довірчі) – ці угоди засновані на довірі. Так, наприклад, договір доручення зв'язаний з наявністю так званих особисто-довірчих відносин сторін. Особливість фідуціарних угод полягає в тому, що зміна характеру взаємовідносин сторін, втрата їхнього довірчого характеру можуть призвести до припинення відносин в однобічному порядку.

7. **Біржові** це правочин який відповідає наступним вимогам: А) це купівля продаж та обмін товарів допущених до обігу на товарних біржах речі визначені родовими ознаками; Б) сторони правочину члени біржі або брокери; В) місце вчинення правочину біржа; Г) необхідність реєстрації правочину на біржі не пізніше наступного за його здійсненням дня.

Спеціальна класифікація:

1. *Залежно від концентрації прав та обов'язків:*

- **Односторонні** – обов'язки покладаються лише на одну із сторін, а інша тільки має право вимоги (позика);

- **Двосторонні** – кожна із сторін має взаємні права та обов'язки (купівля-продаж, оренда, підряд);

2. *Залежно від юридичної спрямованості та послідовності досягнення цілей:*

- **Попередні** – передбачають обов'язок сторін укласти в майбутньому основний договір на умовах і в строки, які визначаються в попередньому договорі;

- **Основні** – договори, укладення яких передбачене в попередніх договорах

3. *Залежно від підстав укладення:*

- **Вільні** – умови договору визначаються на розсуд сторін;

- **Обов'язкові** (зокрема, публічні – укладаються підприємцем і встановлюють його обов'язки по продажу товарів, наданню послуг тощо, які він зобов'язаний виконувати стосовно кожного, хто до нього звертається (зв'язок, перевезення пасажирів, медичне обслуговування, роздрібна торгівля);

4. *Залежно від способу укладення:*

- **Взаємоузгоджені договори** – укладаються як результат волі осіб;

- **Договори приєднання** – умови визначені однією із сторін у певних стандартних формах (формулярах тощо) і можуть бути прийняті іншим учасником тільки шляхом приєднання до запропонованого договору в цілому;

5. *Залежно від того, хто може вимагати виконання договору:*

- **Договори, що укладаються на користь сторін договору** (однієї зі сторін договору);

- **Договори на користь 3 особи** – особи, яка не є учасником договору, однак набуває права вимагати виконання договору.

13.3 Форма цивільного договору. Порядок та стадії його укладення

Згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. **Істотними умовами договору** є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Поняття «укладення договору» тісно пов'язане з поняттям «виникнення» зобов'язання. Під виникненням слід розуміти розпочинання,

зародження, початок зобов'язання. Укладення ж договору означає процес, в якому відбувається узгодження волі його сторін – висунення пропозиції та її прийняття. Останнє піддається регулюванню не лише за правилами глави 53 ЦК, а й з додержанням порядку вчинення правочинів із вимогами до їх форми (глава 16 ЦК).

Крім того, слід брати до уваги й те, що домовленість сторін (договір як правочин) може стосуватися не лише укладення договору, а й його зміни або розірвання (припинення договірного зобов'язання). Тому укладення договору та його виникнення як зобов'язання є різними правовими поняттями.

Відповідно до ч. 1 ст. 205 ЦК України, сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Передбачається існування двох форм – усна та письмова форми договору.

Форма договору має істотне значення, оскільки завдяки їй домовленість сторін стає очевидною, а при письмовій формі – підлягає фіксації, а відтак набуває вищого ступеня сприйняття. Так як всякий договір є правочином, до форм договору застосовуються положення про форми правочинів (статті 205 – 209, 218 – 220 ЦК України) – усну та письмову (просту та нотаріально посвідчену).

Між тим воля особи може виражатися й мовчанням, наскільки це допускається законом або договором, а в певних випадках достатньо самих по собі дій, аби вони переконливо свідчили про волю особи до настання відповідних правових наслідків (ч. 2 ст. 205 ЦК України) – *конклюдентних дій*.

Процес укладення договору складається з двох стадій:

1. Пропозиції укласти договір однією стороною – **оферти**.
2. Прийняття зробленої пропозиції другою стороною – **акцепт**.

Акцепт повинен бути повним і безумовним. Якщо особа, до якої було адресовано оферту вносить до неї додаткові умови, то це відмова від неї.

Ознаки оферти:

1. Оферта має містити істотні умови договору.
2. Вона повинна виражати намір особи, яка зробила пропозицію вважати себе зобов'язану договором і запропонованими умовами у разі її прийняття іншою особою.
3. Спрямована до конкретної особи (декількох осіб).

Момент укладення договору

1. *Теорія вираження волі* – договір вважається укладеним в момент, коли акцептант виявив згоду.
2. *Теорія відсилання* – коли акцептант відсилає оференту згоду.
3. *Теорія отримання* – коли оферент отримав акцепт.
4. *Теорія сприйняття* – коли оферент ознайомився з отриманим акцептом.

Договір є укладеним з моменту одержання оферентом акцепту.

Якщо в оферті встановлено строк відповіді, то договір вважається укладеним, якщо оферент отримав акцепт у цей строк. Якщо строку не встановлено, а оферта зроблена письмово, то договір є укладений, коли оферент отримав акцепт протягом строку, встановленого законодавством, а якщо не встановлено – час необхідний і розумний.

Вирішення переддоговірних спорів

1. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладенні договору на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування та в інших випадках, встановлених законом, вирішуються судом.

2. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладенні договору не на підставі правового акту органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, можуть бути вирішені судом у випадках, встановлених за домовленістю сторін або законом.

13.4 Зміна або розірвання договору, їх правові наслідки

Зміна договору допускається, якщо цього вимагають інтереси його сторін, а іноді і публічні інтереси.

Зміна договору – це зміна умов на яких він укладений.

Розірвання договору – це припинення зобов'язання, що ним породжені, у повному обсязі.

Підставами зміни або розірвання договорів є:

1. Угода сторін.
2. Пряме встановлення договором або законом.
3. На вимогу однієї сторони за рішенням суду.
4. У разі односторонньої відмови від договору.

Відповідно до ст. 651 ЦК України – зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором

або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. При чому, істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

Крім цього, договір може бути розірвано у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених частиною четвертою цієї статті – змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов:

1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;

2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;

3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

Правові наслідки зміни або розірвання договору:

1. У разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо.

2. У разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються.

У разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або

припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили. Сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Питання для самоконтролю:

1. Надайте поняття цивільний договір?
2. Яке значення цивільно-правового договору у правовідносинах?
3. Які ознаки цивільного договору ви знаєте?
4. Назвіть класифікаційні ознаки цивільно-правових договорів?
5. В чому полягає консенсуальний і реальний характер договорів?
6. Розкрийте практичну сутність поділу договорів на види?
7. Які форми цивільно-правових договорів ви знаєте?
8. Назвіть стадії укладення договорів?
9. Який порядок укладення цивільно-правових договорів, його значення?
10. Які правові наслідки укладення договорів?
11. У яких випадках можлива зміна або розірвання договорів?
12. Які правові наслідки зміни або розірвання договорів?

Список додаткової рекомендованої літератури

1. Цивільний кодекс України. Глава 16. Ст.ст. 204-214; глави 52,53. Ст.ст. 626-654.
2. Каперчук В. Зміна або розірвання договору за Цивільним кодексом України// Право України. – 2003. – № 8.– С.118-119.
3. Міхно О. Припинення та розірвання цивільно-правового договору: співвідношення понять // Підприємництво, господарство і право.– 2003.– № 9.– С. 21-24.
4. Міхно О. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору// Право України. – 2004.– № 5.– С. 135-137.
5. Сібільов М. Цивільно-правовий договір в механізмі правового регулювання суспільних відносин в сфері приватного права// Юридический вестник.– 2002.– № 3.– С.105-109.
6. Сібільов М. Зміст цивільно-правового договору // Вісник Академії правових наук України: Зб. Наук. Праць. № 1(32) 2003р.: Збірник наукових праць: Научное издание. – Х.: Право, 2003.

14. Окремі види зобов'язань

План

1. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у власність.
2. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у користування.
3. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з виконанням робіт.
4. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з наданням послуг.
5. Зобов'язання, що виникають у зв'язку з надання фінансових послуг.

14.1 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у власність

Відповідно до вказаних договорів, одна із його сторін набуває майно, що є предметом договору у власність. До таких договорів, зокрема, належать: договори купівлі-продажу, дарування тощо.

За договором **купівлі-продажу** одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Предмет. 1) Товар, який є у продавця на момент укладання договору, або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому, за умови, якщо продавець стане власником товару на час передачі його покупцеві; 2) майнові права; 3) право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру.

Форма. Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Види. Поставка, договір роздрібної купівлі-продажу, договір контрактації сільськогосподарської продукції, договір постачання енергоресурсами через приєднану мережу.

Ознаки. Реальний або консенсуальний, оплатний, двосторонньовзаємний.

Істотні умови. Предмет, якість, кількість та асортимент товару, ціна.

Права та обов'язки сторін за договором купівлі-продажу:

Продавець повинен виконати такі обов'язки:

1. Передати товар покупцеві.
2. Зберігати проданий товар, якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару.
3. Вступати у справу про витребування товару в покупця за наявності певних підстав.
4. Здійснювати перевірку кількості, асортименту, якості, комплексності, тари та упаковки товару, якщо це передбачено в договорі, та надавати покупцеві докази проведення такої перевірки.
5. Забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем (одержувачем), або розпорядитися ним у розумний термін.
6. Попередити покупця про всі права третіх осіб на товар.

Права:

1. Отримати плату за товар.
2. Вимагати прийняття товару покупцем.
3. За умови невиконання п.1 та 2 – відмовитися від договору.
4. Якщо покупець прострочив оплату товару (при продажі товарів в розстрочку), продавець має право вимагати від нього повернення товару.

Покупець має такі обов'язки:

1. Прийняття товару у продавця в строк.
2. Оплата товару.
3. Не має права розпоряджатися до моменту сплати (при продажі товару в розстрочку).

Права:

1. Отримати товар належної якості, асортименту, кількості та комплектації.
2. У разі невиконання вимоги п.6 обов'язків продавцем, покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар.

Правові наслідки передачі товару неналежної якості за договором купівлі-продажу

Покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- 1) пропорційного зменшення ціни;

- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором:

- 1) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 2) вимагати заміни товару.

Якщо продавець товару неналежної якості не є його виготовлювачем, вимоги щодо заміни, безоплатного усунення недоліків товару і відшкодування збитків можуть бути пред'явлені до продавця або виготовлювача товару.

Вказані положення застосовуються, якщо інше не встановлено чинним Цивільним кодексом або іншим законом.

Договір роздрібної купівлі-продажу

За **договором роздрібної купівлі-продажу** продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

Ознаки. Двосторонній, оплатний, консенсуальний, публічний.

Сторони. *Продавець* – юридична особа або фізична особа підприємця, що здійснюють продаж в роздріб. *Покупець* – фізична особа.

Істотні умови. Предмет, якість, кількість та асортимент товару, ціна.

Продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар.

Покупець має право до укладання договору купівлі-продажу оглянути товар, вимагати проведення в його присутності перевірки властивостей товару або демонстрації користування товаром. У разі неможливості здійснення цього права він має право вимагати відшкодування збитків, завданих необґрунтованим ухиленням від укладення договору, а якщо договір укладено – в розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми і відшкодування збитків, а також моральної шкоди.

Продавець, який не надав покупцеві можливості одержати повну і достовірну інформацію про товар, несе відповідальність за недоліки товару, які виникли після передання його покупцеві, якщо покупець доведе, що вони виникли у зв'язку з відсутністю у нього такої інформації.

Ціна та оплата товару

1. Покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, оголошеною продавцем у момент укладення договору, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті зобов'язання.

2. Якщо договором встановлено попередню оплату товару, прострочення покупцем оплати товару є відмовою покупця від договору, якщо інше не встановлено договором.

4. Покупець має право повністю оплатити товар у будь-який час у межах встановленого договором періоду розстрочення його оплати.

Обмін товару

Покупець має право протягом чотирнадцяти днів з моменту передання йому недовольного товару неналежної якості, якщо триваліший строк не оголошений продавцем, обміняти його у місці купівлі або інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар інших розміру, форми, габариту, фасону, комплектації тощо. У разі виявлення різниці в ціні покупець проводить необхідний перерахунок з продавцем.

Якщо у продавця немає необхідного для обміну товару, покупець має право повернути придбаний товар продавцеві та одержати сплачену за нього грошову суму.

Вимога покупця про обмін або повернення товару підлягає задоволенню, якщо товар не був у споживанні, збережено його товарний вид, споживчі властивості та за наявності доказів придбання товару у цього продавця.

Перелік товарів, які не підлягають обміну або поверненню на підставах, передбачених вище, встановлюється нормативно-правовими актами.

Права покупця у разі продажу йому товару неналежної якості за договором роздрібної купівлі-продажу.

Закон України «Про захист прав споживачів» визначає, що у разі виявлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором,

недоліків, не застережених продавцем, або фальсифікації товару покупець має право за своїм вибором:

1) вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення;

2) вимагати від продавця або виготовлювача заміни товару на аналогічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні;

3) вимагати від продавця або виготовлювача відповідного зменшення ціни;

4) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми.

2. Покупець, який придбав непродуктові товари, що вже були в користуванні і реалізовані через роздрібні комісійні торговельні підприємства, про що він був поінформований продавцем, має право пред'явити вимоги, передбачені частиною першою цієї статті, якщо придбані товари містили істотні недоліки, не застережені продавцем.

Договір дарування. Договір пожертви

Договір дарування

За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Характеристика. Реальний або консенсуальний, односторонній (іноді буває двосторонній), носить особистий характер.

Предмет. Рухоме та нерухоме майно, гроші, цінні папери.

Форма. Залежить від предмету дарування. Побутові предмети – усно. Нерухомості – письмова, нотаріально посвідчена. Майнове право (або обов'язок передати річ у майбутньому) – письмова. Цінні речі – письмова (можлива усна). Валютні цінності на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню

Момент виникнення права власності. З моменту прийняття дарунку.

Зміст. Обов'язки дарувальника:

1. У визначений законом строк передати дарунок обдарованому.
2. Зобов'язаний повідомити про недоліки речі.

Права дарувальника:

1. Відмовитись від передання дарунку у майбутньому, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився.
2. Вимагати виконання обов'язку на користь третьої особи від обдарованого.
3. Вимагати розірвання договору дарування, якщо обдарований вчинив умисний злочин проти життя, здоров'я або власності дарувальника, або членів його родини.

Обов'язки обдарованого:

1. Вчинити дію на користь третьої особи (або утриматися від вчинення такої дії).

Права обдарованого:

1. Вимагання передання дарунку або відшкодування його вартості.
2. Відмовитися від дарунку.

Пожертва

Пожертвою є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, особам, встановленим частиною першою статті 720 ЦК України, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Такими особами, відповідно до зазначеної статті можуть бути: фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада.

Договір про пожертву є укладеним з моменту прийняття пожертви. До нього застосовуються положення про договір дарування, якщо інше не встановлено законом.

Особливостями такого договору є те, що пожертвувач має право здійснювати контроль за використанням пожертви відповідно до мети, встановленої договором про пожертву. Якщо використання пожертви за призначенням виявилось неможливим, використання її за іншим призначенням можливе лише за згодою пожертвувача, а в разі його смерті чи ліквідації юридичної особи – за рішенням суду. Пожертвувач або його правонаступники мають право вимагати розірвання договору про пожертву, якщо пожертва використовується не за призначенням.

14.2 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з передачею майна у користування

Видами договорів, що входять до цієї класифікаційної системи є усі види договорів найму, в тому числі прокату, а також договори позички.

Поняття, зміст і різновиди договору найму (оренди) майна

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Ознаки. Двосторонній, консенсуальний або реальний, оплатний.

Види:

1. Договір прокату.
2. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди.
3. Договір найму земельної ділянки.
4. Договір найму житла.
5. Договір лізингу.

Зміст

Обов'язки наймодавця:

1. Передати наймачеві майно належної якості та у належний строк.
2. Здійснювати капітальний ремонт речі.

Права наймодавця:

1. Отримувати плату за договором.
2. У разі неможливості відновлення речі, має право вимагати відшкодування збитків.

Обов'язки наймача:

1. Прийняти річ.
2. Перевірити справність речі.
3. Користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору.
4. Вносити своєчасно плату за користування майном.
5. Усувати погіршення речі, що сталися з його вини.
6. Здійснювати поточний ремонт речі.
7. Повернути річ по закінченню строку договору найму.

Права наймача:

1. Якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право:

1) вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою;

2) відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Крім цього сторони договору можуть змінювати розмір плати.

2. Має право поліпшити річ, лише за згодою наймодавця.

3. Передати річ у піднайм за згодою наймодавця.

4. Переважне право на укладення договору на новий строк.

Договір прокату

За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк.

Договір прокату є договором приєднання. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом.

Умови договору прокату, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено типовими умовами договору, є нікчемними.

Договір прокату є публічним договором, двостороннім, оплатним, реальним або консенсуальним.

Річ передається за правилом для використання для задоволення побутових, не виробничих потреб.

Предмет. Тільки рухома річ, неспоживча та індивідуально визначена.

Зміст. Наймодавець має такі ж самі права, як і у договорі оренди, але що стосується капітального і поточного ремонту, то він здійснює його самостійно, якщо не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

Виключається можливість договору піднайму. Виключається переважне право купівлі речі, в разі її продажу.

Наймач має право повернути річ у будь-який час.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди

За договором найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) одна сторона (наймодавець) передає або зобов'язується

передати іншій стороні (наймачеві) будівлю, іншу капітальну споруду або її частину в користування за плату на певний строк.

Ознаки. Консенсуальний чи реальний, відплатний, двосторонній.

Форма. Письмова форма. Договір строком на один рік і більше підлягає нотаріальному посвідченню. Договір, укладений строком не менше 1 року підлягає державній реєстрації

Істотна умова. Предмет, плата за користування.

Застосовуються загальні положення про найм.

Зміст. *Обов'язки наймодавця:*

1. Надання наймачеві будівлі у користування, яка відповідає умовам договору найма та призначенню. При переданні складається акт передачі (акт повернення при поверненні).

Наймач має здійснювати користування будівлею за її призначенням, здійснювати оплату та повернути у належному стані Одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму.

Плата за користування

Плата, яка справляється з наймача будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), складається з плати за користування нею і плати за користування земельною ділянкою.

Договір позички

1. За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку.

2. Користування річчю вважається безоплатним, якщо сторони прямо домовилися про це або якщо це впливає із суті відносин між ними

3. До договору позички застосовуються загальні положення найму.

Ознаки. Реальний (односторонній) чи консенсуальний (двосторонній), тісно пов'язаний з особою користувача.

Предмет. Індивідуально визначені не споживні речі, безоплатний.

Істотні умови. Предмет, безоплатність, строк (якщо не встановлений, визначається відповідно до мети користування річчю).

Форма. Залежить від речі та від предмету.

Зміст. Обсяг обов'язків позичкодавця залежить від того, який договір – реальний чи консенсуальний.

В консенсуальному – обов'язки позичальника:

1. Передати у користування річ відповідно до умов договору, а в разі невиконання цього обов'язку користувач має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

2. Передати належну річ.

3. Попередити про недоліки.

4. Попередити про обтяженні речі та її юридичні властивості.

Права позичальника:

1. Вимагати розірвання договору та повернення речі, коли користувач не виконує своїх обов'язків.

2. Вимагати розірвання договору, якщо річ стала потрібна йому самому.

Обов'язки користувача:

1. Користуватися відповідно до мети. Коли її немає – згідно з призначенням.

2. Користуватися особисто (є можливість договору найму або субпозички, якщо це передбачено в договорі).

3. Здійснювати звичайні витрати щодо підтримання належного стану речі.

4. Повернути річ у такому стані, в якому вона була на момент передання.

Права користувача

1. Користувач не має переважного права.

2. Відмовитися в односторонньому порядку, повернути річ, передану йому у користування у будь-який час до спливу строку договору.

Якщо річ потребує особливого догляду, то про такий намір він повинен попередити власника за 7 днів.

14.3 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з виконанням робіт

До класифікаційної системи договорів, що породжують зобов'язання з виконання робіт є: договори підряду та договори на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Найпоширенішими з них є договори підряду, які використовуються як альтернатива сезонних та строкових трудових договорів, і породжують у сторін цивільно-правові відносини.

За договором **підряду** одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

2. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові.

3. Для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

4. До окремих видів договорів підряду, встановлених параграфами 2-4 глави 61 ЦК, положення цього параграфу застосовуються, якщо інше не встановлено іншими положеннями ЦК про ці види договорів.

Ознаки. Консенсуальний, оплатний, двосторонній, взаємний.

ЦК закріплено генеральний підряд і субпідряд.

Істотна умова. *Предмет* – будь-яка робота, що виконується за завданням замовника. *Робота + результат, якість.*

Передбачає гарантію якості роботи. Перебіг починається з моменту прийняття роботи замовником.

Не суттєві умови. *Ціна* – встановлюється або в договорі, або в кошторисі (приблизний або твердий кошториси). В ціну входить робота та використання витрат. *Строк* – встановлюється в договорі (якщо не встановлений – в залежності від звичаїв ділового обороту – в розумний строк).

Зміст:

Обов'язки підрядника:

1. Якісно, відповідно до умов договору, виконувати роботу.
2. Передати результати замовнику у встановлений строк.
3. Виконувати роботу із свого матеріалу (відповідає за неналежну якість матеріалів).
4. Якщо матеріал наданий замовником, то зобов'язується зберігати матеріал.

Права підрядника:

1. Не починати роботи, якщо замовник не дав матеріалу, і цим створив неможливість виконання договору підряду.
2. Вимагати відшкодування завданих йому збитків + додаткові витрати, які настали внаслідок невиконання замовником свого обов'язку по сприянню підрядникові.

3. Якщо замовник протягом одного місяця ухиляється від прийняття виконаної роботи, підрядник має право після дворазового попередження продати результат роботи, а суму виторгу, з вирахуванням усіх належних підрядникові платежів, внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язки замовника:

1. Чітко дати завдання підряднику.
2. Якщо це встановлено у договорі – надати матеріали.
3. Дати вказівки про спосіб виконання роботи.
4. Усунути обставини, які загрожують якості або придатності роботи.
5. Якщо передбачено договором - сприяти виконанню роботи.
6. Прийняти роботу, виконану підрядником.
7. Оплатити роботу.

Права замовника:

1. Якщо будуть істотні відступи від умов договору, або інші істотні недоліки, він має право на розірвання договору та відшкодування збитків.
2. У будь-який час перевірити хід і якість роботи.
3. Відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків, якщо підрядник своєчасно не почав роботу, або виконує настільки повільно, що унеможливило виконання її у строк, або коли стане відомим, що робота буде виконана неналежним чином.
4. Має право односторонньої відмови від договору, при цьому він повинен виплатити гроші за фактично виконану роботу та за збитки, пов'язані з виконанням договору.

Позовна давність – 1 рік, а будівельних споруд – 3 роки.

Ризик підрядника, за договором підряду. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження матеріалу.

Зазвичай, роботи виконуються на ризик підрядника. Тобто, у разі випадкового знищення предмету підряду до здачі його замовнику, або коли закінчення роботи стане неможливим без вини сторін, підрядник не має права вимагати плати за роботу. Але якщо оплата була здійснена часткова (аванс) – повернути ці виплати замовнику.

Якщо неможливість закінчення або здійснення роботи сталося з вини замовника, то підрядник має право на оплату своєї роботи.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підряду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку – сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

14.4 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з наданням послуг

Найпоширенішими видами договорів, які породжують вказані зобов'язання є договори перевезення, комісії, доручення.

Договір перевезення вантажу

За договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір перевезення вантажу укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносаменту або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами). Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору перевезення вантажу.

Сторони. *Перевізник* (тільки суб'єкт підприємницької діяльності), *відправник і одержувач* (сам відправник, або інша особа, зазначена у перевізних документах). У вантажоодержувача виникають не тільки права, але й обов'язки сплатити за вантаж та нести. Якщо відправник і одержувач – різні особи, то це буде договір на користь третьої особи.

Ознаки. Двосторонній, оплатний, реальний.

Договір перевезення пасажирів та багажу

За договором перевезення пасажирів одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажирів) до пункту призначення, а в разі здавання багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу – також на його провезення.

Укладення договору перевезення пасажирів та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів).

Ознаки. Консенсуальний (реальний – туристичні поїздки), оплатний, двосторонній.

Істотні умови. Найменування і місце знаходження перевізника, вид і маршрут перевезення, ціна (вартість проїзду), час відправлення та час прибуття.

Права пасажирів

1) одержати місце у транспортному засобі згідно з придбаним квитком;

2) провозити з собою безоплатно одну дитину віком до шести років без права зайняття нею окремого місця;

3) купувати для дітей віком від шести до чотирнадцяти років дитячі квитки за пільговою ціною;

4) перевозити з собою безоплатно ручну поклажу у межах норм, встановлених транспортними кодексами (статутами);

5) зробити не більше однієї зупинки в дорозі з подовженням строку чинності проїзних документів (квитка) не більше ніж на десять діб, а в разі хвороби – на весь час хвороби;

6) відмовитися від поїздки, повернути квиток і одержати назад повну або часткову вартість квитка – залежно від строку здавання квитка згідно з правилами, встановленими транспортними кодексами (статутами);

7) отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом.

Пасажир може мати також інші права, встановлені ЦК, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Права перевізника:

1. Обмежувати або припиняти перевезення у випадках епідемії, епізоотії.

2. Отримувати плату за перевезення.

3. Вимагати дотримання певних правил пасажирів.

4. Відмовити пасажирові у перевезенні у разі пред'явлення недійсного проїзного квитка.

5. Випроводити пасажирів.

Договір доручення

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя.

Договором доручення може бути встановлено виключне право повіреного на вчинення від імені та за рахунок довірителя всіх або частини юридичних дій, передбачених договором. У договорі можуть бути встановлені строк дії такого доручення та (або) територія, у межах якої є чинним виключне право повіреного.

Ознаки. Консенсуальний, двосторонній, строковий або безстроковий, може бути як відплатним, так і безвідплатним. Є фудуціарним правочином.

Форма. Загальна для правочинів.

Обов'язки повіреного

1) повідомляти довірителеві на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення;

2) після виконання доручення або в разі припинення договору доручення до його виконання негайно повернути довірителеві довіреність, строк якої не закінчився, і надати звіт про виконання доручення та виправдні документи, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення;

3) негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення;

4) особисто виконувати дане йому доручення.

Обов'язки довірителя

1. Довіритель зобов'язаний видати повіреному довіреність на вчинення юридичних дій, передбачених договором доручення.

2. Довіритель зобов'язаний, якщо інше не встановлено договором:

1) забезпечити повіреного засобами, необхідними для виконання доручення;

2) відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення.

3. Довіритель зобов'язаний негайно прийняти від повіреного все одержане ним у зв'язку з виконанням доручення.

4. Довіритель зобов'язаний виплатити повіреному плату, якщо вона йому належить.

Припинення договору доручення.

На загальних підставах припинення договору, а також у разі:

- 1) відмови довірителя або повіреного від договору;
- 2) визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім;
- 3) смерті довірителя або повіреного.

Довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час. Відмова від права на відмову від договору доручення є нікчемною.

Якщо повірений діє як підприємець, сторона, яка відмовляється від договору, має повідомити другу сторону про відмову від договору не пізніше як за один місяць до його припинення, якщо триваліший строк не встановлений договором.

У разі припинення юридичної особи, яка є комерційним представником, довіритель має право відмовитися від договору доручення без попереднього повідомлення про це повіреному.

Договір комісії: поняття, предмет та умови

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок.

Ознаки. Посередницький, консенсуальний, двосторонній, може бути як строковий, так і безстроковий, відплатний.

Предмет. Надання посередницької послуги, яка полягає у вчиненні комісіонером одного або декількох правочинів в інтересах комітента та за його рахунок. Комісіонер здійснює виключно юридичні дії.

Комітент визначає зміст доручення, яке він видає комісіонерові.

Умови договору комісії:

Договір комісії може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, з визначенням або без території його виконання, з умовою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії.

Комітент може бути зобов'язаний утримуватися від укладення договору комісії з іншими особами.

Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну комітента.

14.5 Зобов'язання, що виникають у зв'язку з надання фінансових послуг

Такі зобов'язання в першу чергу породжують договори позики, страхування, кредитні договори, договори банківського вкладу, договори факторингу тощо.

Договір позики: поняття, загальна характеристика, форма

За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Форма договору позики. Письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа – незалежно від суми.

На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей.

Зміст договору позики складає обов'язок позичальника повернути позику позикодавцю у строк та в порядку, що встановлені договором. Обов'язок позичальника з повернення позики вважається виконаним в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок.

Особливістю договору позики є те, що позичальник отримує предмет позики у власність.

Відповідальність за договором позики носить односторонній характер, а тому певні правові наслідки настають у разі порушення умов договору позики саме позичальником.

Ознаки. Односторонній, оплатний або безоплатний, реальний.

Договори страхування

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні

(страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Ознаки. Двосторонній, оплатний, реальний (може бути консенсуальний), алеаторний (ризиковий).

Необхідна умова. Страховий інтерес. Предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Предмет. Майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з: життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Форма. Письмова. Договір страхування може укладатись шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката). У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним.

Обов'язки страховика:

1. Страховик зобов'язаний:

1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
2) протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові;

3) у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату у строк, встановлений договором. Страхова виплата за договором особистого страхування здійснюється незалежно від сум, що виплачуються за державним соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, а також від відшкодування шкоди.

Страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати розміру реальних збитків. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором.

Страхова виплата за договором майнового страхування здійснюється страховиком у межах страхової суми, яка встановлюється у межах вартості майна на момент укладення договору;

4) відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це встановлено договором;

5) за заявою страхувальника, у разі здійснення страховиком заходів, що зменшили страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна, переукласти з ним договір страхування;

6) не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законом.

Обов'язки страхувальника:

1) своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) у розмірі, встановленому договором;

2) при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

3) при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується. Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт уже застрахований, новий договір страхування є нікчемним;

4) вживати заходів щодо запобігання збиткам, завданим настанням страхового випадку, та їх зменшення;

5) повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором.

Договором страхування можуть бути встановлені також інші обов'язки страхувальника.

Кредитний договір

ЗУ «Про кредитні спілки», ЗУ «Про банки та банківську діяльність».

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

До відносин за кредитним договором застосовуються положення про позику, якщо інше не встановлено законом і не впливає із суті кредитного договору.

Форма кредитного договору. У письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Ознаки. Двосторонній, відплатний, консенсуальний.

Особливістю консенсуальності кредитного договору є те, що законом допускається одностороння відмова від надання або одержання кредиту.

Характерною (проте не обов'язковою) умовою кредитного договору є цільовий характер використання кредиту позичальником, порушення якої надає кредитодавцю право відмовитися від подальшого кредитування позичальника за договором.

Зміст кредитного договору складає обов'язок кредитодавця надати кредит і, відповідно, його право вимагати повернення коштів і сплати процентів, а також право позичальника вимагати надання йому кредитодавцем кредиту і його обов'язок належним чином повернути кредит та сплатити проценти.

Окремим видом кредитного договору є комерційний кредит.

Договір банківського вкладу (депозиту)

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором. До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесений вклад, застосовуються положення про договір банківського рахунка, якщо інше не встановлено цією главою або не впливає із суті договору банківського вкладу.

Форма договору банківського вкладу. У письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту.

У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Ознаки. Односторонній, оплатний, реальний.

Види банківських вкладів:

1. *Від категорії вкладників:* фізичні особи та юридичні особи.
2. *За способом оформлення:* з видачею ощадної книжки або ощадного сертифіката або іншого документа, що відповідає звичаям ділового обороту.
3. *Залежно від виду валюти:* у національній, іноземній, банківських металах.
4. *Залежно від строку і порядку повернення грошових коштів:* на вимогу, строкові, накопичувальні, умовні.
5. *Залежно від можливості капіталізації отриманих процентів:* прості та складні.
6. *За характером сплати процентів:* авансом, щомісяця, щоквартально, щорічно, після закінчення дії договору.
7. *В готівковій або безготівковій формі.*

Договір банківського рахунку. Черговість списання грошових коштів з банківського рахунка

ЗУ «Про платіжні системи» ЗУ «Про банки і банківську діяльність».

За договором банківського рахунку банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком.

Ознаки. Консенсуальний, оплатний, двосторонній.

Черговість списання грошових коштів з рахунка:

1. Банк виконує розрахункові документи відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку грошових коштів на рахунку клієнта, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

2. У разі одночасного надходження до банку кількох розрахункових документів, на підставі яких здійснюється списання грошових коштів, банк списує кошти з рахунку клієнта у такій черговості:

1) у першу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для задоволення вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також вимог про стягнення аліментів;

2) у другу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для розрахунків щодо виплати вихідної допомоги та оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), а також виплати за авторським договором;

3) у третю чергу списуються грошові кошти на підставі інших рішень суду;

4) у четверту чергу списуються грошові кошти за розрахунковими документами, що передбачають платежі до бюджету;

5) у п'яту чергу списуються грошові кошти за іншими розрахунковими документами в порядку їх послідовного надходження.

3. У разі відсутності (недостатності) грошових коштів на рахунку клієнта банк не веде обліку розрахункових документів, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

Види рахунків: кореспондентський, строковий, безстроковий.

Договір факторингу: поняття, предмет, права та обов'язки сторін

За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).

Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.

Зобов'язання фактора за договором факторингу може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає.

Ознаки. Двосторонній, відплатний, реальний або консенсуальний.

Предмет. Право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги обумовлене певною подією, воно вважається переданим з моменту настання цієї події.

У цих випадках додаткове оформлення відступлення права грошової вимоги не вимагається.

Права та обов'язки

1. Фактор зобов'язаний передати клієнту кошти у визначеному розмірі, а клієнт зобов'язаний відступити на користь фактора право грошової вимоги на користь третьої особи.

2. Повідомити боржнику про укладення договору факторингу.

Питання для самоконтролю

1. Які договори породжують зобов'язання з передачею майна у власність?

2. Надайте загальну характеристику договору купівлі продажу, визначте його різновиди?

3. Визначте поняття і ознаки договору дарування?

4. Які договори є основою виникнення зобов'язань з передачі майна у користування? Надайте їм характеристику.

5. Які види договорів найму ви знаєте?

6. Надайте правову характеристику договорам найму?

7. В чому полягає сутність договору позички?

8. Які договори входять до системи договорів з виконання робіт?

9. Надайте правову характеристику договорам підряду?

10. Назвіть систему договорів, які породжують зобов'язання з надання послуг?

11. Надайте правову характеристику договору перевезення?

12. Надайте правову характеристику договору доручення?

13. Надайте правову характеристику договору комісії

14. Визначте систему договорів, які породжують зобов'язання з надання фінансових послуг?

15. Охарактеризуйте договір страхування?

16. Надайте правову характеристику договору позики?

17. Надайте правову характеристику договору банківського вкладу та банківського рахунку

18. Надайте правову характеристику договору кредитного договору та договору факторингу.

Список додаткових рекомендованих джерел

1. Про захист прав споживачів: Закон УРСР від 12.05.1991 р. (зі змінами та доповн.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
2. Про приватизацію державного майна: Закон України від 4.03.1992р. №2163-ХІІ в редакції Закону України від 19.02.97р. №89/97-ВР (зі змінами та доповн.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 17. – Ст. 122.
3. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 р. в редакції Закону України від 15.05.96 р. // Відомості Верхов. Ради України. – 1996. – № 34. – Ст. 160.
4. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992р. №2482-ХІІ (зі змінами) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – № 36. – Ст. 524.
5. Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини: Закон України від 23.12.1997 р. (зі змінами та доповн. від 13.09.2001р.) //Офіційний вісник України. – 1998. – № 3. – Ст. 75.
6. Про нотаріат: Закон України від 02.09. 1993 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верхов. Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
7. Про поставку продукції для державних потреб: Закон України від 22.12.1995р. № 493/95 // Відомості Верховної Ради України. – 1996.– № 3.– Ст. 9; Зібрання законодавства України (серія 3).–2001.– № 2.– Ст. 122.
8. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 23.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992.— № 30.— Ст. 416.
9. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. в редакції Закону № 1381-IV від 11.12.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 16. — Ст. 68.
10. Про деякі питання практики застосування Закону України “Про оренду державного майна”: Роз’яснення президії Вищого арбітражного суду України від 07.12.1995 р.// Збірник поточного законодавства України. — 1996. — № 12,16. — С. 3,14.
11. Домбругова А. Загальні положення про договір найму в новому Цивільному кодексі України // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 78–87.

12. Доронін Д. Орендодавець – птах вільний (Оренда земельних ділянок) // Юридична газета. – 2004.– 11 березня(№ 5).– С. 13.
13. Московченко М. Суборенда нерухомого майна // Юридичний вісник України. – 2004.– 10–16 квітня (№ 15).– С. 10.
14. Селіванова І. Майновий найм (оренда): Господарський чи Цивільний кодекс? // Юридична газета. – 2004.– 28 січня (№2).– С. 10.
15. Мусієнко В. Відповідальність орендаря // Вісник прокуратури. – 2003.– 1–7 березня (№ 9).– С.14.
16. Попов Ю. Лізинг змінюється... Лізинг стає “фінансовим” (Нова редакція Закону України “Про лізинг”) // Юридична газета. – 2004. – № 5. – С. 18.
17. Положення про порядок надання дозволу на виконання будівельних робіт: затв. наказом Державного комітету будівництва архітектури та житлової політики (Держбуду) України від 5.12.2000 р. № 273 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — Ст. 2298.
18. Положення про порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об’єктів державного замовлення. Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1992р. № 449. // ЗПУ України. – 1992. – №9. – Ст. 214.
19. Порядок державного фінансування капітального будівництва: постанова Кабінету Міністрів від 27.12.2001. №1764 // Офіційний вісник України. – 2001. – №52. – Ст. 2374.
20. Правила визначення вартості проектно–пошукувальних робіт для будівництва, що здійснюється на території України: Затв. наказом Державного комітету будівництва архітектури та житлової політики (Держбуду) України від 14.12.2000 р. № 285. // Бюлетень законодавства та юридичної практики України — 2003 — № 12. — С. 144.
21. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1996р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України. – 2000. – Т. 1. – С. 112.
22. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96–ВР: В редакції Закону № 2745–ІІІ від 04.10.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002.– N 7.– Ст. 50. (З наступними змінами).

23. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28.08.2003 № 40 // Офіційний вісник України. – 2003.– № 38. Ст.2047.

24. Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996р. №1175. // Зібрання постанов уряду України. – 1996.– № 18.– Ст. 510.

25. Порядок та вимоги щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента: Затв. пост. КМ України від 04.02.2004.– № 124 // Офіційний вісник України. – 2004.– № 5.– Ст. 242.

Список використаних джерел

1. Банчук О. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні// Публічне право. – 2011. – №2. – С. 143–152 С. 147
2. Банчук О. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні// Публічне право. – 2011. – №2. – С. 143–152 С. 147
3. Борисевич С.О. Критерії розмежування публічного і приватного права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_2/1.pdf
4. Братусь С. Н. // Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права. – М.: Гос. юриздат. –1950. – 247 с.
5. Дигесты Юстиниана. – Т.1: Пер.с лат. /Отв.ред. Л.Л.Кофанов. – М.: Статут, 2002
6. Майданик Р.А. Цивільне право України [Електронний ресурс]: Ркжим доступу: http://pidruchniki.ws/1_584072046508/pravo/tsivilne_pravo_-_maydanik_ra
7. Основи держави і права: Навч. посібник / За ред. В.В. Комарова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – 258 с.
8. Паришкура В.В. Проблемні аспекти цивільно–правової відповідальності без вини//Вісник Вищої ради юстиції – 2010. – № 2. – С. 66– 74, С. 67.
9. Стефанчук Р.О. Цивільне право Уркаїни. Навчальний посібник К., 2005
10. Харитонов Е.О. История частного (гражданского) права Европе. – Одесса, 1998. – Ч.1. – С. 3–4
11. Харитонов Є.О. Цивільне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1584072046113/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini_-_haritonov_ueo
12. Цивільне право України : підручник : у 2–х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо–Фатєєвої, В.Л. Яроцького – 2–ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право. – 2010. – 718 с.
13. Цивільне право України: Підручник: У 2–х кн. / О.В. Дзера Ц 58(керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. — К.: Юрінком Інтер, 2002.–706 с.
14. Цивільний кодекс України: Науково–практичний коментар. Видання третє перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 1200 с.

Навчальне видання

КИЛИМНИК Інна Ігорівна
БРОВДІЙ Алла Михайлівна
КУТОМАНОВ Дмитро Євгенович

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск *І. І. Килимник*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

Дизайн обкладинки *І. П. Шелехов*

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,

вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК №4705 від 28.03.2014 р.